

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัย
ประวัติศาสตร์ไทย

ประวัติศาสตร์ไทย : บทสำรวจสถานะความรู้
ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และ คณะ

เกษมสุข นุ่มนนท์ บรรณาธิการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เล่มที่ 3

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องรัฐและรัฐบาลไทย

นภรินทร์ เมฆไตรรัตน์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง "สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องรัฐและรัฐบาลไทย"

การศึกษานี้ มุ่งสำรวจและประเมินสถานภาพของการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งในทางรัฐศาสตร์ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ "รัฐและรัฐบาลไทย" ในฐานะที่หัวข้อดังกล่าวมีความสำคัญ และเป็นแกนกลางของการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองของไทย ในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยอย่างสำคัญในสองด้าน ด้านหนึ่งคือ การประเมินสถานภาพความรู้ของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยในภาพรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่มีผลกระทบ และมีปฏิสัมพันธ์ต่อการวางหลักแนวคิดที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวิจัยทางประวัติศาสตร์การเมืองกับในด้านที่สอง ได้แก่การประเมินสถานภาพของผลงานการศึกษานี้ที่มีรูปธรรมอย่างเฉพาะเจาะจง รวม 18 หัวเรื่อง ซึ่งผู้วิจัยจัดแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มย่อย ได้แก่ หัวเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนบน เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนกลาง และเกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนล่างของรัฐและรัฐบาลไทย

ผลของการศึกษาวิจัยพบว่า วิชารัฐศาสตร์ไทย แม้ว่าจะสามารถสืบค้นได้ยาวนาน แต่ในทางปฏิบัติจริง วิชารัฐศาสตร์ในฐานะที่เป็น "เครื่องมือ" ของการวิเคราะห์หาความรู้ นับเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงของการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สืบเนื่องมาจนถึงมีการจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระหว่างปี พ.ศ.2491-2492 อย่างไรก็ดี นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน การศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทย ได้ตกอยู่ภายใต้กระแสทางวิชาการของอเมริกัน อย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น แนวความคิดของวิชารัฐศาสตร์แบบอเมริกัน เช่น การพัฒนาทางการเมือง วัฒนธรรมการเมือง เป็นต้น จึงได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการศึกษานี้ทั้งในทางรัฐศาสตร์และในทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทย เป็นระยะๆ

ลักษณะเด่นของพัฒนาการของวิชารัฐศาสตร์ไทยยุคใหม่ พบว่า ได้เคลื่อนตัวไปอันเนื่องมาจากการถ่ายโอนแนวคิดและศัพท์ทางวิชาการรัฐศาสตร์เข้ามาสู่การวิจัยอย่างหนึ่ง และเกิดขึ้นเพราะมีการเปลี่ยนรุ่นนักวิชาการ รวมทั้งการที่มิ้นักวิชาการชาวต่างประเทศ เข้ามาศึกษาวิจัยเรื่องรัฐและรัฐบาลไทย ซึ่งก่อให้เกิดการศึกษาที่เปรียบเทียบกันในอีกประการหนึ่ง

ในส่วนของการสำรวจและการประเมินการวิจัยหัวเรื่องย่อยๆ รวม 18 หัวเรื่องนั้น ผู้วิจัยพบว่า การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของรัฐและรัฐบาลส่วนบน มีความก้าวหน้าและอุดมงามมากที่สุด โดยที่ลักษณะเด่นของการศึกษาในส่วนนี้ คือการสืบทอดการศึกษาและแนวคิดในแบบเดิมๆ ซึ่งเชื่อหรือมองว่ารัฐไทยเป็นรัฐบาลรวมศูนย์ ปรากฏว่ายังคงเป็นแนวมองที่มีความสืบเนื่อง โดยมีอิทธิพล และเป็นฐานคิดของคำอธิบายต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ได้มีแนวคิดใหม่ๆ ที่ว่าด้วยรัฐและรัฐบาลไทยแบบอำนาจกระจาย ปรากฏขึ้นมาประชันขันแข่ง กระนั้นก็ดีแนวคิดและคำอธิบายในแบบหลังยังคงอยู่ในช่วงของการก่อรูปเท่านั้น

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของรัฐและรัฐบาลในส่วนกลาง และส่วนล่าง พบว่ามีความสับสนอยู่มาก อันเนื่องมาจากมีงานวิจัยในปริมาณที่น้อยอย่างหนึ่ง นักวิจัยชาวต่างประเทศเอง ก็มีข้อจำกัดและไม่ได้ให้ความสนใจที่จะเข้ามาทำการวิจัยอีกอย่างหนึ่ง รวมทั้งการที่นักวิชาการชาวไทยเอง ก็ยังคงรักษาแนวคิดและคำอธิบายในแบบเดิมๆ ไว้อย่างเหนียวแน่น ข้อสรุปข้างต้นนี้ พิจารณาได้จากเนื้อหาของงานวิจัยในหัวเรื่อง การปกครองท้องถิ่นที่เป็นทางการ การวิจัยเรื่องตำรวจ การศึกษาเรื่องพรรคการเมือง ระบบรัฐสภาของไทย การเลือกตั้ง ระบบกฎหมาย วัฒนธรรมการเมือง และความคิดการเมือง ซึ่งมีสถานะกระจัดกระจาย กล่าวคือ ไม่มีข้อสรุปของความรู้ที่เป็นระบบมากเท่ากับการศึกษาวิจัยเรื่องรัฐไทยในภาพรวม การศึกษาเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ระบบราชการ ทหาร และนโยบายต่างประเทศ (ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนบนของรัฐและรัฐบาล)

อย่างไรก็ตาม สถานภาพความรู้เรื่องรัฐและรัฐบาลในภาพรวม ไม่เพียงต้องการงานวิจัยในส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนกลาง และโครงสร้างส่วนล่างในปริมาณที่เพิ่มเติมมากขึ้นเท่านั้น หากยังต้องการความพยายามที่จะสังเคราะห์ หรือประมวลองค์ความรู้จากโครงสร้างส่วนบน โครงสร้างส่วนกลาง และโครงสร้างส่วนล่างให้ประสานเข้าด้วยกัน เรื่องนี้นับเป็นภาระงานที่ทั้งนักทฤษฎีและทำทฤษฎีการศึกษาวิจัยเรื่องรัฐและรัฐบาลไทยที่จะกระทำต่อไปในอนาคต

Abstract

Research Topic:

"State of Historical Studies on the Thai State and Government"

This research intends to assess the state of historical studies upon the subject of the "Thai state and government" as being the most important as well as a core topic of all writings relating with the political history of Thailand. Having such purpose in mind, the researcher then divide the intensive survey into two parts. First, the development of the so-called "political science" in Thailand has to verify, especially of those having grounded some notions that have been useful and could apply to the historical research on Thai studies. And, secondly, the survey literature covers over all 18 topics which structurally categorized into 3 domains, i.e. the higher or the super structure, the intermediate structure, and the lower or the base structure of the Thai state and government.

This research found out the so-called modern political science in Thailand as a discipline of studies is a new invention, starting from the establishment of the University of Moral and Political Science in 1934 and being transformed to be a new institution, namely the Faculty of Political Science of both at the Chulalongkorn University and at the Thammasat University during 1948-1949. Coincidentally, American scholarship has strongly influenced political studies in Thailand since the 1950s onwards. Thus, we saw the new concepts of political science, such as notion of political development and political culture, directly has been conveyed and framed the research work of the Thai political history step by step.

The development of political studies in Thailand during the modern period have been moved in some occasions because of (1) the transmission of some Western political ideas into Thai society ; (2) the generation of scholars having changed from time to time , and (3) the coming of foreign researchers who could create either supportive or competitive works with the Thai political researchers.

In the part of an intensive survey over all 18 topics divided by the three structural categories, this study found out the big progress of works having done upon the topics related to the super structure of the Thai state and government. Together with remarkable numbers of works, somehow, the old conception of the Thai monocratic state have been lengthened and complicatedly modified with the very little challenge from the new perception of Thai pluralist state.

The historical studies of the intermediate and the lower structure of the Thai state and government have slowly developed. As we can see from the appendices, there are very small number of works, limitation of foreign scholars involving in such fields, and the majority of work by Thai researchers showing the traditionalist style of studies. Such mentioned remarks could clearly observe in details from the weak and scarce lists of works on the subject of formal local government, police, political parties, parliamentary system, electionsystem, legal system, Thai political culture and political thoughts at the intermediate and lower levels. Meanwhile, the strong and large lists with the systematic knowledge on the topic of Thai state in general, Thai monarchy, Thai government, Thai bureaucracy, Thai military, interest groups as well as foreign policy are prominent.

Last but not least, the holistic picture of the Thai state and government needs an endeavour to portray, particularly the constructing synthesis of knowledge of the higher structure with the intermediate and the lower levels of government. This might be the hard, arduous, perhaps, end-less burden to the capable researchers upon the topic of the state and government of Thailand in the coming future.

สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องรัฐและรัฐบาลไทย

นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์

คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รัฐและรัฐบาล (state and government) ในฐานะที่เป็นหัวข้อของการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทย ซึ่งมีสำคัญหัวข้อหนึ่ง โดยทั่วไปแล้ว คงจะพูดได้ว่า เป็นเรื่องที่ได้มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งที่เป็นวิวัฒนาการสืบเนื่อง กล่าวคือ มีความรู้เรื่องอย่างมากในบางช่วงเวลา และมีความเสื่อมคลายลดถอย รวมทั้ง ได้หวนกลับมารุ่งเรืองขึ้นใหม่ในบางช่วงเวลา และในประการสำคัญต่อมา คือ ในตลอดระยะเวลาของการพัฒนาการดังกล่าว ได้มีการประดิษฐ์แนวความคิด มีการสร้างความรู้ความเข้าใจ เครื่องมือ และมโนทัศน์ใหม่ๆ ขึ้นตามกระแสพลัง และตามความเคลื่อนไหวในความรู้ของสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งโดยผลของการศึกษาวิจัยในเรื่องที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งหากจะกล่าวเฉพาะส่วนที่มีความสำคัญอย่างที่สุดแล้ว เราสามารถจัดแบ่งปัจจัยที่อยู่แวดล้อมและมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของเรื่องดังกล่าว ออกได้เป็นสองประการด้วยกัน

ในประการแรก เป็นกระแสพลังความรู้ของการศึกษา "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชารัฐศาสตร์ที่มีการเรียนการสอน และมีการวิจัยกันอย่างแท้จริงในสถาบันการศึกษาของไทย (มิใช่เป็นวิชา "รัฐศาสตร์" ที่มีการเรียนการสอนกันในช่วงประเทศ หรือมีปรากฏอยู่แต่เฉพาะในหนังสือตำราภาษาต่างประเทศโดยไม่มีการเรียนการสอนอย่างแท้จริงในประเทศไทย) กับในอีกประการหนึ่ง เป็นการสะสมพอกพูนของผลงานการศึกษาวิจัยในหัวข้อเฉพาะที่เป็นเรื่องปลีก ๆ หรือเป็นเรื่องย่อย ๆ ที่แม้ว่าส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นการผลิตซ้ำในความรู้เดิมๆ กล่าวอธิบายเรื่องเดิมๆ (เช่น พัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยไทย การล้มลุกคลุกคลานของระบอบรัฐธรรมนูญ การเมืองระบอบอำมาตยาธิปไตย เป็นต้น) แต่ในบางครั้งก็ปรากฏว่า ได้มีการสร้างสรรค์แนวมองปัญหา มีการใช้ภาษา แนวคิด มีการต่อยอดประเด็น มีการขยายความของข้อมูล รวมทั้ง ได้มีการสร้างข้อสรุปใหม่ๆ ขึ้นอยู่เหนือบทสรุปของการศึกษาวิจัยหัวข้อเฉพาะเจาะจงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ดังนั้น การศึกษาเพื่อการประเมินสถานภาพของการศึกษาเรื่องรัฐ และรัฐบาลไทยใน ที่นี้ผู้เขียนจึงมีแนวพิจารณาประเด็นปัญหา โดยแบ่งเนื้อหาเพื่อการประเมินการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวออกเป็น 3 ระดับ หนึ่ง คือการประเมินสถานภาพความรู้ของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยในภาพรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่มีผลกระทบ รวมทั้ง ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อการวางหลักคิด และได้วางแนวทางให้ผู้ศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ทำการวิจัยหัวข้อหนึ่งใดในทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทย กับสอง ได้แก่ การประเมินสถานภาพของผลงานการศึกษาวิจัยที่มีรูปธรรมอย่างเฉพาะเจาะจงเป็นเรื่อง ๆ หรือเป็นกลุ่ม ๆ ไปว่ามีวิวัฒนาการและความเป็นมาอย่างไร และสาม คือการพิจารณาเพื่อการศึกษาชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาในเชิงคุณค่าลงไปว่าส่วนที่หนึ่งกับสอง มีปฏิสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร มีหลักความรู้เรื่องอะไรที่ส่งผลกระทบต่อเนื่องมาเป็นระยะๆ คือก่อให้เกิดการทำงานวิจัยอย่างเป็นจริงเป็นจัง เรื่องใดมีผลกระทบไม่มากนัก และเรื่องใดที่ยังไม่ก่อผลกระทบ คือ ยังไม่ได้มีการสร้างงานวิจัยที่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical research) ในสังคมไทยขึ้นตามแนวคิดนั้นๆ เลย

ในขณะที่เดียวกัน เราก็ควรจะพิจารณาไปพร้อมๆ กันด้วยว่า หัวเรื่องของการศึกษาใด ที่แม้ว่าจะมีการศึกษาวิจัยกันในรายละเอียดเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังขาดมิติของชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาที่ควรจะต้องอธิบายอย่างจริงจังและลุ่มลึกต่อไปในทางวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในทางปรัชญาความคิด รวมทั้ง ในเรื่องของแนวความคิดทางการเมือง ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของพัฒนาการทางการเมือง การสร้างสถาบันการเมือง วัฒนธรรมการเมือง ฯลฯ ซึ่งควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีการยกระดับของคำอธิบายนั้นๆ ขึ้นไป กล่าวคือ ควรให้คำถามและปัญหาการวิจัยมีความสลับซับซ้อนขึ้น มีการใช้แนวคิดทฤษฎีมากขึ้น สนใจแบบแผนทั่วไปมากขึ้น ฯลฯ ตามระดับความก้าวหน้าของภูมิปัญญาความรู้ ในทางวิชาการ รวมทั้ง ตามระดับของการพัฒนาประเทศชาติโดยรวม (ดูแนวคิดเรื่องดังกล่าวจาก Winch, 1990 และ Zuckerman, 1991) (1)

เป็นการแน่นอนว่า ในการศึกษาค้นคว้า และพิจารณาประเด็นปัญหาทั้งสามระดับลงไป ในรายละเอียด ก็คงจะมีความคิดความอ่าน ประสบการณ์ อารมณ์ความรู้สึก รวมทั้ง ความมี "อคติ" ของผู้วิจัยปะปนและประกอบอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง แต่เนี่ย ก็คงจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก อันเนื่องมาจากสภาพธรรมชาติของการศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่องนี้เอง ที่มุ่งให้ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประเมินองค์ความรู้อย่างหนึ่ง กับทำหน้าที่รวบรวมประเด็นปัญหาของการวิจัย ทั้งที่ได้ทำกันมาแล้ว และที่ยังกระทำค้างอยู่อีกโสดหนึ่ง เหตุผลก็คงเป็นเพราะในการประเมินสถานภาพความรู้ และการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ข้างต้น ก็ยังคงมีความจำเป็น และหลีกเลี่ยงได้ยากต่อการใช้คุณค่าและประสบการณ์ "ส่วนตัว" (ของผู้วิจัย) หากเราต้องการคิดคำนึง และการไตร่ตรองถึง "ความก้าว

หน้าของวิทยาการ" ที่จะพึงเกิดขึ้นอย่างพอกพูนสะสมต่อไปในวันข้างหน้า อย่างไรก็ตาม การเก็บข้อมูลในจำนวนที่มากพอ ความระวังระไวต่อเป้าหมายของการศึกษา และต่อ "การเมือง" ของการศึกษา การวิพากษ์หลักฐานข้อมูลอย่างรอบด้าน ทั้งที่ปรากฏอย่างเปิดเผย และแอบแฝง อยู่ในการใช้ข้อมูล และอยู่เบื้องหลังการประยุกต์ใช้ทฤษฎีต่างๆ ดังกล่าวทั้งหมดประมวลรวมเข้าด้วยกัน ก็คงจะมีส่วนช่วยให้มีการลดทอน "อคติ" และขจัดความไม่เป็น "กลาง" ของงานวิจัยนี้ ลงไปได้บ้าง อย่างน้อย ก็ในระดับหนึ่งเลยทีเดียว

ภาคที่หนึ่ง: พัฒนาการของวิชารัฐศาสตร์ไทย และผลต่อการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการเมืองไทย

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงช่วงทศวรรษที่ 2490 เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่าภายในสังคมและแวดวงทางวิชาการของประเทศไทยได้มีผลงานการศึกษา และค้นคว้าทางด้าน "รัฐศาสตร์" ปรากฏอยู่บ้าง โดยเป็นผลงานของชนชั้นนำ และของปัญญาชน เพื่อการตอบสนองแนวโน้มนโยบายของชนชั้นผู้ปกครองในสมัยช่วงสมัยนั้นๆ เป็นสำคัญ ตัวอย่าง เช่นในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปี พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นช่วงสมัยของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolutist state) ผลงานของการศึกษาทางด้าน "รัฐศาสตร์" ก็ได้มุ่งเน้นที่จะสร้างสิทธิธรรมทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ให้บังเกิดขึ้นอย่างโดดเด่น ในฐานะที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็น "ศูนย์กลาง" ของการรวมอำนาจแบบใหม่ และทรงเป็นองค์ประธานของการบริหารราชการแผ่นดิน งานศึกษาทางรัฐศาสตร์ในช่วงสมัยนี้ ตัวอย่างเช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องปลูกใจเสือป่า และเที่ยวเมืองพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระนิพนธ์จำนวนมาก ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อย่างเช่น ไทยรบพม่า และประชุมพงศาวดาร เป็นต้น ในระยะถัดมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เกิดขึ้นแล้ว ชนชั้นนำ ยุคใหม่ในสมัยนั้น อาทิเช่น หลวงวิจิตรวาทการ ขุนวิจิตรมาตรา หลวงสารานุกรมประพันธ์ พระยาอนุমানราชชน ฯลฯ ก็ได้ผลิตผลงานทาง "รัฐศาสตร์" ที่มุ่งตอบสนองลักษณะการปกครองแบบใหม่ เน้นโครงเรื่องที่ว่าด้วยความเป็นมาที่ยิ่งใหญ่ของ "ชนชาติไทย" โดยมีการผลิตงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในแบบพรรณนาขึ้นเป็นจำนวนมาก กล่าวได้ว่าในยุคสมัยก่อนปี พ.ศ. 2490 ยังไม่มีงานศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์และประวัติศาสตร์การเมืองที่มุ่งแสวงหาความรู้ใหม่ๆ อย่างเป็น "อิสระ" จากอำนาจทางการเมืองและการครอบงำของชนชั้นนำเป็นงานเขียนที่ปราศจากแนวคิด ไม่มีการอ้างอิงถึงกรอบทฤษฎีต่างๆ (ซึ่งในแวดวงวิชาการของมหาวิทยาลัยในสังคมตะวันตกใน

บุคคลเดียวกัน ได้กระทำกันเป็นปกติอยู่แล้ว) การค้นคว้าหาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และประมวลข้อมูลยังคงเป็นไปในแบบจารีตประเพณี เช่น อาศัยความจำ ประสบการณ์ส่วนตัว ฯลฯ โดยไม่มีการสำรวจและใช้เอกสาร และยังไม่มีการเรียบเรียงวิธีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบระเบียบ

ในช่วงสิ้นสุดสมัยสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา สังคมและแนวทางการวิชาการของประเทศไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในหลายด้านๆ ที่สำคัญๆ ได้แก่ การเปลี่ยนรุ่นของผู้นำการเมือง การเกิดมีนักวิชาการรุ่นใหม่ๆ ที่แยกตัวเองออกจากการเป็นข้าราชการทำหน้าที่บริหารองค์กร ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ อีกทั้ง มีการสถาปนาคณะรัฐศาสตร์ขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระหว่างปี พ.ศ.2491-2492 ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นที่มาของการศึกษาในทางรัฐศาสตร์ และในทางประวัติศาสตร์การเมืองในแบบใหม่ ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นเกณฑ์สำคัญในการสำรวจและพิจารณาการศึกษาวิจัยหัวข้อต่างๆ รวม 18 หัวข้อ (ขอให้ดูต่อไปในภาคที่สองของบทหน้านี้) รวมทั้งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพิจารณาสถานภาพของวิชาการรัฐศาสตร์ในประเทศไทยด้วย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้านี้นี้

กล่าวคือ นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา ได้มีการศึกษาวิจัย แสดงความเห็นสำรวจงาน วิพากษ์วิจารณ์ และมีการประเมินสถานภาพกันเป็นระยะๆ อยู่แล้วว่า การศึกษาวิชาการทางด้าน "รัฐศาสตร์" ของประเทศไทยได้มีการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงกันมาเป็นอย่างไรร และเท่าที่มีความสำคัญอย่างโดดเด่น ผู้เขียนพิจารณาว่า ได้แก่ งานการศึกษาวิจัยรวบรวมประเมินงาน และแสดงความเห็นของ Amara Raksasataya (1966) ของ Woodworth G. Thrombley, William J. Siffin and Pensri Vayavanda (eds., 1967 ซึ่งต่อไปผู้เขียนจะขอเรียกว่า Thrombley และคณะ) ของ Kasem Udyanin (1968) ของ ปรัชญา เวสารัชช์ (2521) ของสมบัติ จันทรางค์ (2521) ของถิษฐ์ ชีระเวคิน (2521) Benedict Anderson (1978) สมเกียรติ วันทะนะ (2524) ทินพันธุ์ นาคะตะ (2525) พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (พรศักดิ์-บรรณธิการ, 2526 และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว-บรรณธิการ, 2528) ของ Sombat Chantornwong and Chulacheeb Chinwanno (1984) ของปฐม มณีโรจน์ ร่วมกับคณะ (2528) ของปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2530) โดยการรวบรวมเอกสารของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2534) การประเมินของชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2526) การสำรวจและประเมินของ Somkiat Wanthana (1996) การวิจารณ์ของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) และของ อนุสรณ์ ถัมมณี (2541) เป็นต้น

จากลำดับงานการศึกษาค้นคว้า ทั้งที่เป็นบทความ งานวิจัย และการแสดงความเห็นที่มุ่งประเมินสถานภาพของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยข้างต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ในประการเบื้องต้น เกือบทุกคนต่างมีความเห็นร่วมกันเป็นส่วนมากในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับจุดกำเนิดและ

ความเป็นมาของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ว่าสามารถสืบย้อนกลับไปได้ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะมีวิวัฒนาการ และกลีกลายตัวลงในระยะต่อมา (อาจยกเว้นความคิดเห็นและงานของสมเกียรติ วันทะนะ (2524) ซึ่งเห็นว่าเราสามารถศึกษา "วิชารัฐศาสตร์" ย้อนหลังกลับไปได้ถึงสมัยสุโขทัย และความเห็นของ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2526: 2) ซึ่งกล่าวว่า หากวิชารัฐศาสตร์ของไทยสามารถมีวิวัฒนาการยาวนานได้ถึง 700 ปี ก็มีลักษณะของการเป็นศาสตร์ที่มีความหมายจำกัดอยู่ที่การปกครอง หรือ government มากกว่าที่จะหมายถึงเรื่องการเมือง หรือ politics) กระนั้นก็ตาม ในรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับลักษณะสำคัญของการพัฒนา แนวโน้มและความเป็นไปของวิชาการสาขาดังกล่าว ก็คงเป็นธรรมดาที่จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันออกไป อันเนื่องมาจากภูมิหลังทางการศึกษาของผู้ประเมินอย่างหนึ่ง แนวความคิด ประสบการณ์การศึกษาในต่างประเทศ ลักษณะสาขาวิชาที่ผู้นั้นได้เรียนและทำการสอน รวมทั้ง อาจรวมไปถึงเป้าหมายสูงสุดในทางการเมืองของแต่ละบุคคล ฯลฯ ซึ่งส่วนทำให้ ผู้ประเมินแต่ละคนมุ่งแสดงความคิดเห็นจากจุดมุมมองของตน โดยที่งานประเมินเกือบทุกชิ้น (ยกเว้นงานของ Sombat and Chulacheeb, 1984 งานของสมเกียรติ, 2524 และ ชัยวัฒน์, 2526) ล้วนต่างไม่พยายามกล่าวอ้างถึงถึงกันมากนัก โดยต่างพยายามอธิบายเฉพาะสิ่งที่ตนให้ความสนใจและแลเห็นว่าเป็นปัญหา มากกว่าจะพิจารณาในเชิงพัฒนาการว่าเรื่องราวดังกล่าวมีความเป็นมาอย่างไร เคยมีการประเมินมาก่อนแล้ว หรือไม่ ในลักษณะใดมีปัญหาใดกลีกลายตัวไปบ้าง ปัญหาใดยังคงดำรงอยู่เหมือนเดิม ปัญหาใดเกิดขึ้นใหม่ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้ประเมินเกือบทุกคนข้างต้น กล่าวเห็นพ้องต้องกันว่า "วิชารัฐศาสตร์" ในสมัยใหม่ ได้เริ่มต้นขึ้นในดินของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เราก็น่าจะหมายถึงสภาพการณ์อะไร? ในเรื่องนี้ผู้เขียนเห็นว่ามีความสำคัญที่เราควรพิจารณา แบ่งออกได้เป็นอย่างน้อยใน 2 ระดับ ระดับหนึ่งเป็นการพิจารณาเชิงมหภาค ซึ่งเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับแนวพระราชโบาย และแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจัด "การศึกษา" ของประเทศ ซึ่งเป็นภาพองค์รวมของสังคม การเมือง ที่ทั้งต้องการการประเมินใหม่อย่างรอบด้านและถี่ถ้วน กับในอีกระดับหนึ่ง เป็นระดับจุลภาคที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบการจัดการเรียนการสอน การผลิตตำรา การทำเอกสาร ตำราสอน ฯลฯ ของสถาบันการศึกษา และโดยบุคคลากรของสถาบันการศึกษาที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อสอน "วิชารัฐศาสตร์" ให้แก่นักเรียน นิสิตเขวชน และพลเมืองของประเทศ

ในระดับแรกนั้น เราคงพบเห็นจากข้อสรุปที่ผ่านมาว่า ได้มีการประเมินที่แตกต่างกันอย่างมากในระหว่างความคิดเห็นของ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2530: 2-3) ที่กล่าวว่า "พระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินพระราชโบายที่จะสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในประเทศไทยให้ได้.. ทรงปฏิรูประบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่ล้าหลังและเป็นอุปสรรคต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยเสียใหม่ เพื่อให้เป็นฐานรองรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในอนาคต" กับความคิดเห็นของ สมเกียรติ วันทะนะ (2524) ที่พิจารณาว่า วิชารัฐศาสตร์ในแบบเก่าของสุโขทัย และอยุธยา กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่แบบชนิดใหม่ ที่เรียกได้ว่าเป็น "วิชารัฐศาสตร์แบบพุทธเจ้าหลวง" หรือ "รัฐศาสตร์แบบรัฐประชาชาติยุคก่อตั้ง" (สมเกียรติ, 2524: 485) ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) ซึ่งยึดหลักแนวทางการบริหารและการจัดการเมืองการปกครองไว้ที่ความสำนึกในพันธกิจของชนชั้นสูง (noblesse oblige) (2)

นี่ควรนับเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาพัฒนาการทางการเมือง และพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" (ยุคใหม่) ของไทยที่มีความแตกต่างกันเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากเราเชื่อในแบบแรก เราก็คงพิจารณาเนื้อหาของพระราชกรณียกิจ นโยบายของรัฐบาล รวมทั้งเนื้อหาของวิชาที่มีการเรียนการสอนโดยสถาบันการศึกษาของยุคนั้นว่าอยู่ในแบบแผนของการ "วางรากฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย" (ดูอาทิเช่น การศึกษาของ ชัยอนันต์, 2513 ; ชัยอนันต์ และ สุวดี, บรรณาธิการ, 2522; สนธิ, 2527 เป็นต้น) ในขณะที่หากเริ่มต้นในแบบที่สอง เราก็คงพิจารณาพัฒนาการของรัฐไทย ควบคู่ไปกับพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยว่าดำเนินไปในกรอบของการสถาปนารัฐราชวงศ์ (Dynastic State) ที่รวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง รวมทั้งตกอยู่ภายใต้กระแสดังคั้นของลัทธิล่าอาณานิคมของยุคนั้นอย่างหนักหน่วงด้วย (ดูอาทิเช่น Anderson, 1978; Aldrich, 1990: ch.1 เป็นต้น)

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นในปี พ.ศ. 2425 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่ออบรมบุตรหลานของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ โดยเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็ให้ถวายตัวเป็นข้าราชการรับใช้เบื้องพระยุคลบาทในงานด้านต่างๆ อาทิเช่น เป็นมหาดเล็ก เป็นทหาร ฯลฯ เรื่องการจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนี้ ต้องนับเป็นพระราชกรณียกิจ และการดำเนินงานทางการศึกษาที่มีความสำคัญ เพราะเป็นการเตรียมกำลังคนเพื่อจะได้เป็นปัจจัยของการสถาปนาระบบราชการแบบใหม่ รวมทั้งเป็นเครื่องกล่อมเกลากลุ่มชนชั้นนำรุ่นใหม่ (new elite) ให้มีความเป็นกลุ่มก้อนและเป็นปึกแผ่น อันพึงจัดเป็น "อุปกรณ์" ของระบบการเมืองการปกครอง และการบริหารในลักษณะใหม่นับจากช่วงสมัยของเวลานั้น และดำเนินต่อเนื่องมาอีกยาวนานหลายทศวรรษ

ครั้นถึงช่วงเวลาของการปฏิรูปทางการเมืองการปกครองครั้งใหญ่ ปี พ.ศ.2435 ซึ่งทั้งในเขตเมืองหลวง เขตหัวเมืองและเขตเมืองประเทศราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของระบบราชการและการบริหารการปกครองไปสู่ระบบใหม่ขึ้นอย่างเป็นรูปร่าง ความต้องการ "กำลังคน" แบบใหม่ที่มีความรู้สูงกว่าระดับโรงเรียนมัธยม กล่าวได้ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งยวด และเพื่อการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก (ก่อตั้งปี พ.ศ.2430) โรงเรียนกฎหมาย (ก่อตั้งปี พ.ศ.2440) และโรงเรียนฝึกวิชาข้าราชการพลเรือน (ก่อตั้งปี พ.ศ.2442) ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็กในปีพ.ศ.2445 สถาบันการศึกษาของไทยทั้งสามแห่งดังกล่าว นับเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูง "รุ่นแรก" ของประเทศที่ประสิทธิประสาทวิชาการสมัยใหม่ในระดับที่สูงกว่าการศึกษาระดับมัธยม

การเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทางสถาบันการศึกษาชั้นสูง และในทางวิทยาการสมัยใหม่ (อันเนื่องด้วยเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน) ของไทยครั้งนี้ มีข้อที่พึงตั้งข้อสังเกต อย่างน้อยในสามประการ หนึ่ง ได้แก่ ลักษณะของการจัดตั้งสถาบัน ล้วนเป็นไปเพื่อการ "ฝึกฝน" ข้าราชการ (รวมทั้งการฝึกนายทหาร) เพื่อเป็นบุคคลากรของรัฐทั้งสิ้น นี่นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อลักษณะของ "วิทยาการ" ที่พึงมีและพึงเกิดขึ้น เนื่องด้วยมีการผลิต การจัดการเรียนการสอน เผยแพร่ ฯลฯ ภายในสถาบันการศึกษาชั้นสูงของไทยทั้งสามแห่ง ล้วนเป็นวิทยาการที่มี "จิตวิญญาณ" หรือในอีกนัยหนึ่ง คือมีเป้าประสงค์เพื่อการสนับสนุน และเพิ่มประสิทธิภาพให้กับรัฐสมัยใหม่ของไทย โดยมีใช่เป็น "วิทยาการ" ที่เกิดขึ้นมาเพื่อวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐต่อต้านรัฐ หรือจำกัดให้รัฐมีอำนาจและบทบาทที่น้อยลง (เหมือนดังบทบาทของมหาวิทยาลัยในสังคมตะวันตก หรือมหาวิทยาลัยที่จัดตั้งขึ้นโดยปัญญาชนหัวหน้าในบางประเทศ เช่น มหาวิทยาลัยของประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น)

ข้อสังเกตประการที่สองคือ แม้ว่าสถาบันการศึกษาชั้นสูงทั้งสามแห่ง จะมีเป้าประสงค์เพื่อการฝึกฝนบุคคลากรให้กับรัฐไทยสมัยใหม่ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ชนชั้นนำของไทยมีความคิดและพิจารณาว่าสถาบันการศึกษาทั้งสาม มีลักษณะเป็นเพียงสถาบันการศึกษา "ชั้นสอง" กล่าวคือ มิได้มีความสมบูรณ์สูงสุดในตัวเอง เนื่องด้วยยังมีวิทยาการขั้นที่สูงกว่าที่พึงควรจัดการเรียนการสอนกันภายในประเทศ วิทยาการขั้นสูงกว่า หรือสูงสุดนี้ เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำ หรือผู้ที่ชนชั้นนำจะได้คัดเลือกแล้วจัดส่งให้เดินทางไปศึกษายังต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในทวีปยุโรป รวมทั้งสหรัฐอเมริกา (ในบางสาขาวิชา) ซึ่งผู้สำเร็จการศึกษาและเดินทางกลับประเทศ เป็นที่ได้รับความเชื่อถือ และได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีภูมิความรู้สูง มีความรู้จริง มีความสามารถทางภาษาเป็นอย่างดี และควรมีความสามารถไต่เต้าในตำแหน่งราชการได้ในระดับอีกชั้นหนึ่งที่สูงกว่าผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาภายในประเทศทั้งสามแห่ง

ประการที่สาม ได้แก่นักเรียนของจำนวนคนที่มิ "โอกาส" ได้เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาชั้นสูงทั้งสาม ปรากฏว่า มีขนาดหรือมีปริมาณน้อยมาก อันเนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายจำกัดการศึกษา ผู้ที่จะเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาทั้งสามในระยะแรกได้แก่บุตรหลานของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และในระยะต่อมา (นับจากทศวรรษที่ 2440-2450) แม้ว่าจะเปิดกว้างสู่สามัญชนระดับหนึ่ง ก็ต้องเป็นบุตรหลานสามัญชน ที่มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อย่างน้อยสองคนแนะนำให้เข้ารับรอง และพาไปฝากตัวให้เข้าเรียน ดังนั้น ในแต่ละปีสถาบันการศึกษาแต่ละแห่งจึงมีนิสิตและนักเรียนเข้าศึกษาเล่าเรียนประมาณว่าตกแห่งละหนึ่งร้อยคนเศษเท่านั้น ในขณะที่จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งประเทศรวมกันในแต่ละปีมีจำนวนมากกว่าจำนวนนักเรียนและนิสิตของสถาบันการศึกษาชั้นสูงของไทยรวมกันแล้วหลายสิบเท่า

ที่กล่าวมาเป็นสภาพการณ์และความเป็นไปของสถาบันการศึกษาชั้นสูงของประเทศไทยในระยะแรก (พ.ศ.2430-2475) ที่แม้ว่า โดยตัวของหลักสูตร สาขาวิชา และชื่อของวิชาที่ปรากฏ อาจจะต่อนัยว่าได้มีการพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ขึ้นในระดับหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ที่โรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งถัดต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับการยกสถานะขึ้นเป็น "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (พ.ศ.2453) และได้รับการยกฐานะอีกครั้งขึ้นเป็น "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" (ในปี พ.ศ.2459) ปรากฏว่า นับตั้งแต่สมัยยังเป็นโรงเรียนมหาดเล็กแล้ว ได้มีการสอนวิชากฎหมาย วิชาระเบียบราชการ และวิชาการปกครอง และต่อมาในปี พ.ศ.2453 ก็ได้มีการจัดตั้งแผนกวิชา "รัฐประศาสนศาสตร์" แผนกวิชาการทูต และแผนกวิชากฎหมายขึ้น รวม 3 แผนก ก่อนที่ยุบรวมแล้วแบ่งใหม่เป็น 2 แผนก ได้แก่ แผนกวิชาการเมือง กับแผนกวิชากฎหมายในปี พ.ศ.2459

ในกรณีของโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ก็เป็นไปเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ได้มีวิวัฒนาการทางวิชาการของโรงเรียน แบ่งเป็นแผนกวิชากฎหมายอังกฤษ กับแผนกวิชากฎหมายฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2460 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแผนกวิชากฎหมายฝรั่งเศส ปรากฏมีชื่อวิชาในหลักสูตรของโรงเรียน อย่างเช่น วิชากฎหมายปกครอง วิชาเศรษฐวิทยา เป็นต้น แต่ในสภาพความจริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า วิชาที่มีเนื้อหากระทบกระเทือนกับการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แทบไม่มีการเรียนการสอนกันเลย อย่างเช่น วิชากฎหมายปกครองที่ปรากฏในหลักสูตรมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2460 แต่ในทางความเป็นจริง มีการเรียนการสอนกันจริงเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2474 หรือในกรณีของวิชาเศรษฐวิทยา ซึ่งเป็นวิชาหนึ่งในหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติ ไม่มีการเรียนการสอนวิชาดังกล่าวเลย ปรากฏจนภายหลังปี พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยได้สิ้นสุดลงไปแล้ว

ที่กล่าวมาข้างต้น หมายความว่า หลักสูตร ชื่อวิชา ชื่อแผนกวิชา สาขาวิชา ฯลฯ เป็นเพียงแต่รูปภายนอก มิได้เป็นเครื่องบ่งบอก "เนื้อหา" ของวิชาความรู้ว่าจะต้องมีการปฏิบัติการที่เป็นไปตามชื่อวิชา หรือตามชื่อของแผนกวิชาเหล่านั้น ในเรื่องนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "หลักราชการ" (พ.ศ.2457 และพิมพ์เผยแพร่ต่อมาในจำนวนครั้งนั้นไม่ถ้วน) น่าจะเป็นหลักสำคัญที่บ่งบอก "กระแสนิยมปัญหา" ของบรรดาเหล่าข้าราชการในสมัยนี้ได้เป็นอย่างดีที่สุด นั่นคือ วิชาความรู้ หรือ "หลักวิชา" ที่เป็นหลักการล้วนๆ ไม่ได้มีคุณค่า และมีความสำคัญอะไร และมีองเทียบได้กับหลักราชการ ได้แก่ ความสามารถ ความเพียร ความมีไหวพริบ การรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสม ความซื่อตรงต่อหน้าที่ความซื่อตรงต่อคนทั่วไป การรู้จักนิยัยคน การรู้จักผ่อนผัน ความมีหลักฐาน และความจงรักภักดี รวมเป็นหลัก 10 ประการ ซึ่งข้าราชการทั้งหลายพึงยึดถือและปฏิบัติตาม อันจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้มากกว่าการยึดถือ "หลักวิชา" ล้วนๆ ที่ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร

จากเอกสารบันทึกความจำ และจากคำบอกเล่าของเหล่านักเรียนและนิสิตของแผนกวิชารัฐประศาสนศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวแสดงความสำคัญของการเรียนวิชาการในสมัยนี้ว่า ความสำคัญจริงๆ อยู่ที่มีการมีประสบการณ์ได้ใช้ชีวิตร่วมกัน ความมีระเบียบวินัย การเชื่อฟังนักเรียนอาวุโส การปลูกฝังจิตใจให้รักบ้านเกิดเมืองนอน และรักหมู่คณะ เรียกรวมกันได้ว่า "เอสปริต์ เดอ คอรัปส์" (esprit de corps) ซึ่ง ม.ร.ว.เกิกฤทธิ ปราโมช กล่าวสรุปว่าเป็นการเรียนหลักวิชาจาก "การปฏิบัติ" ก็ได้แลเห็นว่าอำนาจการปกครองสูงสุด เขาปฏิบัติกันอย่างไร ในสมัยนั้น "ใครมาเรียนมีเงินเดือน 18 บาท มีรถรับส่งอีก ผมจำได้ว่า แต่งตัวมาเรียนก็นุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน เสื้อราชปะแตน ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ ใก้เก๋มากเหมือนข้าราชการ จบแล้วก็ออกไปเป็นนายอำเภอ ปลัดอำเภอก็ว่ากันไป..." (เกิกฤทธิ, 2528: 16)

พิจารณาจากสภาพการณ์ดังกล่าว ผู้เขียนมีความเห็นว่า สิ่งที่น่าจะได้เรียกว่าการก่อตัวและพัฒนาการของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" สมัยใหม่ในช่วงแรกของไทย (พ.ศ.2430-2475) มีลักษณะสำคัญคล้ายกันเป็น กระแสนิยมปัญหา และเป็นระบบความคิดความเชื่อของชนชั้นนำที่ว่าด้วยพันธกรณีกิจของ "ชนชั้นนำ" ทั้งที่มีอยู่แล้ว และกำลังขยายตัวออกไป พึ่งมีต่อประเทศชาติ และบ้านเกิดเมืองนอน ซึ่งต้องทำความเข้าใจไปที่ละขั้นละตอนผ่านการเรียนรู้ในเชิงปฏิบัติมากกว่าจะเป็นข้อสรุป หรือเป็นหลักการที่ปรากฏอยู่ในรูปของ "เอกสาร หรือหนังสือตำรา" ที่มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาแห่งใดแห่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม หรือแม้แต่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ตาม

กล่าวในอีกแง่มุมหนึ่งก็คือ หลักวิชา "รัฐศาสตร์" สมัยใหม่ ยังไม่ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงในดินแดนและในสังคมไทย เนื่องด้วย การกล่าวถึง "หลักวิชาการ" ถ้วนๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักการปกครอง การแบ่งแยกอำนาจ หลักสิทธิมนุษยชน วิชากฎหมายปกครอง วิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาเศรษฐวิทยา ฯลฯ ซึ่งในแง่คนไขพัฒนาการทางวิชาการของต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้ว หลักการต่างๆ ล้วนมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้บังเกิดขึ้นแก่รัฐชาติ และการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา การมีตัวแทน และการต่อสู้เพื่อการขยายระบบการเลือกตั้ง (ขอให้ดูการเมืองของประเทศอังกฤษ ประเทศฝรั่งเศส ฯลฯ ของช่วงเวลาเดียวกันประกอบการพิจารณา) ก็คงพอจะเห็นกรอบของหลักวิชารัฐศาสตร์ที่ควรจะเป็นไปในสมัยนั้นได้) ซึ่งการกระทำเช่นนั้น ภายในสังคมและภายในสถาบันการศึกษาของไทย ย่อมมีผลเป็นการบ่อนทำลาย และถูกถามระบบการปกครอง และหลักสิทธิธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยโดยตรง ตัวอย่างที่ดีของเรื่องนี้ อย่างเช่น การห้ามมิให้มีการเรียนการสอนวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาประวัติศาสตร์การเมืองของประเทศฝรั่งเศสยุคใหม่ วิชาเศรษฐวิทยา และการห้ามมิให้มีการเผยแพร่หนังสือ ทฤษฎีศาสตร์ ของพระยาสุรยานุกวัตร (พ.ศ.2454) ที่ได้เรียบเรียงแปลมาจากหนังสือตำราเศรษฐศาสตร์การเมืองของนักคิดชาวอังกฤษ เป็นต้น

พัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ได้ย่างก้าวเข้าสู่ยุคใหม่อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2475 เนื่องด้วยในปีนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตยแบบจำกัดอำนาจโดยกฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งนิยมเรียกกันสมัยนั้นว่า การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ และเรียกกันสมัยปัจจุบันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองระบอบประชาธิปไตย (ดู นครินทร์, 2535 และ 2540)

การเปลี่ยนการปกครองในครั้งนั้น มีสาเหตุความเป็นมาที่สลับซับซ้อนและไม่เหมาะสมที่จะกล่าวอธิบายในที่นี้ อย่างไรก็ตามก็ดี ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น กล่าวได้ว่า ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองขึ้นในระดับหนึ่ง (หากจะพิจารณาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ดำรงอยู่ก่อน หรือเปรียบเทียบกับระบอบเก่า มิใช่เปรียบเทียบกับหลักการปกครองประชาธิปไตยในอุดมคติ หรือเปรียบเทียบกับการเมืองของไทยในสมัยต่อมา) นับตั้งแต่มีการสถาปนากฎหมายรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย การมีระบบคณะรัฐมนตรี หรือฝ่ายบริหารที่เป็น "อิสระ" จากองค์พระมหากษัตริย์ การมีระบบรัฐสภา ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนมาทั้งจากการแต่งตั้ง และมาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนเป็นการทั่วไป ก็เป็นการเลือกตั้งทั่วไป โดยไม่มีการจำกัดสิทธิของประชาชน ไม่ว่าด้วยเพศ การศึกษา และสถานภาพทางเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความเป็นไปของสถาบันการศึกษาชั้นสูง และกระทบต่อสภาพของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" ที่ดำรงอยู่ภาย

ในประเทศไทยด้วย กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2476 ได้มีการยุบโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม เข้ากับแผนกวิชาข้าราชการพลเรือนของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แล้วจัดตั้งเป็น คณะนิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ขึ้น อย่างไรก็ตาม การรวมในครั้งนี้เกิดขึ้นได้เพียงหนึ่งปีเท่านั้น เพราะต่อมาในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ.2476) ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น อันส่งผลให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ขึ้นที่โรงทหารเก่า อันเป็นบริเวณที่ดินที่อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตตัวพระนคร ในปีถัดมา (พ.ศ.2477) ในครั้งนั้นฝ่ายรัฐสภาได้วางหลักแนวทางไว้ว่า

"เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุง การศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยะประเทศ และแพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรม ศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ.." (หน้าคำปรารภของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2476)

นี่เป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันการศึกษาชั้นสูงแห่งใหม่ของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะ สำคัญบางประการที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้คือ ประการแรก สถาบันการศึกษาแห่งใหม่นี้ จัดการ เรียนการสอนในแบบตลาดวิชา (ในระหว่างปี พ.ศ.2477 จนถึง พ.ศ.2503) อันเป็นสภาพการณ์ที่ ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนหากพิจารณาเปรียบเทียบกับ การจำกัดจำนวนนักศึกษาของระบอบเก่าแล้ว เราก็อาจกล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นมหาวิทยาลัยของ "คนส่วนใหญ่" อย่างแท้จริง ซึ่งในช่วงเวลา 1-2 ปีแรก ผู้สมัครเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยเฉลี่ยแล้วถึงปีละ 7-8 พันคน ซึ่งหากพิจารณาเพียงหนึ่งปีก็พบว่า มีจำนวนที่มากกว่าผู้ที่มีโอกาสเข้าศึกษาใน สถาบันการศึกษาชั้นสูงของระบอบเก่า รวมกันทั้งหมดนับตั้งแต่ปีที่ก่อตั้งเป็นต้นมาเลยทีเดียว

ประการที่สอง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จัดการศึกษาในทางสังคม ศาสตร์ที่เป็นหลักสูตรเดียว ในระดับปริญญาตรี เรียกว่าหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" และจัด การศึกษาในระดับปริญญาโท และปริญญาเอกแยกออกเป็น 4 สาขาวิชา ได้แก่ วิชารัฐศาสตร์ วิชาการทูต ศึกษานิติศาสตร์ และวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งผู้สำเร็จการศึกษาจะได้รับปริญญาเป็น มหาบัณฑิต และดุษฎีบัณฑิตในสาขาวิชานั้นๆ ตัวอย่างเช่น ได้รับปริญญานิติศาสตร์มหาบัณฑิต และปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต เป็นต้น

เรื่องนี้ ควรนับว่ามีความสำคัญ เนื่องจากผู้ที่ศึกษาในระดับปริญญาตรี จะต้อง ศึกษา"หลักวิชา" ในทุกๆ สรรพศาสตร์ของวิชาสังคมศาสตร์ นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์ ปรัชญา การ เมืองการปกครอง ระเบียบบริหารราชการ วิชาสถิติ วิชากฎหมาย วิชาเศรษฐศาสตร์ วิชาการคลัง วิชาการการทูต ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาเปรียบเทียบกับ การศึกษาในสมัยระบอบเก่าแล้ว

เห็นได้ชัดว่าเป็นไปทิศทางตรงกันข้าม เนื่องด้วย ระบบการศึกษาแบบเดิมมุ่ง "ฝึกฝน" ข้าราชการที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน ต่างจากการศึกษาในหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเน้นการศึกษาแบบองค์รวม ส่งผลให้บัณฑิตของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สามารถประกอบอาชีพ และแทรกตัวเข้าไปได้ในทุกวงอาชีพ นับตั้งแต่เป็นข้าราชการของทุกกระทรวง ทบวงกรม เป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักประพันธ์ นักประวัติศาสตร์ (เช่น นายฉัตรฐวุฒิ สุธาสิตสงคราม เป็นต้น) เป็นพ่อค้า นักการเงิน นายธนาคาร (เช่น นายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ เป็นต้น) ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติจริง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้เน้นผลิตบัณฑิตตามหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต (ร.บ.) เป็นสำคัญ ในขณะที่การศึกษาในระดับปริญญาโท และปริญญาเอก กล่าวได้ว่า ไม่ได้มีพัฒนาการอย่างเป็นปึกแผ่นมากนัก เข้าใจว่า ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในสมัยนี้ มีลักษณะเป็น "องค์กรอิสระ" อยู่นอกระบบราชการ และมีอาจารย์ประจำอยู่น้อยมาก ประมาณ 4-6 คนเท่านั้น อาจารย์ส่วนใหญ่เป็นอาจารย์พิเศษ ซึ่งทุกคนมีภารกิจหน้าที่การงานมากอยู่แล้ว เช่น เป็นรัฐมนตรี เป็นนักการเมือง และเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงทบวงกรมต่างๆ สภาพการณ์และความ เป็นไปเช่นนี้ มีผลอย่างสำคัญต่อพัฒนาการของหลักวิชาความรู้ทางรัฐศาสตร์ในช่วงสมัยนี้ (นับตั้งแต่ พ.ศ.2477 จนถึงทศวรรษที่ 2490) เป็นอย่างมากด้วย

กล่าวคือ การศึกษาตามหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ส่วนใหญ่ หรือเกือบทั้งหมด เป็นการศึกษาในเชิงหลักแนวคิด เป็นกรอบความคิด หรือเป็นทฤษฎีของพวกกฎหมาย-สถาบันนิยม (legal-institutionalism) ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญคือ เพื่อช่วยสนับสนุนการสถาปนาการปกครองระบอบใหม่ หรือระบอบรัฐธรรมนูญ ให้บังเกิดขึ้นในดินแดนของประเทศไทย (ดูการศึกษาของ บุญเย็น, 2507; ชาญวิทย์ และคณะ, 2535) ประกอบกับเงื่อนไขของการจัดการเรียนการสอน เป็นไปแบบตลาดวิชา อีกทั้งผู้เรียนและผู้สอนมีเวลาจำกัด การจัดทำตำราและเอกสารจึงมุ่งไปที่ความสะดวกต่อการศึกษด้วยตนเองของนักศึกษา และเป็นหลักการ หรือสิ่งที่ควรดำเนินการ ส่วนๆ ซึ่งบัณฑิตจำเป็นต้องคิดและนำไปประยุกต์หาทางใช้ในการทำงานอย่างเหมาะสมต่อไป

สมบัติ จันทรวงศ์ (2531) ได้ศึกษาเนื้อหาของหนังสือ งานเขียน รวมทั้งสารคดีการเมืองที่อธิบายเรื่องราวของสิ่งที่เรียกกันว่า "การเมืองการปกครอง" ของไทยในช่วงเวลานี้ (หมายถึงช่วงปี พ.ศ.2475-2490) และพบว่า ลักษณะเด่นอย่างมากที่สุด คือการเขียนอธิบายการเมืองการปกครองในแบบ "ตำรา" ซึ่งเป็นหลักการล้วนๆ และมีความแตกต่างอย่างมากระหว่างงานเขียนในรุ่นถัดต่อมา ภายหลังปี พ.ศ. 2490 ซึ่งเน้นเรื่องราวที่เป็น "เบื้องหลัง" หรือเรื่องลึกลับ การวางแผนซ้อนแผน การพูดอย่างทำอย่าง ฯลฯ ของนักการเมือง ซึ่งต่างต่อผู้ช่วงชิง

"อำนาจ" กันอย่างไม่ค่อยมีกฎเกณฑ์ ซึ่งข้อสังเกตดังกล่าวนี้ ผู้เขียนมีความเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับหลักการผลิต "ตำรา" ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในช่วงแรกนี้ด้วย เป็นอย่างมาก

กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่า เอกสารคำสอน และตำราของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จะเป็นเรื่องของ "หลักการ" ลอยๆ ไปเสียทั้งหมด (3) เนื่องจากเอกสารคำสอนในระดับชั้นปริญญาโทของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในบางกระบวนวิชา มีเนื้อหาของเอกสารที่เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ โดยผ่านการค้นคว้า และการคิดวิจารณ์ไตร่ตรอง ถึงเรื่องราวที่เป็นไปในสังคมการเมืองของไทย ตัวอย่างของงานเหล่านี้ เช่น งานเขียนของ ร. แลงกัต ในกระบวนวิชา "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" คำบรรยายของพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เรื่อง "ประวัติศาสตร์การปฏิวัติของประเทศฝรั่งเศส" คำบรรยายของหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง "ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง" และ "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" คำบรรยายของศิริก ชัยนาม เรื่อง "ประวัติศาสตร์การทูต" คำบรรยายของเคียน บุนนาค และไพโรจน์ ชัยนาม เรื่อง "กฎหมายรัฐธรรมนูญ และการเลือกตั้ง" คำบรรยายของ แอล คูปลาด์ เรื่อง "กฎหมายแพ่งพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว" เป็นต้น และนี่ก็ควรนับเป็นหนังสือ และเป็นเอกสารประกอบคำบรรยายจำนวนน้อยเล่มของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ช่วย "ส่งเสริม" ให้มีการก่อตัวและพัฒนาการของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" ในฐานะที่เป็นศาสตร์ (political science as a discipline) อย่างเป็นรูปเป็นร่างขึ้น (ในระดับหนึ่ง) ภายในประเทศไทย (Sombat, 2528: 191)

ในตรงจุดนี้ ซึ่งผู้เขียนแลเห็น และมีความเห็นในเชิงคุณค่าว่า ได้มีพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ขึ้นเป็นการเบื้องต้น ก็เพราะผู้เขียนได้ตระหนักถึงการแบ่งแยกความหมายของ "วิชารัฐศาสตร์" ซึ่งเสนห์ จามริก ได้กล่าวเน้นไว้อย่างชัดเจนว่า

"...รัฐศาสตร์ในฐานะที่เป็นศาสตร์นั้นเป็นของใหม่ ไม่ใช่มีมาแต่เดิมอย่างที่เรารู้จัก รัฐศาสตร์ในฐานะที่มีความหมายที่เป็นศาสตร์นั้น หมายถึงศาสตร์ในแง่ที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ในการคิดค้น และเสนอแนะ ศาสตร์ในแง่นี้ทำให้รัฐศาสตร์ก้าวเข้ามา หรือพัฒนาการเข้ามาสู่ลักษณะที่ไม่ใช่เป็นเครื่องมือการในการผลิตกำลังคน แต่เป็นการวิเคราะห์ คิดค้น หากความหมายในระบบการเมืองต่างๆ.. ศาสตร์ในความหมายนี้ผมอยากจะเรียกว่า เป็นลักษณะที่แย้งกับวัฒนธรรมค่านิยมของไทย แแย้งกับรัฐศาสตร์ในความหมายในเชิงที่ผลิตกำลังคนออกไปเป็นนักปกครองโดยสิ้นเชิง.." (คำอภิปรายของเสนห์ จามริก ใน พรศักดิ์, บรรณาธิการ, 2528 : 22)

กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือ การเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในระยะแรก แม้จะโดยเป้าหมายของการจัดตั้งสถาบัน และโดยเป้าหมายของผู้ที่มาศึกษาเล่าเรียน จะเน้นการเข้ารับราชการภายใต้การกำกับดูแลของ "ระบอบใหม่" เป็นสำคัญ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นการรักษาประเพณีที่สืบเนื่องมาจากโรงเรียนมหาดเล็ก รวมทั้ง โรงเรียนกฎหมายของระบอบเก่าในบางลักษณะ แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพการงาน อันเป็นอิสระของนักศึกษา (เพราะบางคนประกอบอาชีพนักเขียน นักหนังสือพิมพ์มาก่อนแล้ว เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ และบางคนต้องการเป็นครูอาจารย์และเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชา เช่น จิตติ ดิงศภัทย์ และบรรจบ อิศกุลย์ ฯลฯ) ประกอบกับการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นแบบตลาดวิชา โดยรับนักศึกษาในจำนวนที่ไม่จำกัด ซึ่งก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้สำเร็จการศึกษาทุกคนคงไม่สามารถมุ่งเป้าเข้ารับราชการได้ทั้งหมด จึงปรากฏว่า ได้มีพัฒนาการของ "ศาสตร์ในแง่ที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์" เกิดขึ้นในช่วงแรกของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองด้วย คุณค่าของหนังสือตำรา และเอกสารประกอบคำบรรยายของ ร.แสงภาค และของเคียน บุนนาค กับไฟโรจน์ ชัยนาม ฯลฯ น่าจะเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ได้มีการพัฒนา "เครื่องมือ" เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย รวมทั้ง "เครื่องมือ" ในการวิเคราะห์ระบอบรัฐธรรมนูญของไทยขึ้นบ้างแล้ว

อย่างไรก็ดี ในภาพการรับรู้ และโดยการประเมินของนักวิชาการสาขารัฐศาสตร์รุ่นหลัง มีความเห็นว่า การศึกษาของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ในสมัยนี้ (พ.ศ.2477 จนถึงทศวรรษที่ 2490) ส่วนเป็นการศึกษาในแนวสถาบันการเมือง และในทางกฎหมายทั้งสิ้น ซึ่งเป็นการประเมินที่ดูจะไม่ถูกต้องกับความเป็นจริงมากนัก เนื่องด้วยการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เน้นการศึกษาในทางประวัติศาสตร์ ปรัชญา รวมทั้งปรัชญากฎหมาย และวิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นอย่างมากด้วย ดังตัวอย่างเช่น มีการศึกษาวิชาทฤษฎีเศรษฐกิจการเมือง โดยมีผู้บรรยาย อย่างเช่น เจ เอฟ ฮัดเจสัน, อุไทย พิณรุโยธิน, เสริม วินิจฉัยกุล, เคียน บุนนาค ฯลฯ ก่อนที่จะเป็น ป่วย อีงภากรณ์ และ สุภาพ ยศสุนทร ในระยะต่อมา

กระนั้นก็ตาม มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พร้อมด้วยหลักสูตรพิเศษคือ "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ก็ได้มีพัฒนาการโดยตัวของตัวเองในเพียงช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น (ประมาณเกือบสองทศวรรษ) ซึ่งในเรื่องนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวเป็นเชิงข้อสังเกตไว้อย่างน่ารับฟังเป็นที่สุด นั่นคือ "ทิศทางของรัฐบาลนั้น (กล่าวอย่างที่สุดแล้ว) มันขึ้นอยู่กับระบอบการปกครอง.." ของประเทศเป็นสำคัญ (ดูคำอภิปรายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง "พรรคชนะเกี่ยวกับทิศทางของรัฐบาลไทย" ใน พรรคกิจ, บรรณาธิการ, 2528: 9) และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็ได้นำมาซึ่ง

ความผันผวนและความผกผันไม่เพียงต่อการดำเนินของคณะรัฐบาล ระบบรัฐสภา พรรคการเมือง กลุ่มทหาร กลุ่มนักการเมือง ฯลฯ ในระดับโครงสร้างส่วนบนเท่านั้น หากแต่ยังมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อทิศทางของการจัดการปกครองท้องถิ่นของไทย (ตัวอย่างเช่น การผลิตผันของ "ระบบเทศบาล" ของไทยที่ถูกควบคุมเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งได้มีการปรับปรุง"สุขาภิบาล" ที่เคยมีในสมัยรัชกาลที่ 5-7 และถูกยกเลิกไปแล้วให้กลับฟื้นขึ้นมาใหม่) รวมทั้ง มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ เสรีภาพของหนังสือพิมพ์ และต่อเนื่องมาจนถึงกระทบต่อการจัดการศึกษา ระบบหลักสูตร การเปลี่ยนแปลงและยุบเลิกสถาบันการศึกษา ฯลฯ ของช่วงเวลาเดียวกัน อีกด้วย

โดยการประเมินของนักวิชาการรุ่นหลังหลายท่าน มีความเห็นพ้องต้องกันว่า ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง (ประมาณว่าภายหลังปี พ.ศ.2488-2490) เป็นต้นมา ระบบการเมืองและระบบการศึกษาของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปโดยตกอยู่ภายใต้กระแสกดดัน ข้อเรียกร้อง หรือตกอยู่ภายใต้ "อิทธิพล" ของประเทศมหาอำนาจใหม่ คือประเทศสหรัฐอเมริกา อย่างเห็นได้ชัด (ดูงานของ Anderson and Ruchira, 1985; Surachat, 1988) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "วิชารัฐศาสตร์ไทย" ซึ่งได้รับการกระทบกระเทือนให้ "หลุดจากมือของศักดินา ก็เข้าสู่มือจักรพรรดินิยม" เลย์ตันตี (สมเกียรติ, 2524: 505; ชัยวัฒน์, 2526: 6-7 และดูเพิ่มเติม อานันท์, 2537)

สำหรับการประเมินของผู้เขียนในที่นี้ ซึ่งแม้ว่าจะเห็นด้วยกับกรอบโครงและทิศทางพัฒนาการของระบบการศึกษาของไทย รวมทั้งพัฒนาการของวิชา "รัฐศาสตร์" (และวิชาสังคมศาสตร์อื่นๆ) ว่าได้ตกอยู่ภายใต้กระแสการรุกเข้ามาครองความเป็นใหญ่ (hegemony) ของวัฒนธรรมและการจัดการศึกษาแบบอเมริกัน (ดูรายละเอียดต่อไปข้างหน้า) แต่ในรายละเอียดอันเป็นจุดเริ่มต้นของความผกผัน ซึ่งเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของไทยนั้น ผู้เขียนกลับเห็นว่า เป็นเรื่องและเป็นประเด็นที่เกิดจากแรงผลักดันภายในของสังคมการเมืองไทยเสียยิ่งกว่า จะเกิดขึ้นเพราะปัจจัยจากภายนอก (หมายถึงเป็นแรงผลักดันมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแรก หรือในช่วงเริ่มต้น

กล่าวคือ ได้ปรากฏมีข้อเรียกร้องของชนชั้นนำและจากระบบราชการของไทยเอง ในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความขาดความเกิน หรือความไม่พอดีของหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ซึ่งสอนแบบตลาดวิชา และได้ผลิตบัณฑิตเป็นการทั่วไป (แบบสหวิทยาการ) มากกว่าจะเน้นคนให้ตรงกับหน่วยงาน หรือตรงกับวิชาชีพใดวิชาชีพหนึ่ง ความคิดความรู้สึกที่มอง "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" หรือในอันจริง คือการพิจารณาการศึกษาแบบองค์รวมไปใน "ทางลบ" นี้เข้าใจว่าน่าจะมีมาแต่เดิม อันเป็นวิถีคิดในแบบธรรมเนียมของการศึกษาไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในช่วง พ.ศ.2477-2490 ซึ่งเป็นช่วงสมัยที่ ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองยังคงมีบทบาททางการเมืองอยู่นั้น การแสดง

ปฏิกริยาในทาง "ลบ" ต่อหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ก็คงเป็นเรื่องที่กระทำไม่ได้ไม่สะดวกนัก แต่ครั้งถึงปี พ.ศ.2490 เมื่อได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งส่งผลให้ปรีดี พนมยงค์และพรรคพวก ต้องหลบหนาทบททางการเมืองลงไป การแสดงความคิดเห็นความรู้สึกอันเป็น "ธรรมชาติ" แต่เดิมของชนชั้นนำไทย ซึ่งเห็นว่าการศึกษาแบบทั่วไปเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง หรือไม่เหมาะสมไม่ควร จึงได้มีโอกาสเปิดเผย และได้มีการดำเนินการทางสถาบันขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.2491-พ.ศ. 2492 ปรากฏจนกระทั่งได้ส่งผลให้มีการยกเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตไปในท้ายที่สุด

หลักฐานสำคัญ ซึ่งแสดงความคิดเห็นความรู้สึกของชนชั้นนำ และของระบบราชการไทย ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างแรก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงบทบาทครั้งสำคัญของ "เนติบัณฑิตสภา" ในปี พ.ศ. 2491 (เนติบัณฑิตสภานี้ แต่เดิมชื่อ "สถานนิติศึกษา" ได้รับการก่อตั้งเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2460 และมีบทบาทอย่างสำคัญในการควบคุมและให้การอบรมผู้ประกอบอาชีพทางกฎหมาย ทั้งปวง อย่างไรก็ดี ในระยะต่อมา คือในปี พ.ศ.2476 สถานนิติศึกษา ได้ถูกยุบเลิกไป และมีการจัดตั้ง "เนติบัณฑิตสภา" ขึ้นแทน โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นเพียงผู้รับการขึ้นทะเบียนสมาชิกสามัญให้แก่ธรรมศาสตร์บัณฑิตทุกคน) โดยที่กลุ่มผู้บริหารของเนติบัณฑิตสภาชุดปี พ.ศ.2491 ได้มีความเห็นอ้างตามที่ประชุมของเนติบัณฑิตสภาระหว่างประเทศ ในประเด็นสำคัญที่ว่า "ควรให้มีการอบรมในภาคปฏิบัติอย่างเพียงพอแก่ผู้ที่willออกไปประกอบอาชีพทางกฎหมาย" ดังนั้น ทางเนติบัณฑิตสภาจึงได้ออกกฎระเบียบใหม่ ที่จะไม่รับการจดทะเบียนบัณฑิตของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จนกว่าบัณฑิตเหล่านั้นจะผ่านการอบรมและสอบผ่านเกณฑ์ความรู้ของเนติบัณฑิตสภา

เรื่องนี้มีความสำคัญเนื่องด้วยเกี่ยวข้องโดยตรงกับการประกอบอาชีพของบุคคล เพราะหากไม่ได้รับการจดทะเบียนจากเนติบัณฑิตสภา บัณฑิตผู้นั้น ก็คงมีฐานะเป็นเพียงทนายความชั้นสอง นอกจากนี้ ยังแสดงความหมายด้วยว่า กลุ่มชนชั้นนำของวงการกฎหมายไทย ได้พิจารณาและมีความเห็นร่วมกันว่าหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ไม่มีความพอเพียง อีกทั้งไม่มีสถานะและความ "ศักดิ์สิทธิ์" พอที่ประสพการเป็นทนายความชั้นหนึ่ง (เหมือนดังที่เป็นและปฏิบัติกันอยู่ในระหว่างปี พ.ศ.2477-2490) ได้ไปอีกต่อไป แน่แน่นอนว่าการเปลี่ยนแปลงในบทบาทและการหน้าที่ของเนติบัณฑิตสภาในครั้งนี้ มีผลกระทบโดยตรงต่อนักศึกษามากที่สุด นักศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเดียวที่เปิดสอนวิชาทางสังคมศาสตร์อยู่ในตอนนั้น) จึงได้ก่อการประท้วง และเดินขบวน โดยที่นักศึกษาบางคนถึงกับกรีดเลือด ผลกระทบในลำดับถัดมาคือ ได้เกิดมีแรงบีบบังคับต่อผู้บริหารของมหาวิทยาลัย และกระทบต่อผู้นำทางการศึกษาของไทยโดยรวม ซึ่งต้องพยายามโอนอ่อนผ่อนตาม และหาทางปรับระบบการศึกษาให้นักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาออกไปแล้ว สามารถประกอบอาชีพการงานได้ต่อไป (4)

ความเคลื่อนไหวของชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำในระบบราชการ ในการประเมินคุณค่า "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ใหม่ มิได้จำกัดเฉพาะแต่วงการนักกฎหมายเท่านั้น หากยังขยายออกไปสู่ผู้นำในแวดวงของกระทรวงมหาดไทยด้วย กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2491 ได้มีการจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ ขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งในครั้งนั้น หลวงอรรถมนูรักษ์ อดีตอธิบดีเก่าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของไทยอยู่ด้วย ได้อภิปรายมีความตอนหนึ่ง กล่าวว่า

"... วัตถุประสงค์ที่จะจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น ก็เพื่อเป็นแม่พิมพ์ปั้นนักปกครอง... ส่วนรัฐศาสตร์ของธรรมศาสตร์นั้น มุ่งปลูกปั้นนักการเมือง เพื่อเป็นผู้แทน หรือรัฐมนตรี..." (อรรถมนูรักษ์, 2511: 10)

คำอภิปรายนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดความรู้สึกของชนชั้นนำ และของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้นได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อเป้าหมายอนาคต และบทบาทของผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งส่วนใหญ่มีจิตใจมุ่งที่จะเป็น "นักการเมือง" มากกว่าการมุ่งเป็นข้าราชการ (ที่ดี) ในการนี้ ควรกล่าวด้วยว่า การจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นในปี พ.ศ.2491 มีลักษณะเป็นการเร่งรีบดำเนินการโดยปราศจากการเตรียมพร้อมด้วยประการทั้งปวง ตัวอย่างเช่น ยังไม่มีการยกร่างหลักสูตรขึ้นทั้งหมด หรืออยู่ในขั้นที่อาจเรียกได้ว่า "หลักสูตรยังหาความแน่นอนไม่ได้.." (เกษม, 2519: คำกล่าวของเกษม สุวรรณกุล นิสิตรุ่นแรก) มีการเรียนการสอนเพียงแผนกเดียวไปพลางก่อน คือแผนกวิชาปกครอง อีกทั้ง ยังไม่มีอาคารเรียนของตัวเอง จึงต้องอาศัยสถานที่เรียนของคณะอักษรศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์เป็นการชั่วคราว นอกจากนี้ อาจารย์ประจำก็มีเพียง 2 คน ต้องอาศัยอาจารย์พิเศษจากกระทรวงมหาดไทย ฯลฯ トラバจนถึงปี พ.ศ.2493 จึงได้มีการโอนย้ายเกษม อุทยานิน หัวหน้ากองควบคุมเทศบาล กระทรวงมหาดไทย ไปเป็นอาจารย์เอกของคณะดังกล่าว ก่อนที่จะได้ก้าวขึ้นเป็นคณบดีคนแรกของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2494 อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ลุล่วงเรียบร้อย และมีความเป็นปึกแผ่นขึ้นแล้ว

ถึงแม้ว่าในปี พ.ศ.2491 การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะยังเพิ่งเริ่มต้นขึ้น แต่ทางกระทรวงมหาดไทย ก็ได้เตรียมทำเรื่องเสนอให้มีการปรับใช้ "กฎ ก.พ. ที่ 110" ในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดเงินเดือนข้าราชการ เพื่อให้ผู้ที่เรียนหนังสือเต็มเวลา 4 ปี และมีการฝึกฝนระเบียบวินัยมาเป็นอย่างดี สามารถที่จะได้รับการพิจารณาจากหน่วยงานให้ "มีเงินเพิ่มพิเศษขึ้นอีกได้ไม่เกินเดือนละ 30 บาท" (ชาญวิทย์ และคณะ, 2532:

80-81) นี่ต้องนับเป็นความคิดความรู้สึกโดยรวมของชนชั้น นำนารวมทั้งของหน่วยงานราชการ พิจารณาการผลิตบัณฑิตตามหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" แบบตลาดวิชาไปในทาง "ลบ" หรือต่ำกว่า "มาตรฐาน" ที่ควรจะเป็น และเรื่องนี้ก็น่าจะเป็นแรงบีบคั้นจากภายในระบบราชการด้วยกันเองในทางหนึ่ง ทำให้ผู้บริหารของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองคิดทำการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของตนในช่วงปี พ.ศ.2491-2492

กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2491 ได้มีการอภิปรายและกล่าวถึงกันพอสมควรในหมู่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ว่าควรจะมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาใหม่ หรือไม่ ถัดมา คำนีปี พ.ศ.2492 ก็ได้มีการตรา "ข้อบังคับเพิ่มเติมว่าด้วยการแบ่งแยกการศึกษาเป็นสี่คณะ และกำหนดสมัยศึกษาและการสอบไล่ 2492" ขึ้น ลงนามโดยพลเอกมังกร พรหมโยธี นายกณะกรรมกรมหาวิทยาลัย รวมทั้ง ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อที่จะได้ยกร่างหลักสูตรของคณะต่างๆ (ได้แก่ คณะนิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี) และกล่าวเฉพาะในส่วน of คณะรัฐศาสตร์แล้ว คณะกรรมการจัดวางหลักสูตรของคณะรัฐศาสตร์ประกอบไปด้วย ศิริภักดิ์ ชัยนาม ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นคนแรก (ในปี พ.ศ.2492 ก่อนที่ทางคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะมีคณบดีอย่างแท้จริงในปี พ.ศ.2494 เสียอีก) คนต่อมา ได้แก่ เสริม วินิจฉัยกุล, พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร, ทวี แรงจำ, หม่อมเจ้าถิษณเลิศ ขยางกูร, ป่วย อึ้งภากรณ์ และยวดี เลิศฤทธิ์ (ซึ่งได้รับปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตามระบบการศึกษาในยุคแรกก่อตั้ง)

สรุปความในที่นี้ คงพอเห็นได้ว่า การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นทั้งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2491 และที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี พ.ศ.2492 ในตรงจุดเริ่มต้น คงต้องนับเป็นการเคลื่อนไหวจาก "ภายใน" สังคมการเมือง และเป็นเรื่องของภูมิปัญญาความคิดของไทยเองเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลเห็นว่าหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" นั้นไม่เหมาะสมต่อการผลิต "นักปกครอง" และ "นักกฎหมาย" ฯลฯ การแบ่งการศึกษาออกเป็น คณะรัฐศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีรวมทั้งคณะอื่นๆ เพิ่มขึ้นในระยะต่อมา จึงกลายเป็นทางเลือกใหม่ของระบบการศึกษาและของสังคมไทย ซึ่งเริ่มต้นนับตั้งแต่ว่าปี พ.ศ.2491-2492 เป็นต้นมา トラาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนในทางโครงสร้างและสถาบันการศึกษาของไทยดังกล่าว ได้ถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นภายใต้ "สภาพแวดล้อมใหม่" ทางการเมืองระหว่างประเทศ นั่นคือการมีบทบาทอย่างสำคัญของประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้ง เข้ามามี "อิทธิพล" ต่อระบบเศรษฐกิจสังคม และการเมืองไทย ซึ่งเรียกกันโดยรวมว่าการปฏิบัติการ "สงครามเย็น" ต่อ

ด้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งในกรณีของประเทศไทยนั้น ประเทศสหรัฐอเมริกาได้ดำเนินการอย่างเป็นจริงเป็นจังในปี พ.ศ.2493 โดยมีการลงนามในข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางการศึกษาและวัฒนธรรม เป็นฉบับแรกเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2493 ติดตามด้วยข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจและทางเทคนิค (ลงนามวันที่ 19 กันยายน 2493) และข้อตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยและประเทศสหรัฐอเมริกา (ลงนามวันที่ 17 ตุลาคม 2493) ของปีเดียวกัน และในกระบวนการนี้ ทางรัฐบาลไทยก็ได้จัดตั้งองค์กรขึ้นเป็นพิเศษในรูปของคณะกรรมการชื่อ "คณะกรรมการดำเนินงานตามโครงการช่วยเหลือเศรษฐกิจและวิชาการของสหรัฐอเมริกา (ก.ศ.ว.)" รวมทั้งได้ตอบสนองกับข้อเรียกร้องของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในหลายสิ่งหลายประการด้วยความแข็งขัน ตัวอย่างเช่น การให้การรับรองรัฐบาลบาลาไคของฝรั่งเศสในประเทศเวียดนาม การดำเนินการปิดศูนย์กลางการเคลื่อนไหวของขบวนการปลดแอกเวียดนาม-เวียดนามเหนือในประเทศไทย และการส่งกองทหาร 4,000 นายไปร่วมทำสงครามที่ประเทศเกาหลี เป็นต้น

กล่าวเฉพาะทางด้านการศึกษาและวิชาการ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2493 เป็นต้นมา ปรากฏว่า ได้มีผู้เชี่ยวชาญ ทั้งที่เป็นคณะรายบุคคล และผู้แทนของสถาบันการศึกษาชั้นสูงเดินทางเข้ามาประเทศไทย เพื่อให้คำแนะนำ ทำงาน และลงนามข้อตกลงฉบับย่อยเพื่อที่จะให้ความช่วยเหลือเป็นการเฉพาะ หรือเป็นรายๆ ไป แก่ทางสถาบันและองค์กรการศึกษาของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางมูลนิธิฟูลไบรท์ (Fulbright Foundation) ซึ่งได้จัดส่ง Rufus Smith จากมหาวิทยาลัยนิวยอร์กเดินทางเข้ามาประเทศไทยในปี พ.ศ. 2494 โดยมีส่วนร่วมเป็นกรรมการจัดวางหลักสูตรให้ทั้งกับคณะรัฐศาสตร์ของทั้งสองมหาวิทยาลัย และที่สำคัญคือ ได้เป็นผู้สอนภาษา สอนวิชาการเมืองเปรียบเทียบ และเป็นผู้จัดวางระบบห้องสมุดให้กับคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงแรกของการก่อตั้ง

เข้าใจว่า คงจะเป็นเพราะ Rufus Smith ได้อุทิศตนทำงานประจำอยู่กับทางคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทางฝ่ายคณะรัฐศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้มีโอกาสรับความช่วยเหลือจากทางมหาวิทยาลัยอินเดียนา (Indiana University) ในปี พ.ศ.2498 ซึ่งเริ่มต้นโดยการลงนามรับความช่วยเหลือของอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับผู้แทนของมหาวิทยาลัยอินเดียนา เมื่อวันที่ 9 เมษายน พ.ศ.2498 ซึ่งตามข้อตกลงระบุว่า ทางมหาวิทยาลัยอินเดียนาจะให้ความช่วยเหลือแก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการจัดตั้งคณะใหม่ ชื่อคณะรัฐประศาสนศาสตร์ ในระยะแรก 3 ปีแรกด้วยจำนวนเงินความช่วยเหลือปีละ 880,000 เหรียญสหรัฐ และในการนี้ ฝ่ายรัฐบาลไทยเอง ก็จะจัดสรรงบประมาณอุดหนุนสมทบให้ด้วยอีกปีละ 1.5 ถึง 2.4 ล้านบาท (ชาญวิทย์ และคณะ, 2532:2-38 และ

2-39) และในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้แต่งตั้งให้นายมาลัย หุวะนันท์ เป็นคณบดีคนแรกของคณะดังกล่าว ซึ่งจัดการศึกษาเฉพาะปริญญาโท เป็นหลักสูตร 2 ปี

ผู้สอนและผู้บรรยายของคณะรัฐประศาสนศาสตร์ ประกอบด้วยอาจารย์ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ตัวอย่างของ อาจารย์ชาวไทย อย่างเช่น นายมาลัย หุวะนันท์ นายชูปกาญจนประกร (ซึ่งย้ายมาจากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) นายถวัลย์ ศิลปกิจ นายฉันทน์ สมิตติเวช เป็นต้น และในส่วนของอาจารย์ชาวต่างประเทศ เกือบทั้งหมดมาจากมหาวิทยาลัยอินเดียมา ประเทศสหรัฐอเมริกา อย่างเช่น Daniel Wit, Fred W. Riggs, William J. Siffin, A. Elson และ Woodworth G. Thrombley เป็นต้น

ควรกล่าวด้วยว่า ในช่วงของยุคอเมริกัน (American Era) ในประเทศไทยนี้ กลุ่มองค์กร และคณะของนักวิชาการอเมริกัน มิได้มีบทบาทเฉพาะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือเฉพาะที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หากยังมีบทบาทในวงกว้าง อย่างเช่น มีบทบาทผลักดันให้มีการจัดตั้งสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ.2497 (และต่อมา มีการจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นอีกในปี พ.ศ.2502) ซึ่งที่สภามหาวิทยาลัยแห่งชาตินี้ ได้ปรากฏชื่อของผู้เชี่ยวชาญจากองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ คือ Charles Darwin ซึ่งได้เข้ามาสำรวจสภาพของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย ในช่วงปี พ.ศ.2496-2499 และพบว่า มีเกณฑ์การศึกษาค่อนข้างต่ำ เป็นการศึกษาเฉพาะทางคล้ายกับเป็นโรงเรียนฝึกหัดมากกว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริง สถานศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยขาดแคลนหนังสือ ไม่มีสถิติการศึกษา ฯลฯ เขาได้เสนอให้รัฐบาลไทยจัดระบบการศึกษาและระบบมหาวิทยาลัยเสียใหม่ ให้คล้ายกับมหาวิทยาลัยลอนดอน กล่าวคือ ให้รวมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากรเข้าด้วย เป็นมหาวิทยาลัย "ภูมิพล" ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะอายุรศาสตร์ของโรงพยาบาลหญิง ให้รวมเข้าด้วยกันเป็นมหาวิทยาลัย "กรุงเทพ" (ดู ชาญวิทย์ และคณะ, 2532: 3-34 ถึง 3-35) และถึงแม้ว่าข้อเสนอของ Charles Darwin จะไม่ได้รับการปฏิบัติ แต่ก็ถือว่ามีความสำคัญ เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับปรุงมหาวิทยาลัยให้มีความทันสมัย มีการจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ และที่สำคัญคือ การวางแนวทางที่จะพัฒนาอาจารย์ และจำกัดจำนวนนักศึกษาเพื่อให้การศึกษาระดับมหาวิทยาลัยมี "มาตรฐาน" และสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งเป็นแนวทางเบื้องต้นของการจัดตั้ง "มหาวิทยาลัยปิดในส่วนภูมิภาค" ดังเช่น การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เป็นต้น

ที่กล่าวมาเป็น "อิทธิพล" ของต่างประเทศต่อการปรับทิศทางการจัดการศึกษาของภาค
 รัฐไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยราชการโดยตรง อย่างไรก็ตาม อิทธิพลที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ยังได้เกิด
 ขึ้นกับ "ภาคสังคม" โดยรวม ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ การเข้ามาการศึกษาวิจัยทั้งที่เป็นส่วนบุคคล
 และเป็นโครงการขนาดใหญ่ ดังปรากฏเป็นผลงานการค้นคว้าของ William G. Skinner (1954)
 David Wilson (1962) David K. Wyatt (1966) และมีผลงานการศึกษาเปรียบเทียบสังคมชาวนา
 ในเขตภาคกลาง (Lauriston Sharp 1950) ชาวนาในเขตภาคเหนือ (Konrad Kingshill 1957)
 และชาวนาในเขตภาคอีสาน (Charles F. Keyes 1967) เป็นต้น ในสมัยนี้ มหาวิทยาลัยของ
 ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมี "อิสระ" และมีเสรีภาพทางการศึกษาอย่างมาก ได้ริเริ่มโครงการ
 ศึกษาวิจัยประเทศไทย รวมทั้งประเทศในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตัวอย่างเช่น ได้มีการจัดตั้ง
 ศูนย์ศึกษาวิจัยขึ้นที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ ที่มหาวิทยาลัยเยล (ซึ่งมีผลงานการศึกษาที่แตกต่าง
 จากมหาวิทยาลัยคอร์เนลล์อยู่บ้าง อาทิเช่นผลงานของ Micheal Moerman 1966) และ
 มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ที่เมืองเบอร์กลีย์ (ซึ่งเป็นผลงานของ John E. de Young ร่วมกับ
 Walter F. Vella และ Mary R. Haas) (ดู อานันท์, 2537: 264-265) รวมทั้ง สหรัฐอเมริกา (โดย
 ผ่านมูลนิธิฟอร์ด) ยังได้ผลักดันให้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นที่
 มหาวิทยาลัยเกียวโต เมืองเกียวโตประเทศญี่ปุ่น ขึ้นในอีกทางหนึ่งด้วย (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2507)

การเข้ามาของนักวิชาการอเมริกันในแวดวงไทยศึกษา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่
 2490 เป็นต้นมา ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันพอสมควรแล้วว่ามี "คติ" และ "อคติ" ทางการศึกษา
 หรือไม่อย่างไร (ซึ่งผู้เขียนจะไม่ขอกล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้ ขอให้พิจารณา บทวิพากษ์ที่ดีมาก
 ของ อานันท์, 2537; บุญรักษ์, 2538; Ayal, ed., 1978; Bell, 1980 เป็นต้น) ซึ่งต้องนับเป็น
 กระแสวัฒนธรรมที่กระทบต่อทัศนคติของเยาวชนและผู้คนรุ่นใหม่ในสมัยนั้นพอสมควร กล่าว
 คือ พวกเขาต่างพิจารณาว่า สหรัฐอเมริกานั้นเป็น "แหล่งของขุมปัญญา" ที่จะช่วยให้ประเทศ
 ชาติเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศอื่นๆ รวมทั้งเป็นแหล่ง "ชุบตัวใหม่" ที่จะช่วยให้มีความ
 สำเร็จในหน้าที่การงาน และในแวดวงราชการของไทยต่อไปได้ (5) และในช่วงเวลาสองทศวรรษ
 เศษของ "ยุคอเมริกัน" ในประเทศไทย นับจากปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมาทราบจนถึงปี พ.ศ.
 2517 ประมาณกันว่า ได้มีนักเรียนไทยเดินทางไปศึกษาและเข้ารับการอบรมที่ประเทศสหรัฐ
 อเมริการวม 8,000 คน และประมาณ 1,500 คน ที่สำเร็จการศึกษาขั้นปริญญา ได้เดินทางกลับเข้า
 รับราชการในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลไทย (Bell, 1980: 9-11)

อย่างไรก็ตาม สักส่วนของผู้สำเร็จการศึกษาชั้นสูง ถึงขั้นได้รับปริญญาเอกจาก
 ประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงสมัยแรก (นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงปี พ.ศ.

2505) เป็นที่น่าสังเกตว่า จะสำเร็จการศึกษาทางด้านการศึกษากลับเป็นจำนวนสูงสุด (จำนวน 22 จาก 50 คน) ถัดไปคือ ผู้สำเร็จการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์ ประมาณ 11 คน ที่เหลืออีกประมาณ 17 คนกระจายไปในสาขาวิชาต่างๆ ทั้งในทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (ประมาณ 7 คน) รัฐประศาสนศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา ฯลฯ (ดู ข้อสังเกตและความเห็นของ Thrombley et.al., 1967: vi) กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือ การศึกษาและค้นคว้าวิจัยทางรัฐศาสตร์ ในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นผลงานของชาวต่างประเทศมากกว่าจะเป็นผลงานของนักวิชาการชาวไทย ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่ได้เริ่มทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางการเมืองการปกครองของไทยในยุคร่วมสมัย

ที่กล่าวมาเป็นสภาพความเป็นไปของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยมี มโนทัศน์ หรือมีแนวมองที่จะแยกแยะระหว่างพัฒนาการของวิชาการรัฐศาสตร์ อันเป็นหลักการทั่วไปอย่างหนึ่ง กับการขยายความ การตีความ การดัดแปลง การเลือกรับ และการปรับนำมาใช้ เพื่อการค้นคว้าวิจัย "ข้อมูลเชิงประจักษ์" ของไทยอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งในประการหลังนี้คงต้องใช้เวลาของการปรับตัว ทั้งในแง่ของการจัดเตรียมบุคลากร ทั้งอาจารย์ นิสิตนักศึกษา นักวิจัย และการปรับตัวขององค์กร เช่น การจัดการงานให้แก่บุคลากรอย่างเหมาะสม มีห้องสมุด แหล่งค้นคว้าที่พอประมาณ ฯลฯ อยู่ระยะหนึ่ง อันเป็นเรื่องธรรมดาของกระบวนการปรับเปลี่ยน "สิ่งภายนอก" ให้เป็น "สิ่งภายใน" ซึ่งเกี่ยวข้องกับลักษณะทางการเมือง และนโยบายของรัฐบาลไทย ทั้งในทางตรงและในทางอ้อม อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วย (ดูแง่คิดของเรื่องดังกล่าวได้จาก คึกฤทธิ์, 2528 และ เสน่ห์, 2528 เพื่อการพิจารณาวิชารัฐศาสตร์ในบริบทของสังคมการเมืองไทยเป็นการเฉพาะ) (6)

ความสำคัญของเรื่องต่างๆ ดังที่ได้ลำดับมานี้ คือ การอธิบายว่า วิชารัฐศาสตร์ไทย แม้ว่าจะได้เริ่มวางรากฐานไว้บ้างแล้วในสมัยแรกของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง แต่ก็เป็นวิชารัฐศาสตร์ที่เน้น "หลักการ" คือเน้นเรื่องราวที่ควรจะเป็นไป (อาทิ เช่น รัฐบาลของประเทศประชาธิปไตยควรยึดหลักการแบ่งแยกอำนาจ อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ประเทศมีกฎหมายรัฐธรรมนูญ ฯลฯ) รวมทั้งในช่วงภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นับเนื่องต่อมาอีกประมาณสองทศวรรษ ซึ่งการเมืองและการศึกษาของไทยได้รับ "อิทธิพล" จากประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก แต่ก็เป็นไปในเชิงของการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับ "หลักการ" อีกเช่นกัน ดังที่ Woodworth G.Thrombley ร่วมกับ William Siffin Pensri Vayavananda ได้ร่วมกันประเมินไว้เมื่อปี พ.ศ.2510 ว่ามีการศึกษาค้นคว้าวิจัยในทาง "รัฐศาสตร์" "อย่างแท้จริงเป็นจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยคนไทยมีน้อยมาก (Thrombley et.al., 1967: บทนำ) บทบาทของนักวิชาการไทยในสมัยนี้ จึงเป็นเพียงผู้นำสาร หรือเป็นคนกลางของการเคลื่อนย้าย

"หลักวิชาการรัฐศาสตร์" สมัยใหม่จากประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้งจากประเทศตะวันตก ให้เข้ามาปักหลักและมีฐานอยู่ในสังคมไทยเป็นสำคัญ (7)

กระนั้นก็ตาม การเคลื่อนย้าย "หลักวิชารัฐศาสตร์" สมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาสู่สังคมไทย กล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการที่ดำรงต่อเนื่องมา และคงจะมีต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยไปเสียแล้ว ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเห็นได้ชัดเจนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2511 เป็นต้นมา ปรากฏว่าได้มีความพยายามที่จะ "ประยุกต์" ใช้หลักวิชาการทางรัฐศาสตร์ต่างๆ อย่างเช่น แนวคิดเรื่องพัฒนาการทางการเมือง แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมือง เป็นต้น เพื่อการศึกษาวิจัย หรือเพื่ออธิบาย "ข้อมูลเชิงประจักษ์" ของสังคมการเมือง และของประวัติศาสตร์ไทย เรื่องนี้ นับว่ามีความสำคัญ เพราะได้ทำให้ วิชารัฐศาสตร์ไทย มีชีวิตและพัฒนาการขึ้นในอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวพันกับการจัดระบบความรู้ที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ พัฒนาการ และชีวิตทางการเมืองของไทยโดยตรง ในระดับที่ลุ่มลึกมากกว่าที่ระดับวิชา "หลักรัฐศาสตร์ทั่วไป" ในแบบแรกพึงกระทำได้

ด้วยความตระหนัก และด้วยการพิจารณาพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์ไทย" สมัยใหม่ในทั้งสองระดับดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า คงจะมีประโยชน์ และน่าจะทำให้เกิดการอภิปรายได้ดียิ่งเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก หากจะจัดแบ่งระยะช่วงเวลาตามลักษณะของพัฒนาการของวิชารัฐศาสตร์ไทยยุคใหม่ อย่างกว้างๆ ออกเป็น 3 สมัยดังนี้ (ดูเพิ่มเติม นครินทร์-บรรณาธิการ, 2542)

- ก. ระยะของการก่อตัวครั้งใหม่นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 จนถึงประมาณปี พ.ศ.2510
- ข. ระยะของการขยายตัว และการประยุกต์ทฤษฎีเข้ากับงานวิจัยการเมืองไทยในระหว่างปี พ.ศ.2511 จนถึง พ.ศ.2520 (ซึ่งตรงกับช่วงทศวรรษที่ 2510)
- ค. ระยะเวลาของการทบทวน วิพากษ์ตนเอง และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความคิดกระแสต่างๆ (นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 ครอบคลุมปัจจุบัน)

ก. ระยะของการก่อตัว (ครั้งใหม่)

ในการทำความเข้าใจกับบรรยากาศของ "วิชารัฐศาสตร์ไทย" ในสมัยแรกนี้ ผู้เขียนเห็นว่ามิใช่ประโยชน์อย่างยิ่ง หากจะเริ่มต้นด้วยพิจารณาทบทวนการจัดกลุ่มประเภทของสาขาวิชาพร้อมด้วยการยกตัวอย่างงานต่างๆ ประกอบ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานประมวลองค์ความรู้เรื่อง Thai Government and Its Setting ของ Woodworth G.Thrombley กับ William J. Siffin และ Pensri Vayavananda ในปี พ.ศ.2510 เพราะนี่ คืองานประเมินสถานภาพของวิชา

รัฐศาสตร์ รวมทั้งประวัติศาสตร์การเมืองไทย ที่ทำกันอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก อีกทั้งมีความน่าสนใจ และมีหลักฐานประกอบที่น่าเชื่อถือ (มิใช่เป็นการแสดงความคิดเห็นทั่วไป) ซึ่งสามารถแสดงความเคลื่อนไหวทางวิชาการที่ปฏิบัติกันอย่างแท้จริงภายในแวดวงทางรัฐศาสตร์ของไทย รวมทั้งในการศึกษาเรื่องรัฐ และรัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้ด้วย

กล่าวคือ คณะผู้วิจัยทั้งสาม ได้แบ่งหัวข้อการศึกษาวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองของไทยออกเป็น 6 หัวข้อย่อยดังนี้ คือ (1) governmental and political leadership (2) law and justice (3) subnational government (4) interests and associations (5) Communism in Thailand (6) political change and development และ (7) diplomacy and international relations ซึ่งเป็นการจัดประเภทของกลุ่มความรู้ทางด้านการเมืองการปกครองที่แตกต่างจากการจัดแบ่งประเภท "กลุ่มความรู้" ของสภาวิจัยแห่งชาติของไทยในสมัยนั้น ซึ่งองค์กรหลังได้จัดประเภทของความรู้ทางด้านการเมืองการปกครองออกเป็น 6 กลุ่มสาขา ได้แก่ (1) ทฤษฎีการเมืองและประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง (2) สถาบันทางการเมือง (3) กฎหมายสาธารณะ (4) พรรคการเมือง และกลุ่มผลประโยชน์ (5) รัฐประศาสนศาสตร์ และ (6) ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (ดู เศษชาติ, 2515: 15-16 หนังสือนี้พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2502)

ความแตกต่างที่พอเห็นได้นับเป็นความแตกต่างหลักระหว่างทัศนคติและการรับรู้ของ Woodworth G.Thrombley และคณะ กับของเศษชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ ข้างต้น ในทางหนึ่งอธิบายได้ว่า การจัดประเภทว่าอะไรคือความรู้ และอะไรคือสาขาวิชาความรู้ของสิ่งที่เรียกว่าการเมืองการปกครอง (state and government) นั้นมีปัญหาโดยตลอด อย่างเช่น ปัญหาว่า การศึกษาทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์ และกฎหมายสาธารณะ จะจัดเป็นความรู้ทางด้านการเมืองการปกครอง หรือไม่ (ดูเพิ่มเติม ปฐม และคณะ, 2528 ซึ่งอธิบายว่าได้มีการแยกสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ออกจากวิชารัฐศาสตร์เป็นครั้งแรกในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2498 เมื่อมีการจัดตั้งคณะรัฐประศาสนศาสตร์ขึ้นเป็นแห่งแรกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) หรือ การศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองภูมิภาคกับท้องถิ่น (subnational government) รวมทั้งหัวข้อการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ซึ่ง Woodworth G.Thrombleyและคณะเน้นพิเศษ คือจัดเป็นหัวข้อความรู้หนึ่งในหกหัวข้อของเขา แต่ปรากฏว่าหัวข้อทั้งสองนี้ ทางสภาวิจัยแห่งชาติของไทยในสมัยนั้น ไม่ได้ถือว่องค์ความรู้ในทางด้านการเมืองการปกครองเลย หรือในขณะที่ทางสภาวิจัยแห่งชาติ รวมทั้งเศษชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ เห็นว่าการศึกษาทางด้านทฤษฎีและประวัติศาสตร์การเมือง ถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญทางรัฐศาสตร์ในประเทศไทย แต่ในงานการสำรวจของ Woodworth G.Thrombley และคณะกลับไม่แสดง หรือพยายามแสดงให้เห็นว่ามีงานการศึกษาวิจัยเรื่องความคิดทางการเมืองไทยเลย

ข้อสำคัญในประการต่อมา นอกเหนือจากเรื่องของการจัดประเภท (typology) ของกลุ่มความรู้ทางด้านการเมืองการปกครองโดยทั่วไปแล้ว น่าจะได้แก่ ตัวอย่างของงานการศึกษาวิจัยที่มีการค้นคว้าและปฏิบัติจริง ซึ่ง Woodworth G. Thrombley และคณะ ได้กล่าวยกย่องงานเหล่านี้ มากเป็นพิเศษ

1. การศึกษาเรื่องภาวะผู้นำทางการเมือง และการนำทางการเมืองของรัฐบาล พบว่าในช่วงก่อนปี พ.ศ.2510 งานวิจัยที่สำคัญๆ ได้แก่งานของ Thawatt Mokarapong "The June Revolution of 1932 in Thailand: A Study in Political Behavior" Ph.D. Thesis, Indiana University, 1962 (พ.ศ.2505) งานของ David A. Wilson *Politics in Thailand* Cornell university Press, 1962 (พ.ศ.2505) และงานของ Fred W. Riggs *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity* East-West Center Press, 1966. (พ.ศ.2509)

เป็นที่น่าสังเกตว่า งานทั้งสามเรื่องดังกล่าวข้างต้น คือของรัช มกรพงศ์ งานของ เดวิด วิลสัน และงานของเฟรด ริกส์ ซึ่งผลิตขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2505-2509 ครอบคลุมถึงปัจจุบันนี้ อาจกล่าวได้ว่า งานทั้งสามยังคงดำรงสถานะความสำคัญ หรือเป็นงานเบื้องต้น ซึ่งผู้สนใจที่จะศึกษาและค้นคว้าวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของเฟรด ริกส์ที่ว่าด้วย "การเมืองในระบอบอำมาตยาธิปไตย" (Bureaucratic Polity) นั้น กล่าวได้ว่ามีพลังและได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากในสมัยนั้น (ในช่วงสมัยนั้น ความเห็นของ เกษม, 2508: 59-87) รวมทั้งในสมัยต่อมา ครอบคลุมปัจจุบัน (งานเขียนในยุคปัจจุบัน ซึ่งยังถือว่า การเมืองไทยยังคงมีลักษณะเป็นอำมาตยาธิปไตย ที่สำคัญ ได้แก่ งานของ วรเดช, 2523; ณรงค์ชัย, 2533; ชัยอนันต์, 2535; และ รังสรรค์, 2539: 153-159 เป็นต้น)

2. ระบบกฎหมายและความยุติธรรม นับเป็นสาขาวิชาที่มีความสำคัญ ซึ่งหลายฝ่ายเห็นว่าเป็นลักษณะสำคัญของการศึกษาการเมืองการปกครองในแบบจารีตประเพณี และครอบงำการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยมาอย่างช้านาน (ดู อาทิเช่น ความเห็นของ ปรีชา, 2530: 5) ก่อนที่การศึกษาวิชารัฐศาสตร์แบบใหม่จะเริ่มคืบคลานขึ้นในสังคมไทย

อย่างไรก็ดี การประเมินของ Woodworth G. Thrombley กับคณะ เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะพวกเขาไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยเรื่องระบบกฎหมายและการยุติธรรมของไทยอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวเลย (Thrombley et.al, 1967: 19-20) ยกเว้นงานของโรเบิร์ต แลงการ์ด (Robert Lingat) ซึ่งเป็นงานเก่า คือเขียนและพิมพ์มาตั้งแต่สมัยทศวรรษที่ 2480-2490 อย่างเช่น งานเรื่อง "Evolution of the Conception of Law in Burma and Siam" เป็นต้น ก็เป็นงานเก่าที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารสยามสมาคม ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ.2493

ในส่วนของผู้เขียน พญศรี วิทยานนท์ ซึ่งเป็นผู้วิจัยร่วมของ Woodworth G.Thrombley กับคณะ ก็ค้นพบว่าในช่วงสมัยนี้ การศึกษาเรื่องระบบกฎหมายและการยุติธรรมที่เด่นๆ พอมิปรากฏอยู่บ้างในงานเขียนของชำนาญ อุบลรัตน์ เรื่อง การรวมอำนาจและการกระจายอำนาจทางปกครองในกฎหมายไทย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2496 และพิมพ์ครั้งต่อมาโดยโรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น เมื่อปี พ.ศ.2508 ซึ่งเป็นการศึกษากฎหมายที่สัมพันธ์กับการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน คือ ศึกษาเรื่องระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินของไทย มากกว่าจะเป็นการศึกษาแบบกฎหมาย หรือกระบวนการยุติธรรมในตัวเอง

ข้อเท็จจริงเรื่องนี้ บ่งบอกสถานะความรู้ของการศึกษาเรื่องกฎหมาย กับกระบวนการยุติธรรม ซึ่งสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของไทยได้เป็นอย่างดีว่า มิได้ดำรงตนอยู่อย่างจริงจังในทางปฏิบัติ หรือหากจะดำรงตนอยู่ ก็ได้คลี่คลายกลายมาเป็นสาขาวิชาที่ไม่มีงานการศึกษา ค้นคว้าวิจัยใหม่ๆ รองรับอยู่เลยในช่วงทศวรรษดังกล่าวนั้น

3. การปกครองภูมิภาคและท้องถิ่น นับเป็นหัวข้อของการวิจัย และเป็นสาขาวิชา ซึ่งผู้สำรวจองค์ความรู้มาโดย Woodworth G.Thrombley กับคณะ (ในปี พ.ศ.2510) ได้กล่าวถึงมากเป็นพิเศษ ในขณะที่ทางสภาวิจัยแห่งชาติของประเทศไทย ในสมัยนั้น รวมทั้งโดยความเห็นของ เศรษฐาธิวงศ์โกมลเชษฐ์ เป็นต้น ยังมิได้ให้การยอมรับจัดหัวข้อดังกล่าวเป็นสาขาความรู้หนึ่งทางวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทย แต่ประการใด

ประเด็นสำคัญ ซึ่งควรย้ำในที่นี้คือ สถานะการวิจัยเรื่องการปกครองภูมิภาค และท้องถิ่นของไทยในช่วงเวลาดังกล่าวมีพัฒนาการและความเคลื่อนไหวในระดับที่สูงมาก งานที่สำคัญอย่างเช่น วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Frederick James Horrigan "Local Government and Administration: A Study of Institutions and Their Cultural Setting" เสนอต่อมหาวิทยาลัยอินเดียนา ปี พ.ศ.2502 ถัดมาคือวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของจุบ กาญจนประกร เรื่อง "Municipal Government in Thailand as an Institution and Process of Local Self-Government" เสนอต่อมหาวิทยาลัยอินเดียนา ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ.2502 รวมทั้งงานวิจัยระดับวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอาษา เมฆสวรรค์ เรื่อง "The Role of Provincial Governor in Thailand" ในปี พ.ศ.2505 เป็นต้น

ในส่วนของงานวิจัยในระดับรองลงมา น่าจะได้แก่วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่น่าสนใจของ อาคม พัตติยะ เรื่อง "Local Government in Songkhla" (1958) วิทยานิพนธ์ของ ประทาน คงฤทธิศึกษากร เรื่อง "บทบาทของสภาเทศบาลในการควบคุมการบริหาร" (พ.ศ.2506) วิทยานิพนธ์ของอุรุย์ คชพิมพ์ เรื่อง "การปกครองตำบลและหมู่บ้านของประเทศไทย" (พ.ศ.

2509) วิทยานิพนธ์ของชวงค์ ฉายะบุตร เรื่อง "วิวัฒนาการการปกครองจังหวัดของประเทศไทย" (พ.ศ.2507) และวิทยานิพนธ์ของฉวิล ไพรสมณ์ เรื่อง "ภาวะผู้นำทางการบริหารของนายกเทศมนตรี" (พ.ศ.2509) เป็นต้น

ข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น บ่งชี้ให้เห็นว่า ในระหว่างปี พ.ศ.2500-2510 ได้มีกระแสความสนใจที่จะทำการศึกษาและค้นคว้าวิจัยทางด้านรัฐศาสตร์ ในหัวข้อเรื่องการปกครองภูมิภาคและท้องถิ่นของไทยในจำนวนที่พอประมาณระดับหนึ่ง กล่าวคือ มีจำนวนมากกว่าการวิจัยในสาขาวิชาอื่นๆ (ในเชิงเปรียบเทียบ) ทั้งๆ ที่ในสมัยนั้น ประเทศไทยถูกปกครองด้วยรัฐบาลของคณะปฏิวัติ ไม่ใช่รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งตามครรลองของระบอบประชาธิปไตยก็ตาม ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในระยะต่อมาเมื่อ กระแสความสนใจในของแวดวงวิชาการทางรัฐศาสตร์ของไทย เกิดการเปลี่ยนแปลงไป โดยให้ความสนใจกับหัวข้อ และประเด็นปัญหาเรื่องการพัฒนาทางการเมือง (political development) มากกว่าเรื่องอื่นๆ ก็ย่อมมีผลกระทบต่อการศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นของไทยโดยตรง มากกว่าเรื่องอื่นๆ (มิใช่มีผลกระทบต่อการศึกษาวิจัยทางด้านกฎหมาย ซึ่งมีงานวิจัยจริงๆ รองรับอยู่ในจำนวนที่น้อยมาก)

4. กลุ่มผลประโยชน์ และการรวมตัวเป็นสมาคมทางการเมือง เรื่องนี้ ในการประเมินของ Woodworth G. Thrombley กับคณะ พบว่าเป็นหัวข้อที่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยมากนัก อันเนื่องมาจากกลุ่มผลประโยชน์ในประเทศไทย ที่เห็นได้ชัดก็มีแต่เฉพาะการรวมกลุ่มของชาวจีนเท่านั้น ฉะนั้น หากเราจะศึกษาเรื่องนี้ ในสมัยนั้น คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องอ่านงานวิจัยของ William G. Skinner เรื่อง Chinese Society in Thailand (พ.ศ.2500) และเรื่อง Leadership and Power in the Chinese Community in Thailand (พ.ศ.2501) เป็นสำคัญมากกว่างานชิ้นอื่นๆ

งานวิจัยของวิลเลียม จี สกินเนอร์ ดังกล่าวข้างต้น ครบจนปัจจุบัน (เช่นเดียวกับงานของเฟรด ริกส์ และของเดวิด วิลสัน) ยังคงได้รับการยอมรับในระดับที่สูงมากจากแวดวงวิชาการ ซึ่งการศึกษาในระยะต่อมา มีแนวโน้มที่จะผลิตซ้ำ และต่อเติมขยายองค์ความรู้เดิมนี้ ออกไป มากกว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ หรือทำการศึกษาใหม่โดยตัวของตัวเอง (ดู การศึกษาของ มูราซิม่า, 2541 ซึ่งอาจจะเป็นการศึกษาเรื่องล่าสุด ที่สามารถตรวจสอบและวิจารณ์การศึกษาของวิลเลียม จี สกินเนอร์ ได้ว่ามีความผิดพลาดในหลายประเด็น)

5. คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย นับเป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งสำหรับนักวิชาการทางรัฐศาสตร์ในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักรัฐศาสตร์อเมริกัน ที่เข้ามาศึกษาเรื่องราวทางการเมืองการปกครองของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในบรรยากาศของสงครามเย็น และแม้ว่าหัวข้อนี้จะยังไม่ถูกจัดเป็นสาขาวิชาทางรัฐศาสตร์โดยสภาวิจัยแห่งชาติของไทยในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม

ก็ดี ในทางปฏิบัติที่เป็นจริง อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยแรกเริ่มนี้ ยังไม่มีงานวิจัยเรื่องคอมมิวนิสต์ไทย ปรากฏอยู่เลย ยกเว้นบทความของ David Wilson เรื่อง "Thailand and Marxism" in Frank N. Trager, ed., *Marxism in Southeast Asia* Stanford University, 1959, pp.59-101 เท่านั้น

6. การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาการทางการเมือง หัวข้อเรื่องนี้ นับเป็นหัวข้อใหม่ของสาขาวิชาทางรัฐศาสตร์ที่นักวิชาการรุ่นหนุ่มในสมัยนั้น อาทิเช่น เกษม สุวรรณกุล อมรรักษาศักดิ์ กระมล ทองธรรมชาติ เกษม ศิริสัมพันธ์ และเชษฐาธิ วงศ์โกมลเชษฐ์ เป็นต้น ให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง (ดู อมร และ จัตติยา, 2508) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติจริง ยังปรากฏว่า มีการวิจัยด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical research) น้อยมาก งานเขียนส่วนใหญ่ในสมัยนี้ (ดูงานเขียนที่รวบรวมพิมพ์อยู่ใน อมร และจัตติยา, 2508 เป็นตัวอย่าง) ส่วนแต่เป็นการ "แนะนำ" ความคิดและทฤษฎีของนักรัฐศาสตร์ชาวต่างประเทศทั้งสิ้น

งานวิจัยด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เด่นมาก ในยุคนี้ น่าจะได้แก่ งานวิจัยของ Hans-Dieter Evers เรื่อง "The Formation of a Social Class Structure : Urbanization, Bureaucratization and Social Mobility in Thailand" *American Sociological Review* (August 1966) ซึ่งทำงานภาคสนามในประเทศไทยในปี พ.ศ.2506 แล้วอธิบายว่ากระบวนการของการขยายตัวของเมืองในประเทศไทย กำลังจะก่อให้เกิดชนชั้นทางสังคมแบบใหม่ (new social class) ซึ่งจะมีผลกระทบต่อโครงสร้างทางอำนาจ ลักษณะทางการเมือง และการเคลื่อนย้ายกลุ่มสถานภาพของผู้คนในสังคมการเมืองไทยต่อไปในอนาคต

7. นโยบายและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย เรื่องนี้นับเป็นสาขาความรู้เก่าแก่ของการศึกษาวิชาการเมืองการปกครอง โดยที่ในช่วงสมัยนี้ ปรากฏมีงานวิจัยที่เด่นๆ ได้แก่ งานการศึกษาของ Frank C. Darling *Thailand and the United States* (1965) และงานของ Donald E. Nuechterlein *Thailand and the Struggle for Southeast Asia* (1965) เป็นต้น โดยที่ทั้งสองงานวิจัยได้แสดงบรรยากาศทางการเมืองของยุคสมัย ซึ่งปกคลุมด้วยบรรยากาศของสงครามเย็น และฝ่ายไทยเองจำเป็นต้องปรับตัวไปตามแรงกดดันของประเทศมหาอำนาจ โดยมีบทบาทร่วมอย่างแข็งขันในการจัดตั้งองค์กร SEATO และการให้ความช่วยเหลือประเทศสหรัฐอเมริกาทำสงครามที่ไม่ประกาศในประเทศอินโดจีน

อย่างไรก็ดี ในช่วงระยะเวลาของการก่อตัว (พ.ศ.2490-2510) หรือในช่วงสมัยแรกนี้ ภายในสังคมไทยเอง ก็ได้มีความเคลื่อนไหวที่จะขีดเขียนและเรียบเรียงหนังสือ บทความ ตำรา และวิทยานิพนธ์ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยอยู่บ้าง โดยที่ส่วนใหญ่เป็น

ผลงานของข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น งานเขียนของดิเรก ชัยนาม, สมชัย อนุมานราชชน, ไพโรจน์ ชัยนาม, ชุนวิจิตรมาตรา (งานเขียนเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-อเมริกัน) เป็นต้น ในขณะที่การศึกษาวิจัยของนักศึกษาทั้งในระดับปริญญาโทและระดับปริญญาเอก ยังมีจำนวนไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น งานของทรงศรี อาจอรุณ (2506) และงานของสายจิตต์ เหมินทร์ (2507) เป็นต้น ซึ่งเน้นการพรรณนาความของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นการทั่วไป มากกว่าจะวิเคราะห์เนื้อหาของ "นโยบายต่างประเทศ" ของไทยในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่ง (ดูความเห็นของ ไคริน, 2532: 26-48)

กล่าวโดยรวมแล้ว คงพอเห็นได้ว่าในระหว่างปี พ.ศ.2500-2510 วิชาความรู้และการวิจัยทางด้านรัฐศาสตร์ของไทย กำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ นับตั้งแต่เริ่มปรากฏมีชื่อและผลงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่มีงานวิจัยเชิงประจักษ์อย่างแท้จริงในสังคมการเมืองไทย ตัวอย่างเช่น David Wilson, Fred W. Riggs, William G. Skinner, Frank C. Daring และ Hans-Dieter Evers เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันเราก็ได้แลเห็นกระบวนการ "เปลี่ยนรุ่น" ของนักวิชาการไทย จากกลุ่มนักวิชาการในแบบเดิม ซึ่งมีฐานะเป็นผู้บรรยายในมหาวิทยาลัย เพราะเป็นข้าราชการ หรือเป็นอดีตข้าราชการ เป็นนักการทูต หรือเป็นนักการเมือง (เช่น หลวงวิจิตรวาทการ, หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์, ดิเรก ชัยนาม, ม.จ.สกลวรรณกร วรธรรม ฯลฯ) ไปสู่คนกลุ่มใหม่ ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ หรือจบการศึกษาจากสถาบันชั้นสูงของไทย ตัวอย่างเช่น ธวัช มกรพงศ์, ชูบ กาญจนประกร, อาคม พัตถิยะ, ชูวงศ์ ฉายะบุตร, สายจิตต์ เหมินทร์, ทรงศรี อาจอรุณ เป็นต้น

กล่าวเฉพาะในส่วนของนักวิชาการ และนักวิจัยชาวไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยแรกนี้ เกือบทั้งหมดได้ทำหน้าที่ "แนะนำ" หรือถ่ายทอดวิชาความรู้จากต่างประเทศเข้ามาในสังคมไทย มากกว่าจะทำการศึกษา และค้นคว้าวิจัยเรื่องการเมืองไทยอย่างลุ่มลึก อย่างเช่น บทบาทของชูบ กาญจนประกร, มาลัย หุวะนันทน์, บุญชนะ อัคราการ, เกษม อุทยานิน, เศรษฐาธิวงศ์ โกมลเชษฐ, เกษม สุวรรณกุล, อมร รักษาสัตย์, เกษม ศิริสัมพันธ์, กระมล ทองธรรมชาติ, อำนวย สุวรรณกิจบริหาร รวมทั้ง เสน่ห์ จามริก (ในช่วงนี้) (8) เป็นต้น แน่นอนว่า กลุ่มปัญญาชนรุ่นนี้ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา กล่าวคือ ในขณะที่บางคนผันแปรตัวเองจากการเป็นนักวิชาการ กลายเป็นข้าราชการผู้ชำนาญการ เป็นผู้บริหารองค์กรชั้นสูง และเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลคณะปฏิวัติในระยะต่อมา แต่บางคนก็ยังรักษาแนวทางของการเป็น "ตัวกลาง" ถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตกมาสู่สังคมไทยอย่างต่อเนื่อง และบางคนในระยะต่อมา กลับเปลี่ยนบทบาทของตนไปอีกด้านหนึ่ง โดยลงมือปฏิบัติการวิจัยเชิงประจักษ์ หรือทำการวิจัย

สนาม "การเมืองการปกครองไทย" ด้วยตนเอง แต่ที่นี่ ก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังปี พ.ศ.2510 ไปแล้ว ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

ข. ยุคขยายตัวในทศวรรษที่ 2510

วิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยในทศวรรษที่ 2510 มีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะ ได้มีการขยายพรมแดนจากระดับของการรับแนวความคิด หลักการ กรอบทฤษฎี และวิธีวิทยาตะวันตก โดยก้าวเข้ามาทำการค้นคว้าวิจัยใน "สนาม" ของสังคมการเมืองไทยอย่างเป็นรูปธรรมที่ละเอียดละน้อย และเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรอบของแนวความคิด หรือกระบวนทัศน์ที่ว่าด้วยการพัฒนาทางการเมือง (political development) นั้น กล่าวได้ว่า มีพลังขับเคลื่อน ที่ก่อให้เกิดการค้นคว้าวิจัยใหม่ๆ มากที่สุด รองถัดไป น่าจะได้แก่ การขยายตัวของการศึกษาการเมืองในแนวพฤติกรรมศาสตร์ในแง่มุมต่างๆ กับการศึกษาวิจัยเรื่องความคิดทางการเมือง โดยที่ทั้งสองสาขาวิชาหลัง เริ่มมีผลงานที่เห็นได้ชัดเป็นรูปธรรมในช่วงปลายทศวรรษที่ 2510 ต่อเนื่องกับช่วงต้นของทศวรรษที่ 2520

การขยายตัวขององค์ความรู้ทางรัฐศาสตร์ในทั้งสามกลุ่มสาขาดังกล่าว ย่อมมีผลกระทบต่อการศึกษาการเมืองการปกครองของไทยในแนวทางอื่นๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ในเงื่อนไขที่สถาบันการศึกษา บุคคลากร งบประมาณ ความสนใจ ฯลฯ ของกลุ่มผู้มีการศึกษาในประเทศไทย มีจำนวนจำกัด คือ มี scarcity) อย่างเช่น การศึกษาในแนวสถาบันการเมือง การศึกษาในแนวกฎหมาย และการศึกษาเรื่องการปกครองภูมิภาคและท้องถิ่นของไทย เป็นต้น ซึ่งตกอยู่ในสถานะของความเสื่อมคลาย และถดถอย จนอาจกล่าวได้ว่า ได้เสื่อมความนิยมลงเกือบจะสิ้นเชิงในช่วงทศวรรษนี้ (ก่อนที่จะได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 เรื่องนี้ขอให้ดูรายละเอียดต่อไปข้างหน้า และดูงานสำรวจเบื้องต้น อย่างเช่น ผาสุก และสังคีต, 2535)

ในอันที่จริงแนวคิด และมโนทัศน์เรื่อง "การพัฒนาทางการเมือง" (political development) ได้เริ่มปรากฏและแพร่กระจายในสังคมการเมืองไทยมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2507-2508 (อมร และชัตติยา, 2508: บทนำ) แต่นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2510 เป็นต้นไป ความสนใจในเรื่องของการพัฒนาทางการเมือง ได้กลายมาเป็นกรอบของแนวความคิดที่มีพลังและมีอิทธิพลต่อปัญญาชน รวมทั้งต่อแนวคิดของชนชั้นนำไทย เรื่องนี้ เราสามารถพิจารณาในรายละเอียดได้จากผลงานของ กมล สมวิเชียร (2513) เปรียบเทียบกับงานของประภาส จารุเสถียร (2515)

และงานของลิขิต วีระเวทิน (2519) ก็คงพอจะช่วยให้เราแลเห็นภาพรวมของการขยายตัวของแนวคิดและมโนทัศน์เรื่องดังกล่าวในสังคมไทยสมัยนั้นได้

ขอเริ่มต้นจากงานเขียนชิ้นสำคัญของ กมล สมวิเชียร เรื่อง **พัฒนาการเมืองไทย** (โรงพิมพ์สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513) ซึ่งนิยามคำว่าพัฒนาการเมือง หรือ political development โดยให้แนวคิดของลูเซียน คับปลิว พาย (Lucian W. Pye) (9) เป็นหลัก ซึ่งความหมายของคำดังกล่าวมีความกว้างขวางประมวลออกได้เป็น 10 ประการดังต่อไปนี้ คือ (1) เป็นลักษณะที่จำเป็นอันจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจ (2) คือระบบการเมืองของประเทศอุตสาหกรรมโดยทั่วไป (3) คือการทำให้ทันสมัย (4) เป็นกระบวนการทางการเมืองของรัฐบาล (5) เป็นการพัฒนาระบบบริหารและกฎหมายของรัฐ (6) คือการระดมสรรพกำลังของชาติ (7) คือการเสริมสร้างให้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย (8) คือการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติและการมีระเบียบภายใน (9) คือการมี หรือการเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติทางการเมือง และ (10) เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ (กมล, 2513: บทนำ)

ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้ ไม่ได้อยู่ที่การนิยามคำว่า "พัฒนาการเมือง" ในรายละเอียดปลีกย่อย (ซึ่งอาจมีความสำคัญ แต่คงต้องการคำอธิบายอย่างเหมาะสมในที่อื่น) แต่อยู่ที่ความสามารถของกมล สมวิเชียรเอง ในการนำเสนอแนวคิด มโนทัศน์ รวมทั้ง การประยุกต์แนวความคิด และ "อุดมการณ์" (การพัฒนาทางการเมือง) ดังกล่าวเพื่อใช้อธิบายเรื่องราวของการเมืองการปกครองไทย โดยที่เขาได้ตั้งความหวังไว้ว่าการศึกษาเรื่องพัฒนาการเมือง "จะเป็นการหาทางให้ระบบการเมืองของไทยมีลักษณะทันสมัย มีประสิทธิภาพ สามารถระดมสรรพกำลังทั้งหลายภายในชาติ ให้เข้ามามีบทบาทในทางการเมือง เพื่อให้ประเทศไทยได้เจริญรุดหน้าไปภายใต้ครรลองของการเปลี่ยนแปลงโดยสันติ และภายใต้วงกรอบของประชาธิปไตย..." (กมล, 2513: หน้าคำนำ)

นี่ต้องนับว่าเป็น "กระแส" หรือเป็น "การประดิษฐ์ทางแนวคิดใหม่" ที่มีความสำคัญ (เพราะไม่เคยมีแนวคิด หรือมีมโนทัศน์เรื่องพัฒนาการเมืองมาก่อนในสังคมไทย) และคงไม่เป็นการเกินเลยมากนัก หากจะกล่าวว่า การวิเคราะห์เพื่อนำเสนอปัญหา รวมทั้งการเสนอแนะทางออกของกมล สมวิเชียรเอง มีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุในสิ่งที่เขาดังใจ (คือเป็นอุดมการณ์ของการพัฒนาการเมือง) แอบแฝงอยู่ ไม่ว่าผู้ศึกษา คือกมล สมวิเชียร จะประกาศให้ทราบ หรือไม่ก็ตาม (ดูแนวคิดของเรื่องดังกล่าวได้จาก ไชยรัตน์, 2540 : บทที่ 3 "วาทกรรมกับการพัฒนา")

ประเด็นปัญหาใหญ่ที่กมล สมวิเชียร มุ่งอธิบาย คือ การที่ระบบสังคมและการเมืองไทยยังเป็นแบบดั้งเดิม หรือยังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งเป็นอาการเช่นเดียวกับของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ที่จะต้องมี "ลักษณะผสม" ของความด้อยพัฒนาทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง และในตรงจุดนี้ กมล สมวิเชียร ก็ได้พุ่งเป้าของคำอธิบายอย่างเป็นระบบไปที่ "การปฏิวัติในประเทศไทย" (บทที่ 2) ว่ามิได้เป็น "การปฏิวัติอย่างแท้จริง" เพราะเรายังใช้กรรมวิธีและระบบค่านิยมแบบเดิม (หน้า 17) ฉะนั้น จึงเกิดมีความผิดพลาดมาแต่ในอดีตที่เรามิได้เป็น "ประชาธิปไตย" ตามที่ปรารถนา รัฐบาลเองก็ขาดเสถียรภาพ ฝ่ายบริหารเป็นใหญ่เหนือฝ่ายนิติบัญญัติ ระบบการเมืองไม่มีการถ่วงดุลย์อำนาจ ฯลฯ และในการหาทางออกของเรื่องนี้ กมล สมวิเชียร ได้เสนอให้ประเทศไทยใช้วิธีเลือกนายกรัฐมนตรีโดยตรง (หน้า 45) ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเชื่อว่าจะช่วยแก้ปัญหาความไม่มีประสิทธิภาพ และไม่เป็น "ประชาธิปไตย" ของฝ่ายบริหารของไทยได้เป็นอันมาก

กระแสความสนใจในเรื่อง "การพัฒนาการทางการเมือง" น่าจะดำเนินไปในระดับสูงพอสมควร เพราะอย่างน้อยที่สุด ในปี พ.ศ.2515 จอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้นำคนสำคัญของไทยในสมัยนั้น ก็ได้มอบหมายให้ฝ่ายที่ปรึกษาจัดทำหนังสือในชื่อเรื่องดังกล่าวขึ้นเป็นการเฉพาะ ซึ่งต่อมาได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือทางวิชาการที่ระบุว่าเป็นข้อคิดเห็นของจอมพลประภาส จารุเสถียรเอง เกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมืองของไทย

กล่าวคือ จอมพลประภาส จารุเสถียร มีความเห็นว่า การพัฒนาการเมืองต้องเริ่มจากการสร้าง "อุดมการณ์แห่งชาติ" ขึ้นเสียก่อน หลังจากนั้น คือ การเน้นการพัฒนาที่สามารถสร้างกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลาย มีการพัฒนาชนชั้นนำ การพัฒนาพลังมวลชน การพัฒนาองค์กรทางการเมือง และการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจของประชาชนที่ถูกต้องเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางการเมือง (ประภาส, 2515: บทที่ 4)

ในอีก 4 ปีถัดมา คือในปี พ.ศ.2519 เมื่อลิขิต ชีรเวคิน เป็นบรรณาธิการ รวบรวมจัดทำหนังสือเรื่อง การพัฒนาการเมืองไทย ปรากฏว่า เขาได้จัดแบ่งหัวข้อการศึกษาเรื่องดังกล่าวอย่างกว้างขวางมากกว่าที่กมล สมวิเชียร ได้ทำการศึกษาไว้ (ไม่ใช่ดำเนินตามตำราของ Lucain W.Pye อย่างเคร่งครัดในทุกประการ) กล่าวคือ ได้มีการศึกษาถึงหัวข้อเรื่องข้าราชการ กับการพัฒนาการเมือง บทบาทของทหารกับการพัฒนาการเมือง สื่อมวลชน กับการพัฒนาการเมือง พรรคการเมืองกับการพัฒนาการเมือง การคอร์รัปชันกับการพัฒนาการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง พุทธศาสนา และการปกครองท้องถิ่นกับการพัฒนาการเมือง ซึ่งเป็นที่สังเกตเห็นว่า ผู้ศึกษาในแต่ละหัวข้อย่อย รวม 8 หัวข้อ ต่างมุ่งประยุกต์ใช้กรอบความคิด "การพัฒนาการเมือง"

กับการศึกษาการเมืองการปกครองไทยโดยตรง กระนั้นก็ตาม เป็นที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การศึกษาของลิขิต ธีรเวคิน และคณะ (ในสมัยนั้น) ได้ใช้ความพยายามที่จะเก็บรวบรวม ข้อมูลเชิงประจักษ์ ไม่ว่าจะเป็นเอกสาร การสัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ เกี่ยวกับสังคมและการเมืองของไทยในระดับที่ไม่มากนัก

ในช่วงทศวรรษที่ 2510 เช่นเดียวกันนี้ นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ไทย ที่ได้ประยุกต์ใช้กรอบความคิด "การพัฒนาการเมือง" ก้าวเข้ามาทำงานวิจัย "ข้อมูล" ในสนามของวิชาประวัติศาสตร์ และของสังคมการเมืองไทยมากที่สุดและประสบความสำเร็จอย่างสูงสุด น่าจะได้แก่งานเขียนเป็นจำนวนมากของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ซึ่งเริ่มต้นจากผลงานชิ้นสำคัญที่สร้างชื่อเสียงให้กับชัยอนันต์ สมุทวณิชเองทั้งในแวดวงของวิชาประวัติศาสตร์ รวมทั้งแวดวงของวิชาประวัติศาสตร์ ได้แก่ ผลงานเรื่อง แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย (พิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์สมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513) ซึ่งคงเป็นที่ประจักษ์ได้ว่า ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เริ่มคิดและหยิบฉวยเอกสารทางประวัติศาสตร์นำมา "ล้อมกรอบ" ไว้ภายใต้กระแสแนวความคิดเรื่อง "การพัฒนาการเมืองทางการเมือง (political development)" เพราะเขาได้เริ่มต้นในบทนำโดยการอ้างความคิดของ Lucian W. Pye (หนังสือชื่อ Aspects of Political Development พ.ศ.2509) เป็นเครื่องหมายทาง หลังจากนั้น คือการแสดงให้เห็นว่าแผนพัฒนาการเมืองของไทย ที่พวกนักวิชาการทั้งของตะวันตกและไทย กำลังได้เถียงกันอยู่นั้น ในอันที่จริง เริ่มมีปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่คำกราบบังคมทูลของเจ้านาย และข้าราชการ ถวายความเห็นให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.2475 (ดูเพิ่มเติมความเห็นของ เขาวนนะ, 2539: 17)

งานสำคัญของชัยอนันต์ สมุทวณิช ในปีถัดมา ได้แก่ การเป็นบรรณาธิการ ให้กับหนังสือเรื่อง สัตว์การเมือง (โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2514) ซึ่งในครั้งนั้น ชัยอนันต์ ได้กล่าวไว้ในบทนำว่า

"คณะบรรณาธิการผู้จัดทำหนังสือสัตว์การเมือง ได้เล็งเห็นแล้วถึงความสำคัญของการพัฒนาการเมือง จึงได้พยายามเขียนและรวบรวมบทความต่างๆ เกี่ยวกับการเมืองยุคใหม่ นับตั้งแต่ก่อนเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองมาจนถึงปัจจุบัน อันจะเป็นส่วนช่วยทางหนึ่ง ในด้านของการศึกษาค้นคว้าข้อเท็จจริง และเป็นแนวคิดสำหรับการพัฒนาการเมืองต่อไป." (ชัยอนันต์, 2514: ก-ข)

ผลงานของชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่ดำเนินไปภายใต้ "กรอบความคิด" และ"กระแส" ความสนใจเรื่องพัฒนาการทางการเมืองในช่วงนี้ อาทิเช่น 14 ตุลา : คณะราษฎรกับกบฏบวรเดช (2517) รวมเอกสารทางการเมืองการปกครองไทย(ร่วมกับชาติติยา กรรณสูต, 2518) การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (พ.ศ.2411-2475) (2519) เป็นต้น ซึ่งมีผู้ศึกษาในภายหลังบางคนประเมินว่าเป็นผลงานที่ก่อปรด้วย"...การศึกษาอย่างลึกซึ้งในประเด็นประวัติศาสตร์การเมือง.. ล้วนเป็นความพยายามที่จะศึกษาความเข้มแข็ง และอ่อนแอของสถาบันการเมือง" ที่วนเวียนอยู่กับปัญหาประชาธิปไตย และการหลุดไปให้พ้นจากปัญหา"วงจรอุบาทว์" หรือ "The Vicious Circle of Thai Politics" (เป็นความเห็นของอุกฤษฏ์, 2530: 7-8)

จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม (อย่างเช่น การที่ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เป็นผู้สอนและผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของนิสิตภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น) ซึ่งนักประวัติศาสตร์ควรที่จะทำการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานการศึกษาของชัยอนันต์ สมุทวณิช ต่อไปทั้งในที่นี้ และในที่อื่นๆ (ดูเพิ่มเติมข้างหน้า) แต่ในเบื้องต้นนี้ เราคงพอเห็นได้ว่าแนวความคิด "พัฒนาการทางการเมือง" ได้มีผลกระทบในทางปฏิบัติต่อการศึกษากการตั้งโจทย์การวิจัย การรับรู้อดีต การวางกรอบวิจัย การวางกรอบเอกสาร การใช้แนวคิดเพื่ออธิบายปัญหาต่างๆ ฯลฯ ในทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทย ส่งผลให้การวิจัยทางประวัติศาสตร์การเมืองในสมัยนี้มีความกระตือรือร้น เปลี่ยนแปลง และดูว่ามีเรื่องแปลกใหม่เกิดขึ้น ด้วยเหตุเพราะมีการใช้แนวคิดใหม่ๆ และมีความพยายามที่จะค้นคว้าหาเอกสารใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ในระดับหนึ่ง

ตัวอย่างของแนวความคิด (concept) ที่การศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทยในสมัยนี้ (รวมทั้งในสมัยต่อมา) ได้รับจากกรอบแนวคิดการพัฒนาการทางการเมือง มีอาทิเช่น แนวความคิดเรื่องการรวมชาติ (national integration) ซึ่งเป็นความหมายสำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่งของแนวคิดว่าด้วยการพัฒนาการทางการเมือง กล่าวคือ แนวคิดดังกล่าวได้ถูกนำมาปรับใช้เพื่อเป็น "กรอบ" ทั้งในทางตรง (ในกรณีของนักศึกษารัฐศาสตร์) และในทางอ้อม (ในกรณีของนักศึกษาศาสตร์) ในประเด็นปัญหาที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งในช่วงที่คาบเกี่ยวกับเหตุการณ์ของรัชสมัยนั้น (ดูอาทิเช่น การวิจัยของ บรรจง, 2522; ไพฑูรย์, 2517; มัทนา, 2517 และดูงานวิจัยที่ถูกรวบรวมไว้โดย ชัยอนันต์ กับ สุวดี, 2522) (10)

แนวความคิด และมโนทัศน์เกี่ยวกับการเรียนรู้ กับการกล่อมเกลாதทางการเมือง

(political socialization) รวมทั้งบทบาทของค่านิยม และวัฒนธรรมกับการพัฒนาทางการเมืองก็นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผลก่อให้เกิดการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ในประเด็นปัญหาที่ว่าด้วยการศึกษาเพื่อการรวมชาติ การเรียนรู้ของนักเรียนนายร้อยทหารบกกับแนวคิดประชาธิปไตย บทบาทและความสำคัญของหนังสือพิมพ์ในฐานะที่เป็นดัชนีบ่งชี้ลำดับขั้นของการ"พัฒนาทางการเมือง" ของไทย (ดูตัวอย่างเช่น ผลงานของ พรภิรมณ์, 2516; อัจฉราพร, 2523; วารุณี, 2523 เป็นอาทิ)

มีพิกกล่าวถึงความสนใจในเรื่องของการปฏิวัติ การรัฐประหาร การก่อการกบฏ การยึดอำนาจ ความขัดแย้งทางการเมือง ฯลฯ อันเป็นด้านที่อยู่คู่ตรงข้ามกับเรื่องบทบาทของรัฐสภา กระบวนการยุติธรรม รัฐธรรมนูญ การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ฯลฯ ซึ่งในช่วงปลายทศวรรษที่ 2510 ต่อกับช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 มีการขยายตัวของการศึกษาวิจัยหัวเรื่องดังกล่าวอย่างเห็นได้ชัด (ตัวอย่างเช่น งานของ เฉลิม, 2517; นิคม, 2518; วิณา, 2518; ประชัน, 2520; ภูธร, 2520, เจษฎา, 2522 เป็นต้น) ซึ่งควรได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้บุกเบิกนำการใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ควรได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในฐานะที่ได้รับ "ค่านิยมและอุดมการณ์ของการพัฒนาทางการเมือง" มาไว้เป็นจุดยืนของตนในการพิจารณา "อดีต" ที่ได้กลายเป็นประวัติศาสตร์ เพราะการนำเสนออย่างเป็นเรื่องเป็นราวและจริงจังของนักวิจัยรุ่นนี้

นอกจากแนวคิดและมโนทัศน์เรื่อง "การพัฒนาทางการเมือง" ดังกล่าวแล้ว ในทศวรรษที่ 2510 เรายังได้แลเห็นการเกิดขึ้น และขยายตัวอย่างต่อเนื่องของการศึกษาวิจัยการเมืองการปกครองไทยอันเนื่องด้วยกระแสอิทธิพลของแนวการศึกษาในแบบ "พฤติกรรมศาสตร์" (Behavioralism) ซึ่งมีเป้าหมายลดทอนการศึกษาในเชิงคุณค่าแบบเก่าว่าอะไรควรหรือไม่ควรเป็น ทั้งนี้ได้พยายามทำให้การศึกษาทางรัฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ที่เชื่อกันว่าควรจะเป็นกลาง (value-neutral) (ลิขิต, 2514; สุจิต, 2515; ธงชัย, 2518) การศึกษาในแนวนี้นี้ ปรากฏอยู่ในรูปของการวิจัย "ทัศนคติ" มากที่สุด ซึ่งมีอย่างหลากหลายนับตั้งแต่ทัศนคติทางการเมืองของประชาชน นักเรียน นิสิตนักศึกษา ผู้นำเยาวชน นายอำเภอ ตำรวจ ทหาร ข้าราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ ถัดไป คือการศึกษาเพื่อการสร้างเกณฑ์วัดที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง ความเข้าใจทางการเมือง ความอดกลั้นทางการเมือง ความระแวงทางการเมือง ความรู้สึกมีอำนาจทางการเมือง ฯลฯ การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับ "บุคลิกภาพ"ทางการเมือง สมรรถภาพทางการเมือง ผลของการเรียนรู้ หรือผลของการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง การได้รับข่าวสารทางการเมือง และพฤติกรรมทางการเมือง เป็นต้น เราอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาใน

แนวทางนี้ มีผลหรือมีอิทธิพลต่อการศึกษาวิจัยของนิสิตนักศึกษาในสถานการศึกษาชั้นสูงของไทยมากที่สุด ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาที่ติดตามมาจำนวนมาก ทั้งในแง่ของการใช้กรอบความคิดหรือมโนทัศน์ที่ไม่ค่อยมีมาตรฐาน คือ มีความลักลั่นกันเป็นจำนวนมาก การมีเกณฑ์ หรือมีมาตรวัดที่ไม่สามารถจะสร้าง "เอกภาพ" ร่วมกันขึ้นได้ (อันเป็นอุดมคติของการศึกษาในแนวทางนี้ที่หวังว่าในอนาคต จะสามารถสร้างองค์ความรู้รวมที่เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นได้จากการศึกษาเรื่องย่อยต่างๆ) รวมทั้ง ความไม่สามารถที่จะประสานการศึกษาแนวทางดังกล่าว เข้ากับการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็น "บริบท" ที่แท้จริงของการศึกษาเรื่องนั้นๆ (ดูความเห็นและการประเมินของ สมเกียรติ, 2539: 491-494)

ตัวอย่างของการศึกษาในแนวทางข้างต้น ในช่วงทศวรรษที่ 2510 ที่สำคัญ อย่างเช่น การศึกษาของ สุจิต บุญบงการ (2514: 1-31 และดูเพิ่มเติม Suchit, 1968) ซึ่งทำการศึกษา "ทัศนคติ" ของนิสิตนักศึกษาชั้นปีสุดท้ายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวน 372 คน และพบว่านิสิตนักศึกษาที่เรียนวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์มีความสนใจในเรื่องทาง "การเมือง" มากกว่า ผู้ที่เรียนทางวิทยาศาสตร์และวิชาอื่นๆ กระนั้นก็ตาม ปัจจัยที่กำหนดทัศนคติของนักศึกษา ปรากฏว่าเป็นปัจจัยที่มาจากสถาบันสังคมชั้นต้น ได้แก่ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และสังคมโดยทั่วไป มากกว่าจะเป็นปัจจัยที่มาจากสถาบันการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสถาบันการศึกษาชั้นสูงของไทยยังไม่ได้มีบทบาทเกื้อหนุนให้นิสิตนักศึกษามีความคิดริเริ่ม และมีความคิดสร้างสรรค์โดยตัวเอง (อันเป็นทั้งปัจจัยและเป็นเครื่องบ่งชี้การพัฒนาการทางการเมืองของไทย) เท่าที่ควร

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ การศึกษาวิจัยของทินพันธุ์ นาคะตะ (Thinapan, 1975) ซึ่งเป็นการค้นคว้าในระดับชั้นปริญญาเอกทางรัฐศาสตร์อีกเช่นกัน โดยเป็นการศึกษาในเชิงปริมาณ ใช้การแจกแบบสอบถามนักศึกษาชายของมหาวิทยาลัยของไทยรวม 6 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า โรงเรียนนายเรือ และโรงเรียนนายเรืออากาศ และจากการศึกษาพบว่านักศึกษาชายมี "ทัศนคติ" ที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง คือมีทัศนคติทั้งด้านที่ล้าหลังและทันสมัยปะปนกัน โดยที่เครื่องชี้วัดความเป็นประชาธิปไตย ได้แก่ ความยึดมั่นในแนวความคิดแบบประชาธิปไตย ความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และความต้องการ "สิทธิ" ที่จะทำการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในขณะที่ความคิดที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ได้แก่ แนวโน้มที่จะมีทัศนคติแบบอำนาจนิยม การขาดความเชื่อมั่นในเพื่อนมนุษย์ และไม่เชื่อมั่นในสภาพแวดล้อมทางการเมือง รวมทั้ง การขาดวิจาร์ณญาณ ที่จะคิดและตัดสินใจทางการเมืองด้วยเหตุและผล

การศึกษาวิจัยของทินพันธุ์ นาคะตะ ยังค้นพบอีกด้วยว่า นักศึกษาที่อยู่ในชั้นเรียนปีที่สูง แม้จะมีความต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น แต่ก็มีแนวโน้มที่จะเป็นอำนาจนิยมมากกว่าประชาธิปไตย นอกจากนี้ ได้แก่ การพบว่า นักศึกษาที่มาจากสายวิทยาศาสตร์จะมี "ทัศนคติ" ที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด นักศึกษาที่มาจากโรงเรียนทหารมีทัศนคติที่เป็นประชาธิปไตยต่ำสุด ในขณะที่นักศึกษาจากสายวิชาสังคมศาสตร์จะอยู่ตรงกลางๆ ซึ่งเรื่องนี้ ทินพันธุ์นาคะตะอธิบายว่า เหตุเป็นเพราะนักศึกษาจากสายรัฐศาสตร์ มีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่าตนเองมีเป้าหมายเข้ารับราชการ และสิ่งที่เรียนรู้ในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นเพียงอุดมคติ ที่ขัดกับสภาพความเป็นจริง หรือขัดกับสภาพความเป็นไปของสังคมการเมืองไทย (Thinapan, 1975)

ที่กล่าวข้างต้น นับว่ามีความสำคัญ ทั้งในแง่ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาการเมืองไทยในแนวพฤติกรรมศาสตร์ (อันเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน) แต่ในขณะเดียวกัน เราก็คงแลเห็นปัญหาต่างๆ นับตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นแล้วว่า การศึกษาในแนวทางนี้ มีความลักลั่นทั้งในแง่ของเกณฑ์การวัด และการค้นพบ ดังตัวอย่างเช่น สุจิต บุญบงการพบว่า นิสิตนักศึกษาจากสายวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มี "ทัศนคติ" ที่เป็นประชาธิปไตยสูงกว่านิสิตนักศึกษาสายวิทยาศาสตร์ ซึ่งตรงข้ามกับผลการศึกษาวิจัยของทินพันธุ์ นาคะตะ ในช่วงเวลาเดียวกัน อย่างสิ้นเชิง

การศึกษาการเมืองในแนวพฤติกรรมศาสตร์ ที่ได้ถือกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2510 นี้ แน่นอนว่าได้มีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องตราบจนปัจจุบัน ซึ่งในทางหนึ่ง ก็คงมีการอภิปรายโต้แย้งกันเองพอสมควรถึงความสำเร็จ และล้มเหลวของการศึกษาในแนวทางนี้ (ดู อาทิเช่น ความเห็นของ ธงชัย, 2518; สมเกียรติ, 2539) แต่ในอีกทางหนึ่ง ผู้เขียนมีความเห็นว่า เรื่องดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัย (ในทางหนึ่ง) ที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการศึกษาในแนวปรัชญาและความคิดการเมือง ซึ่งแต่เดิมศึกษาเล่าเรียนเฉพาะแต่ความคิดการเมืองของนักคิดตะวันตก ก็ได้สนใจที่จะหันเหที่เข้ามาศึกษาและวิจัย "ความคิดและปรัชญาการเมืองของไทย" ด้วย อันจะเป็นเครื่องที่แสดงให้เห็นได้ว่า "หากโลกมนุษย์ต้องการรู้วิถีการดำรงชีวิตที่ดี.. เมื่อนั้น เรายังต้องการปรัชญาการเมือง.." (สมบัติ, 2515: 24) และการศึกษาในแนวปรัชญาการเมืองก็มิได้มีอะไรในทางหลักวิชารัฐศาสตร์ (มิใช่หลักวิชาชีพรัฐศาสตร์) ที่ค่อยไปกว่าการศึกษาในแนวพฤติกรรมศาสตร์ (เสนห์, 2521: 292)

ในอันที่จริง ควรกล่าวไว้ด้วยว่า การศึกษาความคิดและปรัชญาการเมืองของไทยได้เริ่มต้นขึ้นบ้างแล้ว นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2500 ต่อกับช่วงต้นทศวรรษที่ 2510 โดยการประดิษฐ์ผลงานของทั้งนักรัฐศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ (ได้แก่ งานของ Prachoom, 1965; เกษม และนิออน, 2511: 25-44; นิธิ, 2512: 17-34) และได้กลายเป็นเรื่อง "ธรรมดา" ที่ศึกษากัน

ได้ในกลางทศวรรษที่ 2510 โดยผลงานของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2515 และ 2517) ชลธิรา กลัศอยู่ (2517) ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2519) อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2519) ม.ล.วัลย์วิภา จรุงโรจน์ (2519) เฉลิมเกียรติ ผิวนวน (2519) และโกศล ศรีสังข์ (Kosol, 1973) เป็นต้น ก่อนที่หัวข้อดังกล่าวจะกลายเป็น "วิชา" ที่สามารถเปิดการเรียนการสอน (หมายถึงการสอนวิชา"ความคิดทางการเมืองไทย") เป็นครั้งแรกที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2517 (ชัยอนันต์, 2519: 130) (11)

การศึกษาที่สำคัญอย่างมากในสมัยนี้ มีอาทิเช่น การศึกษาของเกษม ศิริสัมพันธ์ กับ นิออน สนิทวงศ์ (2511) ที่ว่าด้วย "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ซึ่งจะมีผลกระทบต่อมากลายเป็น "แบบอย่าง" ของการศึกษาในแนวทางเดียวกันนี้กับรัชกาลอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก การศึกษาของชัยอนันต์ สมุทวณิช (2517) เรื่อง "ความคิดทางการเมืองของเทียนวรรณ" รวมทั้งของ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2519) ที่ว่าด้วย "ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์" อาจกล่าวได้ว่า งานทั้งสองชิ้นได้ช่วยทำให้เกิดมีความรู้ความเข้าใจที่ลุ่มลึกและมีความละเอียดอ่อนขึ้น ดังตัวอย่างที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้อธิบายว่าประเทศไทย ก็มีนักคิด นักเขียน และปัญญาชนที่เรียกร้องให้ประเทศปกครองในระบอบ "ปาเลเมนต์" (หรือรัฐสภา) มาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ.2475 เป็นเวลานานหลายสิบปี รวมทั้งการปกครองของระบอบทหารของไทย ซึ่งแต่เดิมเข้าใจกันว่าเป็นระบอบ "เผด็จการ" อำนวยนิยมเหมือนกัน แต่การศึกษาของทักษ์ เฉลิมเตียรณ ก็ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้นำทางการเมืองของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นั้นมีแนวคิดของตัวเอง ที่แตกต่างจากความคิดของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นอย่างมาก

ที่กล่าวมาเป็นลำดับข้างต้น คงจะพอแสดงพลวัตรในการขยายตัวของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยในทศวรรษที่ 2510 ซึ่งเริ่มขึ้นโดยอิทธิพลของกระบวนการพัฒนาการทางการเมือง แล้วขยายตัวออกไปสู่การวิจัยเชิงปริมาณในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา ควบคู่ไปกับการศึกษาถึงความอ่อนแอของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในสังคมไทย พร้อมกันนั้น ก็ได้รับการเสริมโดยการศึกษาแนวความคิดทางการเมืองของชนชั้นนำ นักคิดนักเขียน ปัญญาชน รวมทั้งแนวความคิดของผู้นำทางการเมือง ซึ่งไปช่วยให้มีความเข้าใจที่ละเอียดขึ้น (finesse) กว่าแต่เดิมเป็นอันมาก รวมทั้งจะเป็นฐานที่จะสร้างทั้งความก้าวหน้าและสร้างความหวุ่นไหวให้บังเกิดแก่วงวิชาการ "รัฐศาสตร์ของไทย" ในทศวรรษที่ 2520 ไปได้พร้อมๆ กันเลยทีเดียว

ก. ระยะเวลาของการทบทวน วิพากษ์ตนเอง และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความคิด
คิดกระแสดังกล่าว (นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 ตราบจนปัจจุบัน)

พัฒนาการของวิชา "รัฐศาสตร์" ของไทยในทศวรรษที่ 2520 โดยทั่วไปแล้ว นับว่าอยู่ในบรรยากาศที่มีความเฉพาะอย่างมาก และอาจกล่าวได้ว่า มีสภาวะของ "ความสับสนวุ่นวาย" อยู่พอสมควร เรื่องนี้ เราสามารถพิจารณา ได้จากการจัดทำหนังสือ งานเขียนที่เป็นบทความ การจัดสัมมนา อภิปราย วิพากษ์ทบทวน แสดงความคิดเห็น ฯลฯ กันอย่างมาก และบ่อยครั้งในประเด็นปัญหาที่ว่าด้วย "สถานภาพของวิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย อย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังมีตัวอย่างที่สำคัญๆ อาทิเช่นพ.ศ. 2521 สมบัติ จันทรวงศ์ เป็นบรรณาธิการรวบรวมบทความจำนวน 12 เรื่อง และจัดพิมพ์เป็นหนังสือ รัฐศาสตร์ : สถานภาพและพัฒนาการวัตถุประสงค์คือ เพื่อให้เกิดมีความเข้าใจใหม่ที่จะเข้าไปเผชิญหน้า จัดการ และอยู่ร่วมกับ "ความสับสนวุ่นวาย" (หน้า คำนำ) ของเนื้อหาวิชารัฐศาสตร์ยุคปัจจุบัน ซึ่งในครั้งนั้น สมบัติ จันทรวงศ์ ได้อ้างถึงคำกล่าวของ อุทัย เลาหนีเชียร (จากเอกสารชื่อรัฐประศาสนศาสตร์ในความหมายใหม่ จัดพิมพ์โดยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ พ.ศ.2517) ที่กล่าวว่า "ทุกวันนี้มีนักรัฐศาสตร์เป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถจะพูดกันรู้เรื่อง ทั้งๆ ที่ได้ปริญญาเอกมาเหมือนกัน" หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เนื้อหาสาระของวิชารัฐศาสตร์ในปัจจุบันนั้น "มีขอบเขตกว้างขวางและสลับซับซ้อนยิ่งไปกว่าที่เข้าใจกันแต่เดิม" (หน้า คำนำ) เป็นอันมาก

พ.ศ.2521 ปรัชญา เวสารัชช์ เป็นบรรณาธิการ รวบรวมพิมพ์บทความจำนวน 6 เรื่อง (หนังสือชื่อ ขอบเขตและแนวทางในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์) ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นบทความที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ยกเว้นบทความของเสนห์ จามริกเรื่อง "การศึกษาการเมือง การปกครองไทย" เพียงบทความเดียว ที่เขียนขึ้นเป็นการเฉพาะ ในครั้งนั้น ปรัชญา เวสารัชช์ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์ของการคัดเลือกบทความที่จะแปลว่า ได้มุ่งเน้นให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงขอบข่ายของการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ที่เป็น "วิทยาศาสตร์" เป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการศึกษที่เป็น "วิทยาศาสตร์" เท่านั้น จะช่วยทำให้วิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยมีพัฒนาการที่หลุดพ้นจากการศึกษาแบบประเพณี (ที่ตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์) ที่เป็นมาแต่เดิม

พ.ศ. 2522 พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว ได้เรียบเรียงหนังสือ ชื่อ รัฐศาสตร์ แนวทางศึกษาและความเป็นศาสตร์ (ต่อมาในการพิมพ์ครั้งที่สองปี พ.ศ.2524 ได้เปลี่ยนชื่อหนังสือเป็น รัฐศาสตร์พัฒนาการและแนวทางการศึกษา) ซึ่งในครั้งนั้น พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว ก็ได้ตระหนักและยอมรับในสถานภาพของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยว่า โดยทั่วไปอยู่ในอาการของการที่

ไม่สามารถพูดจากันให้รู้เรื่องได้ว่ามีขอบเขตอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร และไม่ทราบแน่ชัดว่าเครื่องมือที่ใช้ศึกษา มีคุณภาพและมีข้อจำกัดอย่างไร (หน้าคำนำ)

พิจารณาจากหนังสือ เห็นได้ชัดว่า พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว มีทัศนคติและแนวโน้มที่ต้องการพัฒนาวิชารัฐศาสตร์ไปสู่ความเป็น "วิทยาศาสตร์" (ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2531 เขาเรียกเสียใหม่ว่าเป็นการศึกษา "รัฐศาสตร์เชิงประจักษ์") กระนั้นก็ตาม ในทางปฏิบัติเขาเองก็แสดงให้เห็นเช่นเดียวกับนักรัฐศาสตร์คนอื่นๆ ว่าวิชารัฐศาสตร์นั้นมีขอบข่ายกว้าง ซึ่งเริ่มมาจากความหมายของคำว่า "การเมืองคืออะไร" นั่นลักษณะที่ขยายตัวมากไปกว่าแต่เดิม (บทที่หนึ่ง) ฉะนั้น เขาจึงแบ่งประเภทของวิชารัฐศาสตร์ ว่าสามารถจัดใหม่ได้เป็น 5 แบบ ได้แก่ (1) รัฐศาสตร์เชิงประวัติศาสตร์ (2) รัฐศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (3) รัฐศาสตร์เชิงบรรยายและจัดพวก (4) รัฐศาสตร์เชิงศาสตร์และทฤษฎี และ (5) รัฐศาสตร์เชิงเสนอมาตรการ (หน้า 42-69)

พ.ศ.2524 สมเกียรติ วันทะนะ ได้เขียนบทความวิพากษ์วิจารณ์วงการ"รัฐศาสตร์ไทย" อย่างตรงไปตรงมา โดยเสนอความคิดว่า วิชารัฐศาสตร์ได้มีพัฒนาการมาเป็นเวลานานในสังคมการเมืองไทยจากสมัยเดิม ซึ่งเป็นรัฐศาสตร์แบบศักดินา ก็มีพัฒนาการมาเป็น "รัฐศาสตร์แบบพระพุทธเจ้าหลวง" และก้าวเข้าสู่รัฐศาสตร์ยุคแรกของการก่อตัวของรัฐประชาชาติ ก่อนจะเข้าสู่ยุค "จักรพรรดินิยม" ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งในครั้งนั้น สมเกียรติ วันทะนะ ได้เสนอแนะทางออกไว้ด้วยว่า วงวิชารัฐศาสตร์ของไทยจะพัฒนาต่อไปได้ คงต้องเริ่มต้นจากการละทิ้ง "เขตอิทธิพล" ของตนเองเสียก่อน ข้อสำคัญในประการต่อมาคือ นักรัฐศาสตร์ต้องตระหนักว่า วิชาสังคมศาสตร์นั้นมีความเป็นหนึ่ง ไม่เป็นหลาย และมีรากเหง้าของการเป็นประวัติศาสตร์อีกด้วย อีกทั้งต้องสนใจความขัดแย้ง และพิจารณาระบบสังคมไทยอย่างสัมพันธ์กับสังคมที่เกี่ยวข้อง หรือศึกษาระบบโลก

พ.ศ.2525 ทินพันธุ์ นาคะตะ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง รัฐศาสตร์:ทฤษฎีแนวความคิด ปัญหาสำคัญ และแนวทางศึกษาวิเคราะห์ (จัดพิมพ์โดยสมาคมสังคมศาสตร์ และสำนักพิมพ์บรรณกิจ) ขึ้น ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญ นอกจากจะชี้แจงให้เห็นขอบข่ายของวิชารัฐศาสตร์อย่างกว้างขวางนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแล้ว (ดู บทที่ 1) ความสำคัญคือ การแสดงให้เห็นว่า วิชารัฐศาสตร์นั้น มีหัวใจสำคัญอยู่ที่ "การศึกษาทฤษฎีการเมือง" มากกว่าสิ่งอื่นใดทั้งหมด เขากล่าวว่า "ทฤษฎีการเมืองเป็นวิชาที่มีความสำคัญที่สุดทางรัฐศาสตร์.. เพราะแท้ที่จริงแล้ว การศึกษารัฐศาสตร์ ได้แก่ การศึกษาทฤษฎีการเมืองนั่นเอง.." (หน้าคำนำ)

พ.ศ.2526 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในบทความขนาดเล็กที่สำคัญอย่างยิ่ง (สำหรับวงวิชาการรัฐศาสตร์ไทย) เรื่อง "รัฐศาสตร์ทวนกระแส" ได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสำคัญอย่างที่สุดของวงวิชาการรัฐศาสตร์ในประเทศไทย ไม่ใช่ปัญหาในทางทฤษฎี แต่เป็นปัญหาของ "วิกฤตการณ์แห่งความชอบธรรม" (legitimation crisis) ที่รุนแรงอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจาก "ระบบซึ่งเคยสร้างความชอบธรรมให้กับวิชารัฐศาสตร์ ไม่สามารถจะรักษาระดับแห่งความภักดีของสมาชิกได้ ดังนั้น รัฐศาสตร์จึงถูกคนรุ่นใหม่ละทิ้ง" (2526: 4-5) เพื่อไปหาคำตอบที่น่าพึงพอใจจาก "ศาสตร์" แขนงอื่นๆ (12) หลังจากนั้น ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ทำการสำรวจตำรารัฐศาสตร์เบื้องต้น และวิจารณ์ญาณวิทยาของรัฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งถูกครอบงำของญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม (logical positivism) เขาได้เสนอให้นักรัฐศาสตร์ พิจารณาทบทวนตนเองในเป้าหมายของวิชา คือเราศึกษารัฐศาสตร์กันไปทำไม? ความเป็น "วิทยาศาสตร์" คืออะไร? (13) เป็นสิ่งเดียวกับความเข้าใจและข้ออ้างของรัฐศาสตร์กระแสหลักหรือไม่? และในตรงจุดนี้ เขาได้เสนอแนวคิดและความเข้าใจใหม่ที่ว่าด้วย "รัฐศาสตร์ทวนกระแส (radical political science) โดยมีคำอธิบายตอนหนึ่ง ดังนี้

"ประการที่สำคัญที่สุดที่รัฐศาสตร์ทวนกระแสต้องเข้าใจ ก็คือสิ่งที่นักรัฐศาสตร์จะศึกษา คือ คน คนไม่ใช่สัตว์ เพราะฉะนั้น การศึกษาคนจะศึกษาเหมือนสัตว์ คือดูเพียงพฤติกรรม (behavior) นั้นไม่เพียงพอ คนนั้นมีการกระทำ (actions) พฤติกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับลักษณะการเคลื่อนไหวทางกายภาพ ซึ่งอาจศึกษาอย่างเป็นปรนัย (objective) ได้แต่การกระทำของมนุษย์นั้นคือ พฤติกรรมที่มีความหมาย..." (ชัยวัฒน์, 2526: 31)

นี่ต้องนับว่าเป็นการ "เปิดพรมแดน" ของความรู้ความเข้าใจใหม่ในอันที่จะประสานและดึงเอาผลการศึกษา และวิธีวิทยาจาก "ศาสตร์" แขนงต่างๆ เข้ามาสู่วิชารัฐศาสตร์ อันก่อให้เกิดความเข้าใจที่ทั้งกว้างขวาง และลึกซึ้งมากขึ้นว่า "ใยแมงมุมแห่งความหมาย" (web of meanings) ในทางการเมืองของมนุษย์นั้น เชื่อมโยงกับเรื่องต่างๆ เป็นจำนวนมาก

พ.ศ.2528 พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว รับเป็นบรรณาธิการของการสรุปผลการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "ทิศทางของรัฐบาลไทย" ซึ่งจัดโดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2527 และเมื่อคราวจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2528 ทางคณะผู้จัดทำก็ได้ถือโอกาสนั้นทำการเชิดชูเกียรติคุณของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปพร้อมกัน ในฐานะเป็น "เอกทัศนะ" ของวิชารัฐศาสตร์ไทย และมีบทบาทสำคัญเสมือนเป็น "เสาเอกแห่งประชาธิปไตย" ของสังคมไทย (หน้าคำนำ)

นี่คงต้องนับเป็นการประเมินสถานภาพ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยครั้งสำคัญ เนื่องด้วย มีผู้เข้าร่วมสัมมนาและแสดงความคิดเห็นเป็นจำนวนมาก และจากการพิจารณาคำอภิปรายต่างๆ เราก็คงพอเห็นได้ว่า วิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทย กำลังเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาในแบบเดิมที่มุ่งผลิตคนเข้ารับ "ราชการ" หรือเป็น "นักปกครอง" ไปสู่การประกอบอาชีพในสายอื่นๆ ข้อสำคัญในประการต่อมา คือการยอมรับกันอย่างทั่วไปว่า วิชารัฐศาสตร์นั้นมีความหลากหลายถึงขั้นที่อาจเรียกได้ว่า "ไปคนละแบบ คนละทางสองทาง" ก็เลยบอกว่าไม่มีทิศทางที่จริงมันมีมากเสียจนกระทั่งเราบอกว่าไม่มี (ทิศทาง)... (คำอภิปรายของเสริน ปุณณะหิตานนท์ หน้า 116) ซึ่งคงจะมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งสร้าง "บูรณาการ" คือ "การประสานความรู้รัฐศาสตร์ และความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องให้เกิดเป็นความรู้ที่สำคัญทางรัฐศาสตร์ (ของไทยต่อไป).." (คำสรุปของจรรุญ สุภาพ หน้า 175)

จากที่กล่าวพอเป็นสังเขปข้างต้น คงพอเห็นได้ว่าในระหว่างปี พ.ศ.2521-2528 แวดวงวิชาการทางรัฐศาสตร์ของไทยได้มีการวิจารณ์และทบทวนตนเองหลายครั้ง โดยยอมรับความหลากหลายทั้งที่กล่าวอ้างว่ามีทิศทางบ้าง และไม่มีทิศทางบ้าง เพราะการมีความหลากหลายในตัวเอง นับเป็นสภาพการณ์ของความสับสนวุ่นวายในขอบข่าย เป้าหมาย และแนวทางของการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้ว่า สภาพการณ์ดังกล่าวคงจะมีความสัมพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง รวมทั้งการปรับเปลี่ยนของทัศนคติ และฐานคติของการพิจารณาทางปรัชญาว่าด้วยความรู้ทางการเมืองการปกครองของนักรัฐศาสตร์รวมทั้งของผู้คนในสังคมไทยในช่วงสมัยดังกล่าวด้วย

กล่าวคือ การเมืองการปกครองของไทย นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังปี พ.ศ. 2517-2518 ต่อเนื่องมาจนถึงช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 เราได้แลเห็นการก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมืองของ "ชนชั้นนำ" ไทยรุ่นใหม่ที่มาจากกลุ่มต่างๆ ซึ่งสามารถ หรืออยู่ในฐานะที่จะเข้ามาประชันขันแข่งกับผู้นำจากระบบราชการ-ทหาร ซึ่งมีอำนาจมาแต่เดิม แน่นอนว่าในกระบวนการนี้ เราได้แลเห็นปัญหาและอุปสรรค การประนี-ประนอม การเป็นพันธมิตร ความขัดแย้ง การต่อสู้ และการเสียชีวิตของผู้คนจากความไร้เหตุผลทางการเมืองซึ่งประกอบรวมเข้าด้วยกัน ได้กลายเป็น "ข้อเท็จจริง" ทั่วไปที่มีผลกระทบอย่างกว้างขวาง คือ มีอาจช่วยให้การศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในแบบเดิมๆ ของประเทศไทย มีพัฒนาการต่อไปในฐานะที่เป็น "ศาสตร์" ที่น่าเชื่อถือ มีศักดิ์ศรี และมีความชอบธรรม (ในสายตาของสมาชิกของวงการดังกล่าว) ได้อีกต่อไป

การเปลี่ยนแปลงในการรับรู้และความหมายของคำว่า "การเมือง" ก็มีความน่าสนใจอย่างมาก จากแต่เดิม ซึ่งมีความหมายในทางลบอย่างยิ่ง เพราะเป็นเรื่องของการเล่นกับสิ่งของ "สกปรก" (ดังเช่นที่เราชอบพูดกันว่า "เล่นการเมือง") ก็เริ่มแปรเปลี่ยนไปในทางบวก(มากกว่าแต่ก่อน) โดยเป็นเรื่องของการประกอบกิจการงาน การเคลื่อนไหว หรือการบรรลุภารกิจบางประการ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติโดยรวม (อาทิเช่น ข้อเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมือง หรือการใช้การเมือง เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศ เป็นต้น) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่นอกจากจะช่วยให้เกิดมีความรู้ความเข้าใจที่กว้างขวางต่อคำว่า "การเมือง" แล้วยังมีส่วนสำคัญที่จะช่วยเปิด "พรมแดนใหม่" ของการศึกษาวิจัยทางรัฐศาสตร์ไทยในแง่มุมต่างๆ อย่างกว้างขวางมากกว่าในช่วงทศวรรษที่ 2510 หลายเท่าทวีคูณ

แน่นอนว่า การขยาย "พรมแดนใหม่" ของการศึกษาวิจัยการเมืองการปกครองไทย มิได้เกิดขึ้นโดยนักวิชาการจากด้านรัฐศาสตร์ตามลำพัง (คู่ต่อไปในส่วนหลังของบทนำนี้) เพราะการประสานความรู้จากสายอื่นๆ นั้น ย่อมเกี่ยวพันทั้งในทางตรงและทางอ้อมกับนักวิชาการสาขาอื่นๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับตั้งแต่ นักประวัติศาสตร์ ซึ่งบางคนถึงกับกล่าวว่า "ในแง่ของผม แล้วถือนักรัฐศาสตร์ ก็เป็นนักประวัติศาสตร์การเมือง.. การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ในแง่รัฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์แท้ๆ ก็ตรวจสอบได้ ในขณะที่เดียวกันนักประวัติศาสตร์ก็ได้ประโยชน์.." (คำอภิปรายของ สิบแสง พรหมบุญ ใน พรศักดิ์, 2528:47) ในขณะที่ทางด้านของนักเศรษฐศาสตร์ ก็กล่าวแสดงความคิดเห็นว่า "... (ในเวลานี้) นักเศรษฐศาสตร์ก็สนใจเรื่องการเมืองขึ้นทุกที และในท้ายที่สุด ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองของนักเศรษฐศาสตร์ก็ดี หรือ นักรัฐศาสตร์เข้าใจระบบเศรษฐกิจก็ดี คงต้องประสานกัน จึงจะเกิดองค์ความรู้ที่ถูกต้องความไม่ลุ่มลึกเกิดจากการที่ไม่พยายามสร้างระเบียบวิธีที่เหมาะสมขึ้นสำหรับการศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย.." (คำอภิปรายของ ไกรยุทธ วีระยาคินันท์ ใน พรศักดิ์, 2528:79)

เมื่อสภาพการณ์ความคิดและเคลื่อนไหวของวงวิชา "รัฐศาสตร์" ในประเทศไทย นับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา ดำเนินไปในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ปัญหาก็คือ การผสมผสานความรู้จากสายต่างๆ รวมทั้งลักษณะการทำงานของนักรัฐศาสตร์ดำเนินไปเช่นใด นักรัฐศาสตร์เรียนรู้จากงานสาขาอื่นๆ หรือไม่ มากน้อย เพียงใด และในทางกลับกัน นักรัฐศาสตร์ได้ช่วยให้มีอะไรเกิดขึ้นบ้างที่สามารถนับได้ว่าเป็นพัฒนาการของการศึกษาวินิจฉัยการเมือง รวมทั้งการศึกษารัฐและรัฐบาลไทยในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

เสน่ห์ จามริก (2521: 235-245) ในบทความขนาดสั้นเรื่อง "การศึกษการเมืองการปกครองไทย" ได้กล่าวอภิปรายไว้อย่างน่ารับฟังเป็นอย่างยิ่งว่า "ในขณะนี้เราเริ่มมีนักรัฐศาสตร์ไทย ศึกษาเรื่องสังคมและการเมืองไทยกันอย่างเป็นกิจลักษณะมากขึ้นตามลำดับ แต่ก็เป็น

เรื่องการริเริ่มชวนขายส่วนบุคคลแทบทั้งสิ้น..." (หน้า 243) หรือในอีกนัยหนึ่งคือ สถาบัน การศึกษา สมาคมวิชาชีพ สมาคมวิจัย องค์กร มหาวิทยาลัย ฯลฯ ไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา ระบบการศึกษาและองค์ความรู้ในสังคมการเมืองไทยเลย นี่เป็นสภาพการณ์ความเป็นไป ซึ่ง ค้ำรองอยู่อย่างต่อเนื่อง คราจนปัจจุบัน ดังตัวอย่างเช่นที่สมเกียรติ วันทะนะได้ประเมินสถาน ภาพไว้ (Somkiat, 1996) เมื่อไม่นานมานี้ว่า การศึกษาการเมืองของไทยในยุคสมัยปัจจุบัน มี การพัฒนาและความเคลื่อนไหวโดยนักวิชาการปัจเจกบุคคลทั้งสิ้น ที่สำคัญๆ ได้แก่ โดยผลงาน การศึกษาของ เสน่ห์ จามริก เรื่อง การเมืองไทยกับการพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (2529) สุจิต บุญบงการ เรื่อง การพัฒนาทางการเมืองไทย.. (2531) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง "รัฐธรรมนูญฉบับ วัฒนธรรม" (2534) และ "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย" (2536) ชัยอนันต์ สมุทวณิช เรื่อง อำนาจอธิปไตยกับอำนาจการเมือง (2535) รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ อนิจจังลักษณะของการเมือง ไทย (2535) สมเกียรติ วันทะนะ เรื่อง "ชนชั้นนำกับประชาธิปไตยไทย" (2535) ชีรยุทธ บุญมี เรื่อง สังคมเข้มแข็ง (2535) สมบัติ จันทรวงศ์ เรื่อง เลือกตั้งวิกฤติ (2536) นัทรทิพย์ นาดสุภา กับพรวิไล เลิศวิชา เรื่อง วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2537) เอนก เหล่าธรรม ทัศน์ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (2537) และ โดยผลงานของพิทยา ว่องกุล เรื่องชุมชนธิปไตย (2539) เป็นต้น

พิจารณาจากรายชื่อของผลงานทางวิชาการ รวมทั้งรายชื่อของนักวิชาการที่ผลิตผลงาน ทาง "การเมือง" หรือ "รัฐศาสตร์ไทย" ในช่วงหนึ่งทศวรรษเศษที่ผ่านมาตามเกณฑ์การ ประเมินของสมเกียรติ วันทะนะ (Somkiat, 1996) ข้างต้น ก็คงพอเห็นได้ว่าครึ่งหนึ่งของนัก วิชาการกลุ่มดังกล่าว มิได้รับการฝึกฝน อีกทั้งมิได้รับปริญญา หรือสอนและทำการวิจัยในสังกัด ของคณะรัฐศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยต่างๆ แต่ประการใด ไม่ว่าจะเป็น นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชีรยุทธ บุญมี พรวิไล เลิศวิชา รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และ พิทยา ว่องกุล เป็นต้น ล้วนเป็นคนที่ มาจากต่างสาขาวิชาทั้งสิ้น มีพักกล่าวถึง ผลงานของ ประเวศ วะสี ซึ่งมาจากสาขาวิชาแพทย ศาสตร์ แต่กลับมีผลงานทางด้านรัฐศาสตร์อย่างโดดเด่นในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา (ดูคำอภิปรายของ มนตรี เจนวิทย์การ ใน จมพล, 2534: 64)

เมื่อผลงานความคิด และความเคลื่อนไหวของนักวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์ใน ประเทศไทยเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล เสียยังจะเป็นผลงานขององค์กร และสถาบัน ก็คงพอเป็น เรื่องที่คาดเดาได้ว่า การตั้ง หรือประสานความรู้จากสาขาวิชาอื่นๆ ก็คงเป็นเรื่องของความสนใจ และเป็นความพยายามของปัจเจกบุคคลเองด้วย แน่แน่นอนว่า ในความพยายามนี้ บางคนประสบความสำเร็จ คือได้รับการยอมรับจากนักวิชาการในสาขาวิชาที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง และบางคนต้อง

ประสบกับปัญหา คือได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงจากนักวิชาในสาขาวิชาที่ตนเข้าไปสัมพันธ์ อันเนื่องด้วย การขาดประสบการณ์ การไม่มีความเข้าใจที่ลุ่มลึก มิได้มีความระมัดระวังทั้งในทางหลักทฤษฎี วิธีวิทยา การใช้เอกสารข้อมูล ฯลฯ ซึ่งก็คงเป็นเรื่องธรรมดาหากจะให้องค์ความรู้จากสอง หรือสามสาขาวิชามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน และก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

ข้อสำคัญในประการต่อมาคือ ในสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยมีความหลากหลาย มีพรมแดนความรู้ใหม่ที่ขยายตัวออกไป อีกทั้ง อยู่ในช่วงของการปรับตัวเข้ากับการวิจัยเรื่องสังคมการเมืองไทยอย่างใกล้ชิด (ขอคัดย่ออภิปรายสรุปผลการสัมมนาของจรรยา สุภาพ ซึ่งกล่าวสรุปว่า สิ่งที่รัฐศาสตร์ไทยยังขาดอยู่มาก ก็คือความรู้เรื่องเมืองไทย" ใน พรศัศดิ์, 2528: 175 และความเห็นของ ปรัชญา เวสารัชช์ ซึ่งกล่าวว่า รัฐศาสตร์ไทยกำลังอยู่ในช่วงของการปรับตัวเพื่อการลดการพึ่งพิงแบบสมบูรณต่อทฤษฎีตะวันตก และกำลังเน้นการทำความเข้าใจสังคมการเมืองไทยมากขึ้น ดู ปรัชญา, 2535:85) วิชารัฐศาสตร์ไทย จะมีอะไรช่วยให้วงการทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์การเมืองของไทย มีพัฒนาการไปได้ หรือไม่ได้บ้าง เรื่องนี้ ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างยิ่งกับการแสดงความคิดเห็นของสุรินทร์ พิศสุวรรณ (ในปี พ.ศ.2534) ที่กล่าวว่า

"สิ่งที่วิชาประวัติศาสตร์ให้กับการเมือง คือ vocabulary คือ ศัพท์ เพราะถ้าไม่มีศัพท์ ถ้าไม่มี concept แล้ว ทางสภาพอยู่ไม่ได้.. (ไม่ว่า ส.ส.จะเข้าใจลึกซึ้งมานาน้อยเพียงใดก็ตาม) เพราะอย่างน้อยมันเป็นคำที่เป็น reference ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนต้องกล่าวถึง พูดแล้วพูดอีก.. สิ่งเหล่านี้เป็น frame คือเป็น reference คือ vocabulary ที่วิชาประวัติศาสตร์จะให้ ฉะนั้น วิชาประวัติศาสตร์ไม่จำเป็นต้องสอนเฉพาะนักรัฐศาสตร์ แต่ออกไปสอนกับคนภายนอก ให้เขาไปทำวิจัย รัฐศาสตร์สามารถที่จะ provided สิ่งเหล่านี้ให้กับคนในสังคม และเขาค่อยๆ เข้าใจและซึมซาบต่อไป.." (คำอภิปรายของสุรินทร์ พิศสุวรรณ ใน จุมพล, 2534: 78)

ที่กล่าวมานี้ นับเป็นทัศนะและความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับสังคมที่น่ารับฟัง อันเนื่องด้วยหลักและแนวคิดทางทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ รวมทั้งของทางรัฐศาสตร์ด้วยนั้น มิใช่เป็น "คำตอบ" ที่เสร็จสิ้นแล้วของการวิจัย หากเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้เกิดการตั้ง "คำถาม" และช่วยให้เกิดการคิดที่จะแสวงหาความสัมพันธ์ (ใหม่) ระหว่างข้อมูลประเภทต่างๆ (ดูความเห็นของ เสน่ห์, 2521; นิธิ, 2524; อานันท์, 2537 เป็นต้น) และเรื่องนี้ก็ควรนับว่าความเคลื่อนไหวของแวดวงวิชาการรัฐศาสตร์ในประเทศไทย (ไม่ว่าจะมีทิศทางหรือ มีปัญหาอย่างไรก็ตาม) ว่าได้มีส่งเสริมและช่วยให้เกิดการพัฒนาและความเคลื่อนไหวที่เป็น "ความก้าวหน้า" ในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทย อยู่ด้วยเป็นอันมาก

ยกตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่อง "วาทกรรม" (discourse) ซึ่งเป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ใหม่อย่างแท้จริง ซึ่งไม่เคยมีปรากฏในสังคมไทยก่อนทศวรรษที่ 2530 ครั้นเมื่อแนวคิด ทฤษฎี รวมทั้งคำศัพท์ดังกล่าวได้มีการแปลและเผยแพร่เข้าสู่สังคมไทย และเมื่อนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ จะมีความเห็นที่แตกต่างกันอยู่มาก เนื่องด้วยแนวคิด และการวิเคราะห์เรื่องดังกล่าวมีที่มาจากหลายทาง แต่ในทางปฏิบัติจริง ก็ปรากฏว่า แนวคิดดังกล่าว ได้กระตุ้นให้เกิดให้ศึกษาวิจัยในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของรัฐ ลักษณะทางการเมือง ความหมายของประชาธิปไตย บทบาทของรัฐธรรมนูญ แนวคิดเรื่องอำนาจ ความรู้ ความหมายของอนุสาวรีย์ ฯลฯ เพิ่มขึ้นอีกจำนวนหลายสิบเรื่อง (ดูภาคผนวก และดูต่อไปในส่วนที่สองของบทนำนี้) อย่างชนิดที่ไม่เคยมีปรากฏในช่วงทศวรรษที่ 2510-2520 มาก่อน (ดูรายงานสัมมนาของ สมาคมประวัติศาสตร์ไทย, 2533; คูการศึกษาของ นครินทร์, 2532; ชัยวัฒน์, 2533; เกรียงศักดิ์, 2536; ทวีศักดิ์, 2540; มาลินี, 2541; บัณฑิต, 2541 เป็นต้น)

อีกตัวอย่างหนึ่ง อย่างเช่น แนวคิดเรื่อง "ประชาสังคม" (civil society) ซึ่งเริ่มเข้ามาสู่สังคมไทยในช่วงปี พ.ศ.2524-2525 และได้แพร่หลายมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2530 โดยหมายถึง "สถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐ สถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐดังกล่าวไม่ได้เป็นของประชาชนทั้งหมด มีที่เป็นของเอกชนด้วย ธุรกิจเอกชนก็รวมด้วย รากเหง้า หรือที่มาของคำนี้ ขอเพียงแต่เป็นเหล่าสถาบันที่อยู่นอกรัฐ ก็นับว่าเป็นประชาสังคม.." (คำอธิบายของเกษียร เตชะพีระ ใน ชูชัย และ ยุวดี, 2540: 123) แน่นอนว่า แนวคิดนี้ อาจจะยังไม่มีอิทธิพลต่อการศึกษาวิจัยของนักเรียนประวัติศาสตร์มากนัก (ตราบถึงปี พ.ศ.2540) แต่เราก็ได้เห็นวาทกรรมดังกล่าว มีความสำคัญอยู่เบื้องหลังงานเขียนของ ชีรยุทธ บุญมี เรื่อง สังคมเข้มแข็ง (2535) งานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย (2537) และได้ขยายกลายมาเป็นแนวคิดหลักของการวิจัยของนักศึกษาทางด้านสังคมวิทยา เช่น ของสมใจ โลหะพุนตระกูล เรื่อง "จ.ส.100: สำนักของชนชั้นกลางในเมือง" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยา และมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539 และของนักศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์ เช่น ของประภาส ปิ่นตบแต่ง เรื่อง "การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540 เป็นต้น ซึ่งเป็นที่คาดการณ์ได้ว่า แนวคิดดังกล่าวคงจะขยายเข้าไปสู่การวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองของไทยต่อไปในอนาคต

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น คงพอเห็นได้ว่า แนวคิดทางด้านรัฐศาสตร์บางแนวคิดจัดเป็นแนวคิดใหม่อย่างแท้จริง เพราะไม่เคยมีปรากฏในสังคมไทยมาแต่ก่อน และบางแนวคิดนั้น

ได้มี "อิทธิพล" ต่อการศึกษาวิจัยในทางด้านประวัติศาสตร์ ในขณะที่บางแนวคิด อาจจะยังไม่มีอิทธิพล หรือยังไม่มีบทบาทเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม การประเมินสถานภาพและความเข้าใจในส่วนนี้เราคงจะต้องพิจารณา งานการศึกษาที่เป็นตัวอย่างทางรูปธรรมประกอบด้วย ซึ่งเป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่ควรแยกการพิจารณาเป็นการเฉพาะ ดังจะกล่าวเป็นลำดับ ต่อไปข้างหน้า

ภาคที่สอง: พัฒนาการของการศึกษาวิจัยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐ-รัฐบาลไทยในแง่มุมต่างๆ

ในการประเมินสถานภาพของการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์การเมือง เน้นเรื่องรัฐและรัฐบาลไทยในส่วนที่สองนี้ ผู้เขียนได้ดำเนินการวิจัยในทางปฏิบัติโดยจัดทำหัวเรื่องขึ้นรวม 18 หัวข้อ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก) เพื่อเป็นเครื่องช่วยการค้นคว้า บ่งชี้ทิศทาง และประเมินพัฒนาการที่อาจจัดเป็นความก้าวหน้า และเป็นความ "ไม่" ก้าวหน้าของการวิจัยหัวเรื่องต่างๆ เป็นการเฉพาะเจาะจง อย่างไรก็ตาม ในการสรุปภาพรวมในที่นี้ ซึ่งต้องการอภิปรายปัญหาในภาพกว้างๆ มากกว่าจะเน้นเรื่องที่เป็นประเด็นปลีกๆ หรือเป็นประเด็นย่อย ผู้เขียนมีความเห็นว่าเราสามารถพิจารณาโดยการรวมหัวเรื่องต่างๆ ดังกล่าวเข้าด้วยกัน แล้วแบ่งเสียใหม่เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ตามลักษณะที่สัมพันธ์กับองค์ภาพของประเทศไทย อย่างกว้าง ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาที่เน้นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถาบันโครงสร้างส่วนบน ได้แก่ การศึกษาวิจัยในหัวข้อเฉพาะเรื่อง รัฐไทย, สถาบันพระมหากษัตริย์, รัฐบาล, ข้าราชการ, ทหาร, ตำรวจ, รัฐสภา, กฎหมาย, นโยบายต่างประเทศ, วัฒนธรรมทางการเมือง และเรื่อง ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน)

2. การศึกษาที่เน้นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถาบันโครงสร้างส่วนกลาง ได้แก่ การศึกษาวิจัยในหัวข้อเฉพาะเรื่อง พรรคการเมือง, การเลือกตั้ง, กลุ่มผลประโยชน์, ข้าราชการ (บางส่วน), ตำรวจ และความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน)

3. การศึกษาที่เน้นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถาบันโครงสร้างส่วนล่าง ได้แก่ การศึกษาวิจัยในหัวข้อเฉพาะเรื่อง การปกครองท้องถิ่น, วัฒนธรรมทางการเมือง (บางส่วน), ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน), ชนกลุ่มน้อย, สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์, และการศึกษา "การเมือง" ในรูปแบบพิสดารอื่นๆ

แน่นอนว่า การจัดแบ่งกลุ่มของหัวข้อการศึกษาวิจัยออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ ข้างต้นย่อมมีประเด็นที่สามารถโต้เถียงและวิพากษ์วิจารณ์กันได้มาก ว่าจัดแบ่งกลุ่มด้วยเหตุผลอะไร (14) ทำไมหัวข้อนั้นหัวข้อนี้จึงจัดอยู่ส่วนนี้ และทำไมไม่จัดอยู่ส่วนอื่นๆ ทำไมบางเรื่องจึงหายไป

ทำไมบางเรื่องจึงถูกจัดรวมเข้าไว้ด้วยกัน ฯลฯ สรุปความคือ ทั้งหมดล้วนเป็นการใช้ "ความคิดเห็นในเชิงคุณค่า" ของผู้วิจัยเป็นเกณฑ์ในการจัดประเภทหัวข้อและจัดกลุ่มทั้งสิ้น (เหมือนคังตัว อย่างเช่น พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว ได้จัดให้ "รัฐศาสตร์เชิงบรรยายและจัดพวก" เป็นหนึ่งใน 5 ประเภทของการศึกษารัฐศาสตร์แบบต่างๆ ดู พรศักดิ์, 2524: 42-69 และคังเช่นที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้เคยใช้วิธีการสะท้อน "อัตวิสัย" หรือประสบการณ์ส่วนตัว ที่อาศัยการเอาใจเขามาใส่ใจเรา กับการสำรวจลึกอย่างซื่อสัตย์และตรงไปตรงมา ประเมินสถานภาพของการศึกษาวิชารัฐศาสตร์มาก่อนหน้านี้แล้ว ดู ชัยวัฒน์, 2528: 23-37)

อย่างไรก็ดี การจัดกลุ่มหัวข้อของการศึกษาวิจัยในลักษณะดังกล่าว ผู้เขียนมีความตระหนักเป็นอย่างดีว่า เรื่องนี้มีใช่เป็นการสถาปนาองค์ความรู้ที่จริงแท้แน่นอนเกี่ยวกับองค์ภาพพของประเทศไทยขึ้นแต่อย่างใด (การศึกษาวิจัยเรื่องโครงสร้างของรัฐและรัฐบาลไทย ควรจะเป็นหัวข้อวิจัยต่อไปในที่อื่น) หากเป็น "เครื่องมือ" ในอันที่จะช่วยให้เราสามารถสังเกต มีความเข้าใจ และวิเคราะห์วิจารณ์ "แบบแผน" บางประการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยเรื่องรัฐและรัฐบาลไทยที่ได้กระทำกันมาแล้ว อย่างเป็นทางการต่อไปได้

1. การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนบน

คำว่า "โครงสร้างส่วนบน" ของรัฐและรัฐบาลในที่นี้ ผู้วิจัยใช้อย่างกว้างๆ ให้หมายรวมถึงหัวข้อวิจัยเฉพาะในหัวเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐไทย, สถาบันพระมหากษัตริย์, รัฐบาล, ข้าราชการ, ทหาร, ตำรวจ, รัฐสภา, ระบบกฎหมาย, นโยบายต่างประเทศ, วัฒนธรรมทางการเมืองและเรื่อง ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน)

จากการกำหนดหัวข้อเพื่อการรวบรวมงานการศึกษาของผู้วิจัยดังกล่าวข้างต้น คงพอจะเห็นได้ว่า การศึกษาวิจัยในหัวข้อ สถาบันพระมหากษัตริย์, รัฐบาล, ข้าราชการ, ทหาร, ตำรวจ, รัฐสภา, ระบบกฎหมาย, และนโยบายต่างประเทศ จัดเป็นหัวข้อการศึกษา "เก่า" ที่มีแต่เดิม โดยอาจสืบค้นได้นับตั้งแต่สมัยการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองสืบเนื่องมาจนถึงสมัยของการสถาปนาคณะรัฐศาสตร์ขึ้น ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2491 - 2492 ในขณะที่หัวข้อ รัฐไทย, วัฒนธรรมทางการเมือง และความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง จัดเป็นหัวข้อการศึกษาวิจัย "ใหม่" ที่เพิ่งมีการถ่ายคำศัพท์ และจัดวางกรอบแนวความคิดขึ้นในสังคมไทย นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา

ตัวอย่างเช่น การศึกษาวิจัยในหัวข้อ "สถาบันพระมหากษัตริย์" ก็เป็นแนวคิดที่ได้ รับการวางรากฐานไว้แล้ว โดยพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พระองค์เจ้าธานีนิวัติ) ทั้งพระนิพนธ์ภาษาอังกฤษ เรื่อง "The Old Siamese Conception of Monarchy" และภาษาไทยเรื่อง พระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงปรับปรุงบ้านเมือง (ดู Prince Dhani, 1947; พิทยลาภพฤฒิยากร, 2513) โดยงานเขียนที่แสดงแนวคิดทั่วไปของพระยาศรีวิสารวาจา (Srivisarn, 1959) โดยงานเขียนเชิงทฤษฎีของโรเบิร์ต ไฮน์-เกลเดน (Hein-Gelden, 1956) โดยพระนิพนธ์ที่ได้รับการพิมพ์บ่อยครั้งมากของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เรื่อง เจ้าชีวิต (2505) และโดยงานเขียนของ ขจร สุขพานิช เรื่อง "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ" (2497) เป็นต้น

นั่นหมายความว่า การศึกษาวิจัยเรื่อง "สถาบันพระมหากษัตริย์" ของไทยนับตั้งแต่ ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา มิได้เริ่มจากความว่างเปล่า หากแต่ดำเนินไปภายใต้ "ฐานคติ" ที่ เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสถาบันเก่าแก่ที่ดำรงอยู่คู่กับสังคมและประเทศไทยมาช้านาน ทรง มีพระราชอำนาจอย่างมาก เพราะทรงเป็น "เจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต" พระองค์ทรงมีพระราช กรณียกิจเป็นจำนวนมาก ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และรักษาความสืบเนื่องทางการเมือง อย่างเช่น พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็แสดงความ "สืบเนื่อง" ของการเมืองการปกครองของยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กับสมัยกรุงศรีอยุธยา พระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอยู่มาก แต่ก็มีได้ละทิ้งความสืบเนื่องใน "ลักษณะนิสัย" ของการเป็นคนไทย คือ การรู้จักปรับตัว การ ประณีประนอม และการรู้จักประสานผลประโยชน์ และพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็แสดงความสืบเนื่องใน "หลักการประชาธิปไตย" ที่มีอยู่ก่อนแล้วใน สังคมไทย รวมทั้งได้มีการวางรากฐานประชาธิปไตยอยู่ก่อนแล้ว นับตั้งแต่สมัยการปรับปรุง การปกครองครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ฐานคติของการพิจารณาสถาบันพระมหากษัตริย์ในแง่มุมต่างๆ ดังสรุปข้างต้น ปรากฏ อยู่ในการศึกษาของ กุศล วโรภาส (ดู Kusol Varophas "Traditional Institutions and Political Change in Thailand" Ph.D. Thesis, Johns Hopkins University, 1972) การศึกษาของโกศล ศรีสังข์ (Kosol Srisang "Dhammacracy in Thailand: a study in social as a hermeneutic of Dhamma" Ph.D. Thesis, Chicago University, 1973 และดูโกศล ศรีสังข์ "สถาบันกษัตริย์ใน สังคมไทย" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 1:1 ฉบับเดือนกันยายน 2517) การศึกษาของ Klaus Wenk เรื่อง The Restoration of Thailand under Rama I,

1782-1809 Tucson: The Association for Asian Studies, 1962. ของ Walter F. Vella เรื่อง **Siam Under King Rama III 1824 - 1851** New York : J.J. Augustin, 1957 และเรื่อง **Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism** Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978 กับงานการศึกษาวิจัยของ David B.J. Adams เรื่อง "Monarchy and Political Change: Thailand under Chulalongkorn (1868-1885)" Ph.D.Thesis, University of Chicago, 1977 เป็นต้น

ในช่วงทศวรรษที่ 2510 มีผลงานภาษาไทยปรากฏในงานที่เป็นทั้งการประพันธ์และเป็นคำบรรยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง **สถาบันพระมหากษัตริย์** จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518 และจัดพิมพ์ใหม่โดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519 ในงานเขียนสำคัญร่วมกันของเกษม ศิริสัมพันธ์ กับนิออน สนิทวงศ์ เรื่อง "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5:3 (ธันวาคม-กุมภาพันธ์ 2511) ในงานเขียนของ สวัสดิ์ ตูคนธรังมี "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะประธานการบริหารการปกครองประเทศ" รัฐสภาสาร 19:6 (พฤษภาคม 2514), หน้า 9-75 และของ ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี กับ วิมล พงศ์พิพัฒน์ เรื่อง "พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการสืบราชสมบัติ" แฉ่งงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 6:2 (พฤษภาคม 2515) และที่สำคัญ คือการขยายตัวของการศึกษาวิจัยเรื่องพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็น "อดีตที่สำคัญ" (historical past) โดยผลงานการศึกษาวิจัยของนิสิตนักศึกษาในระดับชั้นปริญญาโท ของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2510 ตัวอย่างเช่น งานการวิจัยของ ม.ล.วัลย์วิภา จรูญโรจน์ เรื่อง "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519 ของจันทร์รัตน์ ประวาลปัทม์ เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520 และของ นัยนา หงษ์ทองคำ เรื่อง "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520 เป็นต้น

พัฒนาการของการศึกษาวิจัยเรื่อง "สถาบันพระมหากษัตริย์" รวมทั้งพระราชกรณียกิจของกษัตริย์พระองค์ต่างๆ ได้มีการคลี่คลายตัวไปในช่วงทศวรรษที่ 2520 คราบจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีข้อที่น่าสังเกตว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงใน "ฐานคติ" ที่แม้ว่าจะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ก็มีผล

สำคัญอย่างยิ่งในระหว่าง การดำรงอยู่ของฐานคิดเดิมที่พิจารณาว่า พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นพระ
เจ้าแผ่นดินเจ้าชีวิตมาแต่สมัยโบราณ จนถึงปี พ.ศ.2475 อย่างหนึ่ง กับแนวคิดใหม่ที่พิจารณาว่า
โดยแท้ที่จริงแล้ว พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ก็มีข้อจำกัดอย่างมาก (ไม่ใช่การถูกจำกัด
โดยหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักปรัชญาทางการเมืองปกครอง) โดยอำนาจของคนกลุ่มอื่นๆ
โดยลักษณะของสถาบันระบบการบริหาร ระบบขุนนาง การควบคุมกำลังคน ฯลฯ ตัวอย่างของ
การศึกษาในแนวหลัง ซึ่งต้องนับว่าเป็นผลงานการศึกษาใหม่ ปรากฏอยู่ในงานการศึกษาของ
นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์เอกสารวิชากร สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523 และเรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529 ซึ่งก็สอดคล้องกับผลการศึกษาของ David M.Engel เรื่อง
Law and Kingship in Thailand during the Reign of King Chulalongkorn Ann
Arbor: University of Michigan Center for Southeast Asian Studies, 1975 การศึกษา
วิจัยของ Lorraine M. Gesick เรื่อง "Kingship and Political Integration in Traditional
Siam, 1767 - 1824" Ph.D.Thesis, Cornell University, 1976 การศึกษาวิจัยของ Benjamin .
Batson เรื่อง *The End of Absolute Monarchy in Siam* Singapore: Oxford University
Press, 1984 และการศึกษาวิจัยของธีรวัฒน์ ณ ป้อมเพ็ชร (ดูตัวอย่างเช่น Dhiravat na
Pombejara "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688" Ph.D.
Thesis, University of London, 1984 เป็นต้น)

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ในขณะที่การศึกษาแบบเดิม ได้เน้นความเป็น "พระเจ้าแผ่นดิน
เจ้าชีวิต" อันเป็นหลักการของการเป็นกษัตริย์ในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolute monarchy)
แต่การศึกษาในอีกแนวหนึ่งกลับตระหนักว่า พระมหากษัตริย์ของไทยนั้นเป็น "ราชาธิปไตยที่มี
อำนาจจำกัด" (limited monarchy) (การเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปรากฏอยู่ในช่วงเวลาที่เฉพาะ
และสั้นมากในสมัยรัชกาลที่ 5-7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น) นี่เป็นสองแนวทางการศึกษา
สถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ยังคงดำรงอยู่ตราบจนปัจจุบัน ตัวอย่างของการศึกษาในแนวแรก เช่น
การศึกษาของไพศาล สุริยะมงคล (ดู Pisan Suriyamongkol "Grand Religio-Moral conceptions
of Kingship: The Socio-Political Implications of Traditional Buddhist and Brahman
Religious Principles in the Thai Polity" Study Document for Public Administration, NIDA,
1988) การศึกษาวิจัยของสุนทร ชุตินทรานนท์ (ดู Sunait Chutintaranond "Cakravatin:
The Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma, 1548-1605" Ph.D. Thesis,
Cornell University, 1990) โดยคำอธิบายของทองหล่อ กลัวยไม้ ณ อุรุยา เรื่อง สถาบันพระ-

มหากษัตริย์ไทย สำนักงานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, 2526 ของบรรศักดิ์ อูวรรณโณ "บทวิเคราะห์สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย" ใน กฎหมายกับทางเลือกของสังคมไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2537 เป็นต้น

ในขณะที่การศึกษาในแนวหลังปรากฏอยู่ในงานของ วิชาสงศ์ พงศบุตร "การสืบราชสมบัติ" ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ.2475 กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525 ของมานพถาวรวัฒน์สกุล "ราชวงศ์อุทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ: ความจริง หรือมายาภาพ" อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร 11:2 (2531) โดยการศึกษาของ David K.Wyatt เรื่อง "The Subtle Revolution of King Rama I of Siam" in Alexander Woodside and David K. Wyatt (eds.) *Moral Order and the Questions of History* New Haven: Yale University, 1994, pp.131-174 และโดยการศึกษาของกอบกิจ สุวรรณทัต-เพียร (Kobkua Suwannathat-Pian "Thailand's Constitutional Monarchy, a Study of Concepts and Meanings of the Constitution, 1932-1957" Paper presented at the IAHA 14, Chulalongkorn University, 20-24 May 1996) เป็นต้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่การศึกษาของนักวิชาการไทย และงานที่เป็นภาษาไทยมักเน้นเรื่องราวของ "กษัตริย์ในอดีต" โดยมีการศึกษาเรื่องราวของกษัตริย์ในสมัยปัจจุบันหรือเรื่องราวเกี่ยวกับรัชกาลที่ 8-9 น้อยมาก แต่กลับปรากฏว่าได้มีการศึกษาของชาวต่างประเทศเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงปัจจุบันขึ้นทดแทน ที่สำคัญได้แก่ ผลงานของ Rayne Kruger (1964), Nicholas Tarling (1976), Frank E.Reynolds (1978), B. Lockhart (1990), Christine E.Gray (1991), David Streckfuss (1993,1995 และ 1996) รวมทั้ง โดยผลงานของ Kevin Hewison (1997) เป็นต้น

จากการพิจารณาตัวอย่างหัวข้อการศึกษาวิจัย "เก่า" ที่สำคัญอย่างยิ่งข้างต้น หากมองพหุ "แบบแผน" บางประการได้ว่า การศึกษาวิจัยหัวข้อแบบนี้ ไม่ได้เริ่มต้นจากความว่างเปล่า หากแต่จะมี "ฐานคติ" ของแนวความคิด และมโนทัศน์บางประการ ฯลฯ เป็นฐานดำรงอยู่ก่อนแล้ว การศึกษาในช่วงเวลา 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาเสียอีก จะเป็นผู้นำเอาฐานคติเดิม แนวคิดเดิม มโนทัศน์เดิม ฯลฯ มาขยายความเสริมต่อ ประยุกต์ใช้ เป็นกรอบการวิจัย ฯลฯ นี่ต้องนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบ "วิวัฒนาการ" ซึ่งภายในไม่ช้า ก็จะเกิดการคำอธิบายที่แตกแขนงไปจากเดิม แยกไปจากของเดิม หรืออาจถึงขั้น เป็นคำอธิบายใหม่ ที่สามารถประชันขันแข่งและท้าทายคำอธิบายในแบบเดิมๆ ได้ในที่สุด

การศึกษาเรื่องรัฐบาล รวมทั้งระบบข้าราชการ-ทหาร นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความคลี่คลายตัวในแบบแผนเดียวกับเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวข้อวิจัยเรื่อง "รัฐบาล" นั้นมีความคาบเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างมาก (15) การศึกษาในแบบเดิมๆ ซึ่งเป็นกระแสหลักของการศึกษาเรื่อง "รัฐบาล" ในยุคปัจจุบันด้วยนั้นจึงเน้นภาพรัฐบาลไทยว่ามีการรวมศูนย์อำนาจอย่างเข้มแข็ง รัฐบาลมีอำนาจเด็ดขาดมาโดยตลอด สามารถประกาศใช้นโยบายใดก็ได้ตามแต่ยุคสมัย การดำเนินนโยบายมีผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง (เพราะรัฐบาลมีอำนาจเด็ดขาด) การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็เป็นไปจากปัญหาภายในของรัฐบาลเอง และมักมีการใช้อำนาจที่เด็ดขาด (คือใช้กำลังอำนาจของทหารแต่เดิม ซึ่งอยู่ในขั้นของการคลี่คลาย คือ กำลังจะกลายเป็น "อำนาจ" ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนในปัจจุบัน) เข้าจัดการกับอำนาจของรัฐบาลเดิม

แนวคิดดังกล่าว ได้รับการอธิบายอย่างเป็นระบบโดยงานของ Fred W. Riggs ว่าด้วยการเมืองในระบอบอำมาตยาธิปไตย ในงานเขียนเรื่อง *Thailand: the Modernization of a Bureaucratic Polity* Honolulu: East-West Center Press, 1964 โดยงานของ David Wilson *Politics in Thailand* Ithaca: Cornell University Press, 1962 และของธวัช มกรพงศ์ (Thawatt Mokarapong *History of the Thai Revolution* Bangkok: Sivaporn, 1973) ซึ่งเป็นตัวอย่างแสดงความสับสนของ "ฐานคิด" ว่าด้วยรัฐบาลรวมศูนย์อำนาจ มีอำนาจเด็ดขาด และลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยการใช้กำลังเป็นสำคัญในประเทศไทย

ในภาพของการรับรู้เช่นนี้ รัฐบาลไทยจึงเปรียบเสมือน "เครื่องจักร" ที่สามารถจัดกิจกรรมทางการเมืองดำเนินนโยบาย การบริหารราชการ และแก้ปัญหาได้ในทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดระบบการศึกษา (อาทิเช่น วุฒิชัย, 2512 ; ณรงค์ พ่วงพิศ, 2514 ; ระลึก, 2521; Wyatt, 1969) การจัดระบบทหาร (อาทิเช่น ภารดี, 2518 ; จิตราภรณ์, 2520 ; Battye, 1974) แก้ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจ (เช่น จงใจรัก, 2529) การปฏิรูปการปกครองหัวเมือง (อาทิเช่น ไพฑูรย์, 2515; ณรงค์ นุ่นทอง, 2519; Tej, 1977) การปฏิรูปกฎหมายที่ดิน (เช่น นพรัตน์, 2520) การใช้งบประมาณแผ่นดิน (เช่น พรเพ็ญ, 2517 ; สุทธาดา, 2524) การรวบรวมรายได้แผ่นดิน (เช่น สุมาลี, 2524) การแก้ปัญหาของชาวนา (เช่น สมชาย, 2521) การแก้ปัญหาเรื่องฝิ่น (เช่น สุภาภรณ์, 2522) การใช้นโยบายชาตินิยม (เช่น ไพฑูรย์, 2522) การใช้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ (เช่น ผานิต, 2520; จารึก, 2529) เป็นต้น

แต่ในอีกด้านหนึ่ง เราก็ได้แลเห็นตลอดมาว่า "รัฐบาลไทย" นั้น ประสบกับวิกฤติการณ์และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันมาเป็นระยะ ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นว่า ภาพที่เรามอง

ว่ารัฐบาลไทยนั้นเปรียบเหมือน "เครื่องจักร" ที่รวมศูนย์อำนาจ และมีอำนาจเด็ดขาดนั้น น่าจะเป็นภาพที่เป็นปัญหา คือมีความ "เกินจริง" อยู่ไม่น้อย (ดู ตัวอย่างงานที่อธิบายความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาลได้จากงานของ เกียรติชัย, 2512; เจษฎา, 2516; เถลิง, 2517; เสนอ, 2517; สุเพ็ญ, 2518; นิคม, 2519; จำนงค์, 2520; สมปอง, 2520; แดมสุข, 2522 และ 2535; อังกรพร, 2524; พยงค์, 2529; วิวัฒน์, 2531; ชาญวิทย์, 2535; นครินทร์, 2535 และ 2540; สมบูรณ์, 2538; Mezey, 1974; Flood, 1976; Darling, 1977; Girling, 1977; Khien, 1997 และ Callahan, 1998 เป็นต้น)

ปัญหาที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การศึกษาวิจัยเรื่องรัฐบาลไทย จะจัดการกับการวิจัยให้เกิดมีความสมดุลในระหว่างคำอธิบายทั้งสองด้านได้อย่างไร คือ เป็นทั้งรัฐบาลที่รวมศูนย์อำนาจ และมีอำนาจเด็ดขาด (หรืออำนาจนิยม) ในขณะเดียวกัน ก็เป็นรัฐบาลไม่ค่อยมีเสถียรภาพ สามารถเปลี่ยนแปลงโดยช่องทาง "ที่ไม่ปกติ" คือใช้กำลังอำนาจ ได้เสมอ(ดู Chai-Anan Samudavanija and Sukhumbhand Paribatra "In Search of Balance: Prospects for Stability in Thailand during the Post-CPT Era" in Kusuma Snitwongse and Sukhumbhand Paribatra *Durable Stability in Southeast Asia* Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1987) ในทางหนึ่ง ผู้เขียนเห็นว่า เราคงพิจารณาวิวัฒนาการและความขัดแย้งทางการเมืองนั้นว่าเป็นของคู่กัน คือ ควรเป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) ของการศึกษาการเมืองไทยแทนกระบวนทัศน์แบบเดิม ซึ่งพิจารณาการเมืองไปในทางที่เป็นเอกภาพและผสมกลมกลืน (ทางเลือกใหม่นี้ พิจารณาได้จากงานของ Thak Chaloeontarana "The Evolution of the Monarchy and Government: Institutional Conflicts and Change" *Asia*, supplement no.2, 1976 และโดยงานของ David Morell and Chai-Anan Samudhavanija *Political Conflict in Thailand : Reform, Reaction, Revolution* Cambridge: Oelgeschlager, 1981) หรือในอีกทางหนึ่ง เราคงต้องพิจารณาภาพของ "รัฐบาลไทย" ในแง่มุมใหม่ว่ามีปฏิสัมพันธ์อยู่แล้วกับภาคธุรกิจ หรือภาคสังคม มิใช่เป็นการเมืองที่อยู่ในมือของภาคราชการแต่เพียงอย่างเดียวโดยสิ้นเชิง (ดูงานในแนวทางนี้ ที่สำคัญอย่างเช่นงานของ Anek Laothamatas *Business Associations and the New Political Economy of Thailand : From Bureaucratic Polity Liberal Corporatism* Boulder: Westview, 1992; John Girling *Thailand: Society and Politics* Ithaca: Cornell University Press, 1981 และ Kevin Hewison (ed.) *Political Change in Thailand: Democracy an Participation* London: Routledge, 1997 เป็นต้น)

อีกทางหนึ่ง คือ การพิจารณาการสร้างสถาบัน (institutionalization) ของการเมืองไทยว่ายังคงอยู่ในขั้น "เตรียมการ" (ดูงานชิ้นสำคัญๆ ของ เสน่ห์, 2529 และ Saneh Chamarik *Democracy and Development: A Critical Perspective* Bangkok: Local Development Institute, 1993 และของ Pisan Suriyamongkol *Institutionalization of Democratic Processes: A Three-Pronged Democratic Polity* Bangkok: Thammasat University Press, 1988) นั่นหมายความว่า ผู้คน พลเมือง และชนชั้นนำทางการเมืองของไทยยังคง "ผูกพัน" กันเป็นกลุ่มๆ ในแบบปฐมภูมิหรือเหนือชั้นปฐมภูมิขึ้นมาไม่มากนัก ในขณะที่สถาบันการเมืองระดับเบื้องต้น อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของรัฐและรัฐบาลสมัยใหม่นั้น มีความอ่อนแอ และดำรงอยู่แต่เพียง "เปลือกนอก" (คือเป็นเรื่องของ form มากกว่า substance)

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า การศึกษาวิจัยเรื่อง "รัฐบาลไทย" ของนักวิชาการกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะในแนวการศึกษาแบบสถาบันและกฎหมาย ได้เน้นลักษณะของ "คณะรัฐมนตรี" เป็นสำคัญมากกว่าจะเน้น "รัฐบาล" โดยองค์รวม งานเขียนกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่า ได้รับ "อิทธิพล" จากแนวคิดของมณูญ บริสุทธี เรื่อง คณะรัฐมนตรี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2508) ที่สำคัญได้แก่ งานของ คณิน บุญสุวรรณ (2526) ทรงศักดิ์ วุฒิกะโร (2531) ชูชาติ น้อยคนดี (2531) วราภรณ์ ปิยะมงคลวงศ์ (2531) อรรถชัย ฟองสมุทร (2532) อนันต์ ภักดีประไพ (2532) สุวิมล สังขพันธุ์ (2535) และปภัสสร สาตราวาทา (2539) เป็นต้น

อย่างไรก็ดี พิจารณาคำอธิบายเฉพาะตามตัวแบบ "อำมาตยาธิปไตย" ซึ่งมีผลต่อการศึกษา และค้นคว้าวิจัยในหัวข้อเฉพาะเรื่อง "ข้าราชการ ซึ่งหมายรวมถึงทหารและตำรวจกับการเมือง" ด้วยนั้น เป็นที่น่าสังเกตเพิ่มเติมว่า ในประการแรก การศึกษาเรื่องทหาร กับข้าราชการ ได้รับความสนใจและเป็นจุดเน้นของการศึกษาวิจัยมากที่สุด ในขณะที่การศึกษาวิจัยเรื่อง "ตำรวจ" นั้นแทบจะไม่ได้ได้รับความสนใจจากแวดวงวิชาการรัฐศาสตร์ไทยเลย (ทั้งๆ ที่ในทางทฤษฎีของวิชารัฐศาสตร์แล้ว ตำรวจเป็นกลไกสำคัญในการรักษากฎหมาย และดูแลความสงบเรียบร้อยในชีวิตประจำวันของผู้คนเสียยิ่งกว่ากองทัพ) เรื่องนี้มีผลเกี่ยวเนื่องกับข้อสังเกตที่สองด้วยคือ การศึกษาเรื่องราวของข้าราชการและทหารกับการเมืองไทยนั้นได้ให้ความสำคัญกับบทบาทของข้าราชการ และนายทหารระดับบน เสียยิ่งกว่าจะสนใจศึกษาข้าราชการ และนายทหารระดับกลาง และระดับล่าง ซึ่งกระจายอยู่ตามกรมกอง และตามพื้นที่ทหารต่างๆ

เรื่องนี้พอจะเข้าใจได้ อันเนื่องด้วย การศึกษาเรื่องข้าราชการ-ทหาร-ตำรวจ ก็คงต้องเกิดขึ้นไปในภาพ หรือตามกระบวนทัศน์การรับรู้เรื่องรัฐบาล ซึ่งกรอบการศึกษาแบบเดิมๆ พิจารณาว่ารัฐบาลไทยนั้นมีการรวมศูนย์อำนาจ มีเอกภาพ และมีอำนาจมากเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น

บทบาทของข้าราชการกับการเมือง จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ "ระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ข้าราชการกับการเมือง" โดยตรง (ดูตัวอย่างเช่น กุลธน, 2520; กระมล, 2526; อุทัย, 2529; นิยม, 2530; ดิน, 2530; ณรงค์ชัย, 2533; กนก, 2535; กระมล และพรศักดิ์, 2539) และในกรณี ของทหารกับการเมือง ก็คือ "การใช้อำนาจเข้าแทรกแซง" ระบบการเมือง (คำว่า "การแทรกแซง ทางการเมือง" ปรากฏอยู่ในงานของ สุจิต บุญบงการ การแทรกแซง การเมืองของทหารไทย กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521; กนลา สุขพานิช "การแทรกแซงทาง การเมืองของทหาร" ใน แนวทางนโยบายของรัฐด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการ บริหาร กรุงเทพฯ, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2530 และถ่ายแบบลงมาเป็นงานวิจัย ของนักศึกษา อย่างเช่นการศึกษาของ นิรันดร์ กุลชานันท์ "การแทรกแซงทางการเมืองของ ทหารไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีกฎ 1 เมษายน พ.ศ.2524" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตคณะ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531 และประชา เทพเกษตรกุล "การแทรกแซงทางการเมืองของทหารไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534" สารนิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535 เป็นต้น)

การศึกษาในแนวทางดังกล่าวข้างต้นนี้ น่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปได้หรือมีพัฒนาการ ต่อไปด้วยเหตุผลอย่างน้อยสองประการ ได้แก่ หนึ่ง มีการศึกษาการขยายตัวของหน่วยราชการและ พิจารณาความสัมพันธ์ภายในระบบราชการด้วยกันเอง ซึ่งเริ่มจากการศึกษาของ วรเดช จันทรศร เรื่อง การขยายตัวของหน่วยงานในระบบราชการไทย : ปัญหา อุปสรรค และ แนวโน้มกรุงเทพฯ: สมาคมนักวิจัยมหาวิทยาลัยไทย และมูลนิธิฟรีดริชเอแบรท, 2523 ติดตาม ด้วยผลงานการศึกษาของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช การปรับปรุง กระทรวง ทบวง กรม กรุงเทพฯ: มาสเตอร์เพรส, 2531 และการศึกษาวิจัยของ ปิยนาด บุญนาค การเมืองระหว่างองค์การของ รัฐ: ศึกษาเฉพาะกรณีความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างกระทรวงต่างๆในสมัยปฏิรูป (พ.ศ.2435-พ.ศ. 2453)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533 เป็นต้น

ในส่วนของการทหารกับการเมือง ก็มีการศึกษาให้เห็นเป็นตัวอย่าง อาทิเช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช บทบาทของทหารในการเมืองไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีการดำรงตำแหน่ง สมาชิกวุฒิสภา 2475-2520 กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521 และชัยอนันต์ สมุทวณิช ยังเติร์กกับทหารประชาธิปไตย : การวิเคราะห์บทบาททหารในการเมืองไทย กรุงเทพฯ, สำนัก พิมพ์บรรณกิจ, 2525 การศึกษาของ ชัยวัฒน์ สารสมบัติ "ทหารกับพรรคการเมืองและการเลือกตั้ง (2500-2526)" วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529 งานการศึกษาของ สุรชาติ บำรุงสุข ระบบทหารไทย : บทศึกษากองทัพในบริบททาง

สังคม-การเมือง กรุงเทพฯ, สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530 และงานวิจัยของนิยม รัฐอมฤต(ดู Niyom Rathamarit "Military Governments in Thailand: Their Policies Toward Political Parties, 1977-1983" Ph.D.Thesis, University of Pittsburgh, 1984) เป็นต้น

คงจะเป็นการแน่นอนว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลง การศึกษาในเรื่องขยายตัว การศึกษาบทบาทของทหาร-ข้าราชการเฉพาะกลุ่ม (เช่น กลุ่มยังเติร์ก) การศึกษานโยบายเฉพาะอย่าง ฯลฯ นั้น ในด้านหนึ่ง อาจจะแสดงการปรับตัวอย่างต่อเนื่องของระบบ "อำมาตยาธิปไตย" ในการเมืองของไทย แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็จะเป็นเครื่องช่วยเสริมทำให้เกิดมีความเข้าใจในภาพของรัฐและรัฐบาลไทยในลักษณะใหม่ที่ต้องอยู่ในสถานะที่ต้อง "สัมพันธ์" กับกลุ่มอื่นๆ กล่าวคือ ต้องสัมพันธ์กับภาคสังคม กลุ่มพลเรือน ธุรกิจเอกชน พรรคการเมือง ฯลฯ อยู่ด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และนี่ก็คือ วิวัฒนาการของความรู้และการศึกษาวิจัย ที่เคลื่อนไหวเกิดเป็นภาพตัดกับการศึกษาในแบบเดิมๆ ที่พิจารณาแต่เพียงด้านเดียวว่า ระบบราชการ และกลุ่มทหารเป็นผู้มีอำนาจการเมืองอย่างเด็ดขาดโดยตัวเอง (ดู วรเดช และวินิต, 2528; อัครเมศวร์, 2530; สุจิต, 2531; สุจิต, 2533; Haas, 1979; Krannich, 1979; Voradej Chandarasorn, 1985; James Guyot and Pisan Suriyamongkol, 1985; Kanok, 1987; Chai-anan, 1993 Chai-anan, 1997 เป็นต้น)

การเปลี่ยนแปลงที่พบเห็นได้ในอีกประการหนึ่ง เกิดขึ้น เพราะมีการศึกษาความคิดอุดมการณ์ จิตสำนึก ฯลฯ ของข้าราชการและทหารเสริมขึ้นอีกมิติหนึ่ง (ดูเพิ่มต่อไปข้างหน้า) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยงานการศึกษาของ ทักษ์ เฉลิมเกียรติ เรื่อง "ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์" ใน รักเมืองไทย เล่ม 1 บรรณาธิการโดย สมบัติ จันทรวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519 ซึ่งทำให้เกิดมีความเข้าใจในมิติ "ใหม่" ที่เกี่ยวข้องกับระบบ "เผด็จการและทหารไทย" เป็นอันมาก กล่าวคือ ระบบการปกครองของทหารนั้นมีความแตกต่างกันได้ ทั้งโดยยุคสมัย โดยแนวความคิด และประสบการณ์ของผู้นำ ฯลฯ ซึ่งจะเป็นรากฐานให้การศึกษานในสมัยต่อมาของ เฉลิมเกียรติ ศิวณวล เรื่อง ประชาธิปไตยแบบไทย: ความคิดทางการเมืองของทหารไทย (2519 - 2529) กรุงเทพฯ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533 และโดยผู้เขียนคนเดียวกันเรื่องความคิดทางการเมืองของทหารไทย 2519-2535 กรุงเทพฯ, ผู้จัดการ, 2535 เป็นต้น

ในส่วนของการศึกษาวิจัยหัวข้อระบบกฎหมาย รัฐสภา และนโยบายต่างประเทศ ซึ่งในอันที่จริงแล้ว ควรนับว่ามีความสำคัญ อีกทั้งเป็นหัวข้อการศึกษาวิจัย "เก่าแก่" คือมีการศึกษาในแบบเดิมๆ รองรับเป็นฐานอยู่แล้ว แต่ลักษณะวิวัฒนาการนั้น อาจกล่าวได้ว่า แตกต่างจากวิวัฒนาการของหัวเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ระบบราชการ และทหารเป็นอันมาก กล่าวคือ ในประการแรก เข้าใจว่าหัวข้อทั้งสาม แม้ว่าจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเมืองในระดับชาติทั้งสิ้น แต่ก็เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ "ไม่มากนัก" (ในเชิงเปรียบเทียบ) หากจะพิจารณาตามกรอบของคำอธิบายว่าด้วย "ระบอบอำมาตยาธิปไตย" อย่างเข้มงวด เหตุเพราะอย่างไรเสีย การตัดสินใจทางการเมือง การกำหนดนโยบาย ตรากฎระเบียบ บริหารราชการ ฯลฯ ก็ดำเนินไปโดยผู้นำจากระบบราชการ-ทหารทั้งสิ้น อย่างเช่น กฎหมายสำคัญของไทยที่ใช้ในการปกครองประเทศ ก็มักเป็น ประกาศคณะปฏิวัติ ประกาศของทางราชการ พระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนดกฎกระทรวง ระเบียบ คำสั่งต่างๆ เสียยิ่งกว่าเป็น "พระราชบัญญัติ" ที่ตราขึ้นโดยรัฐสภา และนี่เอง ก็น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้หัวข้อการศึกษาวิจัยเรื่อง "รัฐสภากับการเมืองไทย" และ "กฎหมายกับการเมืองไทย" เป็นหัวข้อที่มีการวิจัยในทางปฏิบัติที่น้อยกว่าหัวข้อ "ข้าราชการและทหารกับการเมืองไทย" ในเชิงเปรียบเทียบ ยกเว้นในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา โดยความพยายามของนักวิชาการ และปัญญาชนบางกลุ่ม ซึ่งต้องการศึกษา เข้าใจ พัฒนา และปรับปรุงระบบรัฐสภาของไทยให้มีความเข้มแข็ง จึงได้มีผลงานการศึกษาเพิ่มเติมมากขึ้น ทั้งโดยงานที่เป็นตำราบทความวิชาการ และการค้นคว้าวิจัยของนักศึกษาระดับชั้นปริญญาโทจากคณะนิติศาสตร์ (ดูตัวอย่างเช่นงานของ บวรศักดิ์, 2537; แก้วสรร และ สุรพล 2537; กิตติศักดิ์, 2537; สุรพล, 2538; วรพจน์, 2538; พิศพงศ์, 2538; วันชัย, 2538; คาสินี, 2539; ชีรนนต์, 2539; แนน, 2539; สุชาติ, 2539; กิตติศักดิ์, 2539; สมคิด, 2539; จรัส, 2540 เป็นต้น)

ประการที่สอง การศึกษาในหัวข้อ กฎหมายไทย และระบบรัฐสภาไทย (ยกเว้นหัวข้อนโยบายต่างประเทศ) มีนักวิจัยชาวต่างประเทศมีส่วนร่วมน้อยมาก (ในเชิงเปรียบเทียบกับหัวข้อศึกษาวิจัยเรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ข้าราชการ ทหารกับการเมือง) ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ (พิจารณารายละเอียดได้จากภาคผนวก) ไม่ว่าจะเป็นไปด้วยเหตุใด เช่น หัวข้อเรื่องดังกล่าวไม่เป็นที่น่าสนใจ หรืออาจไม่มีความสำคัญในสายตาของนักวิจัยชาวต่างประเทศ ฯลฯ ได้ส่งผลให้การศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่องทั้งสอง คือ ระบบกฎหมาย และระบบรัฐสภาไทย แม้ว่าจะมีความสำคัญต่อการเข้าใจระบบการเมืองไทย แต่ผลของการศึกษาก็ไม่มี "ความงอกงาม" เท่าที่ควร ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาในทางทฤษฎี หรือการใช้ข้อมูลก็ตาม (ผู้วิจัยพิจารณาจากความ

ต่างๆ ที่แฝงอยู่ในการรวบรวมงานวิจัยของ Andrew Huxley ,ed., *Thai Law: Buddhist Law, Essays on the Legal History of Thailand, Laos and Burma* Bangkok: White Orchid Press, 1996; โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทความของ Michael Vickery "The Constitution of Ayutthaya: An Investigation into the Three Seals Code" in Andrew Huxley, ed., 1996:133-210; ดูเพิ่มเติมความเห็นของ Ishii, 1986; Engel 1975; และ Engel 1978 เป็นต้น)

ในประการต่อมา ถ้าหากนักวิจัยชาวต่างประเทศเข้ามามีส่วน "ค้นคว้าวิจัย" ในเรื่องกฎหมาย และระบบรัฐสภาของไทย "น้อยมาก" แล้ว เราจะอธิบายได้อย่างไร ในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวของแวดวงวิชาการกฎหมาย รวมทั้งความเคลื่อนไหวในแวดวงวิชาการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งดูจะมีกิจกรรมที่คลุกคลีมากในช่วงทศวรรษที่ 2530 อย่างเช่น แนวคิดเรื่องกฎหมายมหาชน การปฏิรูปการเมือง และความตื่นตัวที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย "ยุคใหม่" ภายหลังจากสิ้นสุดของสงครามเย็น และการเปลี่ยนนโยบายของไทยมีต่อกลุ่มประเทศอินโดจีน จากนโยบายสนามรบเดิมเป็นนโยบายสนามการค้ายุคใหม่

ในทัศนะของผู้วิจัย ปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถเข้าใจ และอธิบายได้ หากจะพิจารณาสถานะและบทบาทของนักวิชาการไทยตามบริบทที่เป็นมาว่า มีความสัมพันธ์กับชุมชนทางวิชาการต่างประเทศ หรือโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา (เหมือนดังที่แนวคิดการพัฒนาทางการเมืองเคยมีอิทธิพลต่อนักวิชาการไทยในสมัยทศวรรษที่ 2510) และในช่วงเวลานี้ ก็เป็นเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดเรื่องกฎหมายมหาชน ลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ (มิใช่กฎหมายเฉยๆ) ศาลรัฐธรรมนูญ (มิใช่คณะตุลาการรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นองค์กรเดิม) สิทธิเสรีภาพของพลเมือง (มิใช่ของประชาชน ซึ่งเป็นของเดิม) ฯลฯ กำลังเป็นแนวคิดที่มีพลัง และได้กลายเป็น "เครื่องมือ" สำคัญของการปฏิรูปทางการเมือง กระนั้นก็ตาม แนวคิดและหลักการเหล่านี้ จะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการค้นคว้าวิจัยของสังคมไทยได้หรือไม่ ยังคงเป็นคำถามที่ต้องการเวลาพิสูจน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในวงการนักกฎหมายของไทย ซึ่งมีแบบธรรมเนียมการปฏิบัติของตนเองที่จะไม่ก้าวข้ามมาศึกษา "ประวัติศาสตร์" ไทยด้วยตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวคิดทางกฎหมายใหม่ๆ เช่น เรื่องสิทธิชุมชน สิทธิที่ดิน ฯลฯ ได้เริ่มวางรากฐานในสังคมไทยแล้ว ก็คงมิใช่นักกฎหมายเพียงฝ่ายเดียวที่จะสามารถใช้แนวคิดดังกล่าวได้ ดังที่เราพอพบเห็นได้ว่า การวิจัยในหัวเรื่องดังกล่าว ได้เริ่มต้นขึ้นบ้างแล้ว โดยนักมนุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ (บางส่วน) ฯลฯ (ดูตัวอย่างเช่น บวรศักดิ์, 2537; สุริยศรี วงษ์สกุล "โครงสร้างที่เหมาะสมของกฎหมายจัดการป่าชายเลน" วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535; Anan Ganjanapan "The Northern

Thai Land Tenure System: Local Customs Versus National Laws" *Law and Society Review* 28:3 (1994); และ Weera Attanatho "Drafting a New Community Forest Act in Thailand" in F. Jefferson (ed.) *Legal Framework for Forest Management in Asia : Case Studies of Community/ State Relations* Honolulu: East-West Center Program on Environment, 1993 เป็นต้น)

ในส่วนของนโยบายต่างประเทศของไทย ผู้วิจัยพบว่าดำเนินไปในแบบแผนที่ใกล้ชิดเคียงกับวิวัฒนาการของการศึกษาเรื่องกฎหมายและระบบรัฐสภาข้างต้น กล่าวคือ เป็นหัวการศึกษา "เก่า" ที่ดูไม่ค่อยสำคัญในเชิงเปรียบเทียบกับเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ข้าราชการทหาร และสำหรับการศึกษาในยุคใหม่ แม้ว่าจะมีการค้นคว้า "ข้อมูล" อยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นับตั้งแต่การเผยแพร่ผลงานของ เพ็ญศรี ตึก (Pensri Duke *Les Relations Entre la France et la Thaïlande (Siam) au XIX siècle d'après les Archives des Affaires Étrangères* Bangkok: Librairie Chalemnit, 1962) และ ของ สมศักดิ์ ชูโต (Somsak Xuto "British Foreign Policy Towards Siam, 1890-1900" Ph.D. Thesis, University of London, 1958) เป็นต้นมา แต่การศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับนโยบายต่างประเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ก็จะเป็นเรื่องของความขยายความ ดอกหญ้าประเด็น และอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมลงไปในกรอบแนวความคิดเก่าแก่ที่ว่าด้วย การที่ประเทศไทยได้ต่อสู้ในทุกวิถีทาง เพื่อรักษาเอกราช และเกียรติภูมิของชาติไว้ได้ และการที่ไทยเป็นประเทศที่มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนประเทศใดในทวีปเอเชีย คือการที่ไทยไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของประเทศใดมาก่อนเลย

อย่างไรก็ดี เข้าใจว่าคงจะเป็นเพราะ การศึกษาในหัวข้อนโยบายต่างประเทศของไทยนี้ มีนักวิจัยชาวต่างประเทศเข้ามา "ทำวิจัย" มากกว่าหัวข้อระบบกฎหมาย และรัฐสภา เราจึงสามารถพบงานเขียนที่พยายาม "ทำทนาย" กรอบการอธิบายแบบเดิมเกิดขึ้นเป็นระยะๆ อย่างเช่น งานของ Ronald C. Nairn เรื่อง *International Aid to Thailand : The New Colonialism?* New Haven: Yale University Press, 1966 การศึกษาของ E.T. Flood เรื่อง "Japan's Relations with Thailand, 1928-1941" Ph.D. Thesis, University of Washington, 1967 งานของ Richard J. Aldrich "British Policies towards Thailand, 1929-1942" Ph. D. Thesis, Cambridge university, 1990 (ซึ่งทำทนายคำอธิบายแบบเดิมๆ อย่างมาก โดยที่ Richard Aldrich เสนอให้เราพิจารณาแบบจักรวรรดินิยมของอังกฤษเสียใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขต

ตะวันออกกลาง ซึ่งใกล้เคียงกับสถานการณ์ของประเทศไทยมากที่สุด) และงานของ Walter E.J. Tips เรื่อง *Siam's Struggle for Survival Bangkok: White Lotus, 1996* เป็นต้น

ที่กล่าวมาเป็นปัญหาของการที่หัวข้อวิจัย "เปิดกว้าง" ให้นักวิจัยจากประเทศต่างๆ เข้ามาทำวิจัยได้โดยตรง ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ศึกษาวิจัยย่อมนำเอาแนวความคิดทฤษฎี ประสบการณ์ ข้อมูลการวิจัย ฯลฯ เข้ามาผสมปนเป่กับงานวิจัยของตนเอง ทั้งในทางตรงหรือ อ้อม และในระดับที่มาก หรือน้อยอยู่ด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สำหรับในส่วนของการวิจัยของไทยเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าจะมีความระมัดระวังกับกรอบแนวคิด และคำอธิบายแบบเดิมๆ อยู่เป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่อาจสลัด หรือละทิ้งจากคำอธิบายในแบบเดิมๆ ไปได้ เราอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องนโยบายต่างประเทศของไทยยังคงเป็นการศึกษาที่ขยายความอย่างลึกซึ้ง หรือเดิมเรื่องราวให้เต็มลงไปในการอบความเข้าใจ เดิมๆ มากที่สุด (แถมสุข, 2524; กนต์ธีร์, 2527; น้ำเงิน, 2531; กอบเกื้อ, 2532; โครีน, 2532; จุลชีพ, 2533; M.L.Bhansoon, 1980; Charivat, 1985 เป็นต้น) การตั้งคำถามในประเด็นปัญหาว่า "ประเทศไทยมีนโยบายต่างประเทศ หรือไม่?" (ดู รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ "ประเทศไทยมีนโยบายต่างประเทศหรือ?" *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 11:1 ฉบับเดือนมกราคม 2516) และมีภาพลวงตาว่าด้วยการดำเนินนโยบายของไทยเป็นแบบลู่ตามลม หรือไม่ (ดูตัวอย่างเช่น Leszek Buszybski "Thailand: The Erosion of a Balanced Foreign Policy" *Asian Survey* 22:11 November 1982) รวมทั้ง ประเทศมหาอำนาจมี "อิทธิพลต่อการรัฐประหารภายในของไทย หรือ ไม่?" (เช่นงานของ Thanet Aphornsuvan "The United States and the Coming of the Coup of 1947 in Siam" *Journal of Siam Society* 75:1987) กล่าวได้ว่า ยังมีปริมาณอยู่น้อยเกินไป และข้อสำคัญก็คือ เรื่องดังกล่าว ไม่ใช่แบบธรรมเนียมของการศึกษานโยบายต่างประเทศของไทยเสียด้วย (โครีน, 2532:26-48 อธิบายว่า การศึกษานโยบายต่างประเทศของไทย โดยทั่วไป จะให้ความสำคัญกับ 5 เรื่อง ได้แก่ แบบแผนของนโยบายปัจจัยกำหนดนโยบาย การดำเนินนโยบาย กระบวนการกำหนดนโยบาย และผลกระทบของนโยบาย ซึ่งข้อย่อยหัวข้อแรก จะเป็นหัวข้อที่นิยมศึกษากันมากที่สุด และมักเป็นการศึกษาในทางประวัติศาสตร์ มากกว่าหัวข้อย่อยที่สอง ที่สามและสี่ ซึ่งสามารถพัฒนาให้เป็นวิทยาศาสตร์ รวมทั้งสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีต่างๆ ได้มาก)

สภาพการณ์ของการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างแนวคิดคำอธิบายแบบเดิมกับทฤษฎี และคำอธิบายแบบใหม่ๆ ในขณะเดียวกัน ก็มีนักวิจัยต่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่ด้วย โสดหนึ่งพบได้อีกเช่นกันในหัวข้อการศึกษา "ใหม่" (อย่างแท้จริง) ได้แก่ หัวข้อรัฐไทย

ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมืองไทย และวัฒนธรรมทางการเมืองไทย ซึ่งทั้งสามหัวข้อนี้ มีใช้เป็นหัวข้อที่มีการศึกษาวิจัยกันมาก่อนช่วงทศวรรษที่ 2510

พัฒนาการของหัวข้อวิจัยสามหัวข้อข้างต้น ซึ่งถือกำเนิดและมีพัฒนาการขึ้นใน สังคมการเมืองไทย ระหว่างทศวรรษที่ 2510-2520 กล่าวได้ว่า เป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายแนวคิด คำศัพท์ ภาษา และทฤษฎีสังคมศาสตร์จากภายนอก เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม "ภายใน" โดยตรง อย่างไรก็ตาม นับจากทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอก และภายในไปเป็นอันมาก ซึ่งก่อให้เกิดการขยายตัวของความรู้ที่เคลื่อนย้ายจากภายนอกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม "ภายใน" เป็นระยะๆ (มีผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศรุ่นต่างๆ) กับก่อให้เกิดผลของการปฏิบัติการ "วิจัย" กล่าวคือ มีการประยุกต์ ปรับ นำ ไปใช้ คัดแปลงเสริมแต่ง ฯลฯ จนกระทั่งได้กลายเป็นแนวคิด และเป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ รัฐไทย ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง และวัฒนธรรมทางการเมืองของไทย ไปในท้ายที่สุด

พิจารณาจาก รายชื่อผลงานการศึกษาวิจัย "รัฐไทย" หัวเรื่องต่างๆ (ดูภาคผนวก) คงพอเห็นได้ว่า มีการศึกษาเรื่องรัฐไทยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจจัดเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

(1) กลุ่มที่พิจารณาว่า "รัฐไทย" เป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจเด็ดขาด หรือในอีกนัยหนึ่งคือ รัฐไทยมีอำนาจที่สูงสุดเด็ดขาดมาช้านาน ฐานคิดนี้ อาจแบ่งออกได้อีกเป็น สองแนวทางการศึกษา ย่อย (ซึ่งในอันที่จริง มีการแข่งขันและวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมากด้วย) ได้แก่ (ก) กลุ่มที่ใช้แนวคิด หรือทฤษฎีของมาร์กซ์ และฝ่ายซ้ายใหม่ (neo-marxism) ซึ่งอธิบายรัฐไทยว่า เป็นรัฐศักดินาบ้าง เป็นรัฐทรราชย์ตะวันตกบ้าง เป็นสังคมพลังน้ำบ้าง และเป็นรัฐที่อยู่ในกรอบของวิธีการผลิตแบบเอเชียบ้าง กับ (ข) กลุ่มที่ใช้แนวคิดทฤษฎีของแมกซ์ เวเบอร์ ซึ่งอธิบายรัฐไทยว่าเป็น สังคมราชูปถัมภ์ (patrimonial society) หรือ เป็นรัฐราชูปถัมภ์ (patrimonial state) บ้างเป็นรัฐราชการ (bureaucratic state) บ้าง เป็นรัฐศักดินาแบบไทยบ้างและเป็นรัฐของสังคมเพาะปลูกข้าว บ้าง

ตัวอย่างของงานศึกษาในแบบแรก ส่วนที่หนึ่ง ได้แก่งานของ จิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง โฉมหน้าศักดินาไทยชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2518 งานของจักรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง บ้านกับเมือง กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529 ของชัยอนันต์ สมุทวณิช เรื่องศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519 เป็นต้น

ในขณะที่งานของ เสน่ห์ จามริก เรื่อง การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ

กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529 ของวิทยา สุจริตนารักษ์ เรื่อง "แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาวิวัฒนาการทางการเมืองไทย กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532 และของกนิษฐา ภู่อทอง เรื่อง "กระบวนการการติดต่อสื่อสารทางสังคม: การสร้าง "รัฐ"ไทยในประวัติศาสตร์" วารสารธรรมศาสตร์ 20:3 (กันยายน-ธันวาคม 2537) เป็นต้น จะจัดอยู่ในแบบแรกกลุ่มที่สอง

(2) โดยอิทธิพลสืบเนื่องมาจากกระบวนการทัศน์การพัฒนา และแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาทางการเมือง ได้มีการปรับแนวคิดจากส่วนหนึ่งส่วนใดของข้อแรก มาสู่แนวคิดใหม่ ว่า รัฐไทยมีลักษณะเป็นรัฐที่เน้นการพัฒนา (developmental state) ด้วย พัฒนาการนี้เห็นได้ชัด นับตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

การปรับตัวของแนวคิดเดิม (ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดก็ตาม) ไปสู่แนวคิด หรือโนทัศน์ใหม่ว่าด้วยรัฐที่เน้นการพัฒนา ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของการศึกษาเรื่องรัฐไทยออกไปในหลายลักษณะ ตัวอย่างเช่น ได้มีการศึกษา และสร้างบทสังเคราะห์ใหม่ว่ารัฐไทยเป็นรัฐที่เน้นทั้งการพัฒนา ความมั่นคง และประชาธิปไตย ควบคู่กันไปทั้ง 3 ด้าน หรือทั้งสามมิติ (คือแนวคิดเรื่องไตรลักษณ์รัฐ เรื่องนี้ขอให้ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช ทฤษฎีระบบการเมืองไทยกรอบวิเคราะห์ไตรลักษณ์รัฐ(2530) ชัยอนันต์ สมุทวณิช รัฐกับสังคม: ไตรลักษณ์รัฐไทยในพหุสังคมสยาม สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533 และชัยอนันต์ สมุทวณิช ไตรลักษณ์รัฐกับการเมืองไทยสถาบันนโยบายศึกษา, 2538 เป็นต้น]

อีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่ การเน้นบทบาท "รัฐ" ในฐานะผู้นำการพัฒนา ทั้งการพัฒนาประเทศ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ การพัฒนานโยบาย และการพัฒนารัฐกิจภาคต่างๆ พบได้ในงานของ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ บทบาทของรัฐกับการสนองตอบของประชาชนในกระบวนการพัฒนา เศรษฐกิจไทย (2531) ของดำรงค์ ฐานดี รัฐกับการพัฒนากรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532 ของอนุสรณ์ ลิ้มมณี ที่มาด้านโครงสร้างของนโยบายการร่วมมือระหว่างรัฐกับทุน: การวิเคราะห์เชิงเศรษฐกิจการเมืองเกี่ยวกับการปรับกลยุทธของรัฐในประเทศไทย (2539) ของพัชรี ลิโรต รัฐไทยกับธุรกิจในอุตสาหกรรมรถยนต์(2540) งานของ Scot Christensen กับ อัมมาร์ สยามวาลา (Ammar Siamwalla) ในบทความเรื่อง "Beyond Patronage: Tasks for the Thai State" Paper presented to Thailand Development Research Institute 1993 Year-end Conference, 10-11 December, Jomtien, Pataya, Thailand, 1993 เป็นต้น

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องรัฐกับการพัฒนา ยังมีส่วนขยายพรหมแดนของการศึกษาวิจัยไปสู่ประเด็นปัญหาที่ใหญ่ขึ้นอีก ว่าด้วยการพัฒนาการของรัฐและสังคมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคำถามสำคัญๆ ที่ว่ารัฐไทยเป็นรัฐทุนนิยม หรือไม่ เป็นเมื่อใด อย่างไร ระดับไหน มีเครื่องบ่งชี้อะไร? แน่นอนว่า การศึกษาในส่วนนี้ ได้สร้างคำศัพท์ขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง อย่างเช่น รัฐทุนนิยม รัฐทุนนิยมพึ่งพา รัฐทุนนิยมรอบนอก รัฐทุนนิยมค่อยพัฒนา รัฐทุนนิยมเทียม (Ersatz Capitalist State) เป็นต้น (ดูตัวอย่างเช่นงานของ Grit Permtanjit "Political Economy of Dependent Capitalist Development: Study on the Limits of Capacity of the State to Rationalize in Thailand" Ph.D.Thesis, University of Pennsylvania, 1981; งานของ Kewin Hewison "The State and Capitalist Development in Thailand" in Richard Higgott and Richard Robinson (eds.) *Southeast Asia: Essays in the Political Economy of Structural Change* London: Routledge and Kegan Paul, 1985; งานของ Seksan Prasertkul "The Transformation of the Thai State and Economic Change (1855-1945)" Ph.D. Dissertation, Cornell University, 1989 และของ Thienchai Wongchaisuvan "The Political Economy of Thailand: The Thai Peripheral State, 1958-1988" Ph.D.Thesis, State University of New York at Binghamton, 1993 เป็นต้น)

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า เหตุที่แนวคิดเรื่อง "รัฐ" สามารถขยายตัวออกไปได้หลายทิศทาง อันเป็นเหตุให้ทำการศึกษาวิจัยได้หลายลักษณะ (16) กล่าวคือ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทั้งในอดีตและในยุคสมัยปัจจุบัน ในประการสำคัญ เป็นเพราะ คำว่า "รัฐ" เองนั้นมีความหมายยืดหยุ่น จากอดีตที่แปลว่า "ส่วนรวมทั้งหมด" (หมายถึงรัฐบาล คินแดน ประชากร และอำนาจสูงสุด) ก็เคลื่อนมาเป็น หรือคล้ายกับเป็นองค์กรที่ใช้อำนาจสูงสุด คือเป็น "ใจกลางของอำนาจสูงสุด" ซึ่งคล้ายกับแนวคิดเรื่อง "รัฐบาล" ในช่วงสมัยปัจจุบัน ทางหนึ่ง เรื่องนี้สะท้อนแนวความคิดและอิทธิพลของการใช้ภาษาแบบอเมริกันที่มีต่อสังคมไทย แต่ในอีกทางหนึ่ง ก็คงสะท้อนแนวคิดและความเข้าใจของสังคมไทยเองด้วย ที่ต้องการแยกรัฐ และสังคมออกจากกัน รวมทั้งการมีความพยายามที่จะให้ "ภาคสังคม" ขึ้นมามีบทบาทขึ้นมา กำกับ เข้ามามีส่วนร่วม และตรวจสอบการทำงานของ "ภาครัฐ" ได้ต่อไป

(3) ได้ปรากฏมีความพยายามที่จะนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดในกลุ่มทฤษฎีสถิตนิยมและสถาบันใหม่ (pluralist and neo-institutionalist approaches) นับได้ว่า มีบทบาทสำคัญในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องรัฐไทยที่ทำหาคำอธิบายใน

แบบเดิมๆ ในขั้นพื้นฐาน (ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสรุปในประเด็นดังกล่าวนี้ของ Hewison, ed., 1997: 6-9)

ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ลักษณะการปกครองประเทศสยาม แต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ" ในหนังสือ *สายธารแห่งความคิดบรรณาธิการโดย ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์* (2532) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอแนวมองรัฐไทยว่า มีพื้นฐานอยู่บนระบบเศรษฐกิจแบบส่วย ในระบบนี้ รัฐไทยมีลักษณะคล้ายกับเป็น "พันธมิตรของมูลนาย" ซึ่งน่าจะถอดความได้ว่า มีลักษณะเป็น plural elite อย่างหนึ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัฐไทยมิใช่เป็นรัฐที่ปกครองโดยการรวมศูนย์อำนาจอย่างเด็ดขาดของบุคคล หากแต่เป็นการรวมศูนย์อำนาจของกลุ่มบุคคล รวมทั้ง มีการกระจายอำนาจกันเองภายในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างภายในกลุ่มแกนนำของมูลนาย ที่ได้สร้างระบบพันธมิตรทางการเมือง ซึ่งผูกพันโยงใยระบบย่อยต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน

การศึกษาของไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากสำนักพหุนิยมใหม่อย่างแท้จริง น่าจะได้แก่ งานของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (1992) และ งานของ Kewin Hewison เรื่อง "Of Regimes, State and Pluralities: Thai Politics Enters the 1990s" (1993) เป็นต้น

ในส่วนของทฤษฎีสถาบันใหม่ ตัวอย่างที่สำคัญ น่าจะได้แก่ งานของสมเกียรติ วันทะนะ "รัฐไทย: นามธรรม และรูปธรรม" *รัฐศาสตร์สาร* 14:3-15:1 (กันยายน 2531-เมษายน 2532) และสมเกียรติ วันทะนะ "พุทธรัฐปริทรรศน์: กรอบการวิเคราะห์อำนาจดั้งเดิมในสังคมไทยสยาม" (2533) และการศึกษาของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (2535 และ 2540) งานของ Surin Maisirikrod "The Making of Thai Democracy: A Study of Political Alliances Among the State, the Capitalists, and the Middle Class" (1997) และงานของ Peter Vandergeest เรื่อง "Hierarchy and Power in Pre-National Buddhist States" *Modern Asian Studies* 27:4 (1993) เป็นต้น

การศึกษาวิจัยในเรื่อง ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมืองไทย และหัวเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองไทย แม้ว่าจะมีพัฒนาการคล้ายคลึงกับการศึกษาวิจัยหัวข้อ "รัฐไทย" แต่ในทางปฏิบัติจริง กล่าวได้ว่า มีสีสันน้อยกว่ามาก ในทางหนึ่ง คงเป็นเพราะมีแนวคิดและทฤษฎี (ในทางตะวันตกมีจำนวนมากแต่) ที่สามารถนำมาประยุกต์วิจัยได้อย่างจำกัด และในประการต่อมา คงเป็นเพราะมีจำนวนนักวิจัยทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่ให้ความสนใจ และลงมือทำการวิจัยอย่างจริงจังในจำนวนที่จำกัด (กล่าวคือ มีปริมาณงานที่น้อยกว่าการศึกษาเรื่องรัฐไทย อยู่มาก)

รวมทั้ง อาจจะเป็นเพราะ สภาพของการศึกษาวิจัยเอง ซึ่งในเรื่องราวเกี่ยวกับความคิด-อุดมการณ์ และวัฒนธรรมการเมืองไทย คงต้องการ "ข้อมูล" ของสังคมไทยประกอบเข้าไปด้วยกันมากกว่าเรื่อง "รัฐไทย" ซึ่งแนวคิดหลัง มีลักษณะ "ยืดหยุ่น" คือสามารถเขียนและบรรยายในเชิง "นามธรรม" ซึ่งเป็นงานทางทฤษฎีได้มากกว่า

พิจารณาจากรายชื่อของงานเขียนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิด และอุดมการณ์ทางการเมืองของไทยแล้ว พบได้ว่า มีการศึกษาเรื่องราวอยู่หลากหลาย ทั้งที่เป็นความคิด หรือโมทัศน์เกี่ยวกับรัฐ ความคิดของผู้นำหรือชนชั้นนำ ความคิดที่เกี่ยวกับประชาธิปไตย ชาตินิยม สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ และความคิดที่เกี่ยวกับศาสนา อย่างไรก็ดี หากจะคิดในเชิงรูปแบบของความคิดในลักษณะที่ศึกษากันในทางตะวันตกแล้ว อาจกล่าวได้ว่า เราแทบจะไม่มีการศึกษาความคิดที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษนิยม (conservatism) ความคิดอำนาจนิยม ความคิดเผด็จการ ความคิดทรราชย์ ความคิดคณาธิปไตย (oligarchy) ฯลฯ ปรากฏอยู่เลย เนื่องด้วยงานเขียนที่พอมีอยู่บ้างนั้น นิยมที่จะเน้น หรือโพล้ไปเรียกการศึกษาของตนว่าเป็น "ความคิดประชาธิปไตยไทย" หรือประชาธิปไตยแบบไทย (Thai-style democracy) เป็นการทดแทน (ดู นราธิปพงศ์ประพันธ์, 2514; ชาญวุฒิ, 2526; นิธิ, 2531; นครินทร์, 2532; เฉลิมเกียรติ, 2536; เกรียงศักดิ์, 2536; เกษียร, 2537; และ บัณฑิต, 2541 เป็นต้น)

ในขณะเดียวกัน การศึกษาวิจัยในหัวเรื่องความคิดสังคมนิยม หรือสังคมนิยมในประเทศไทย ก็ดูจะเน้นความคิดที่เกี่ยวข้องหรือได้รับอิทธิพลจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นอย่างมาก เพราะในอันที่จริงหากเราเชื่อตามคำอธิบายของพวกนักสังคมนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มนักสังคมนิยมยูโทเปียแล้ว ความคิดสังคมนิมนั้น มีมากมายหลายร้อยแนวคิด และที่สำคัญคือ เป็นแนวคิดที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งเมื่ออยู่รวมกันเป็นสังคมเกิดมีความรักต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน และเอาใจใส่เพื่อนมนุษย์ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดก็ตาม ก็ย่อมมีแนวคิดสังคมนิยมถือกำเนิดและพัฒนาตัวเองได้เสมอ (ดูตัวอย่างของงานเขียนที่อธิบายความคิดสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ ว่าได้ถูกแปรเปลี่ยนไปอย่างไร เมื่อเข้ามาสู่และเข้ามาพัวพันกับสังคมไทยได้จาก คณินิตย์, 2529; เรย์โนลด์, 2534; รังสิต, 2539; Yuangrat, 1982; Kasian, 1992 เป็นต้น)

ในแง่ของวิธีการศึกษา ปรากฏว่า การศึกษาความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองไทยได้กระทำการศึกษาวิจัยในแง่ของความคิดของบุคคลที่มีชื่อเสียงมากที่สุด (ได้แก่การศึกษาแนวพระราชดำริของรัชกาลต่างๆ ความคิดของเทียนวรรณ, ปรีดี พนมยงค์, สด กุรมะโรหิต ฯลฯ) รองลงมาคือการศึกษาความคิดของแนวคิดต่างๆ (เช่น แนวคิดประชาธิปไตยแบบไทย แนวคิดเรื่องสิทธิในรัฐไทย อุดมการณ์รัฐไทย แนวคิดเรื่องเสรีภาพ แนวคิดสตรี ฯลฯ) ในขณะที่

การศึกษาวิจัยความคิดของ "บุคคลมัช" หรือความคิดของช่วงเวลาหนึ่งเวลาใดทั้งหมด แม้ว่าจะพอมืออยู่บ้าง เช่นงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ปากไก่และใบเรือ 2527) ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2527) ของเกริก เจ.เรย์โนลด์ ภูมิปัญญาไทยในสองศตวรรษ ที่ผ่านมา (2534) และของทวีศักดิ์ เผือกสม (2540) เป็นต้น แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า ยังเป็นวิธีการศึกษาที่มีการปฏิบัติการวิจัยกันในปริมาณที่น้อยกว่าการศึกษาวิจัยในสองแบบแรก

พัฒนาการของการศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง "วัฒนธรรมทางการเมืองไทย" ก็ดำเนินไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกับหัวข้อความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองไทยดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือเป็นไปเพราะมีการขยายตัวจากรากฐานเดิมที่วางไว้ในช่วงทศวรรษที่ 2510 กระนั้น ก็ตาม สิ่งที่เห็นได้ชัดว่าแตกต่างจากพัฒนาการของหัวข้อความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองไทย ก็คือ การศึกษาวิจัยในหัวข้อวัฒนธรรมการเมืองไทย มีความหลากหลายน้อยกว่า เข้าใจว่า คงจะเป็นเพราะการศึกษาในแนวนี้นี้เป็น "สนามการวิจัยหลัก" ของวิธีการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ หรือการศึกษาแนวพฤติกรรมศาสตร์ และนี่ก็คือ เหตุผลว่า การศึกษาในหัวข้อนี้ จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับ "ทัศนคติ" ทางการเมืองมากที่สุด ถัดไปคือ การศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็น การเรียนรู้ การอบรมกล่อมเกลา ความอดกลั้น ความระแวง ความรู้สึกเมินห่าง ฯลฯ ซึ่งนักวิจัยเชิงปริมาณจะพยายามสร้างเกณฑ์ หรือมาตรวัดต่างๆ ขึ้น อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ปรากฏว่า การศึกษาในหัวข้อวัฒนธรรมการเมือง ได้คลี่คลายกลายมาเป็น "สนามการวิจัย" ที่ถูกเปิดในอีกมิติหนึ่ง อันเนื่องด้วย นักสังคมวิทยา นักมนุษยวิทยา นักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์การเมือง รวมทั้งนักประวัติศาสตร์เอง ได้เล็งเห็นข้อจำกัดของการศึกษาวิจัยแบบเดิม ซึ่งไม่สามารถวิพากษ์วิจารณ์สถาบันบางสถาบันได้ รวมทั้งไม่สามารถอธิบายการกระทำทางการเมือง โดยไม่เอาปัจจัยทาง "วัฒนธรรม" เข้ามาพิจารณาได้ ดังนั้น จึงได้ปรากฏมีงานการศึกษา อย่างเช่นของ สมบัติ จันทรวงศ์ แสตมป์กับสังคม (2526); งานของ จรูญรัตน์ สุวรรณภูสุมิ "การศึกษาบทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษา ช่วง 2516-2519" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530; นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ความหลากหลายของวัฒนธรรมไทย: การท้าทายใหม่" ใน *สู่ความเข้าใจวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ*, 2533; อานันท์ กาญจนพันธุ์ "วัฒนธรรมพ่อเลี้ยง: เลี้ยงใครและใครเลี้ยง" *สมุดสังคมศาสตร์* 12:3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533); ฉัตรทิพย์ นาถสุภา *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม* (2534); นิธิ เอียวศรีวงศ์ *"รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย"* (2534); นิธิ

เอียวศรีวงศ์ "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย" (2536); นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ลัทธิเสด็จพ่อ ร.5" ศิลปวัฒนธรรม 14:10 (สิงหาคม 2536); และงานของ ยุक्ति มุกดาวิจิตร "การเมืองเรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทย พ.ศ.2501-2537" วารสารธรรมศาสตร์ 20:3 (กันยายน-ธันวาคม 2537) เป็นต้น ซึ่งต้องนับเป็นการคลี่คลายตัว และเป็นพัฒนาการที่ส่งผลให้การศึกษาวิจัยในหัวเรื่อง "วัฒนธรรมทางการเมือง" ในปัจจุบัน มีความสมมูลกันมากขึ้นในระหว่างการศึกษาวิจัยในเชิงปริมาณแบบเดิม กับการวิจัยในเชิงคุณภาพที่กำลังขยายตัวและได้รับความนิยมอย่างมากอยู่ในช่วงเวลานี้

2. การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนกลาง

การศึกษาวิจัยในโครงสร้างส่วนกลางนี้ ผู้วิจัยพิจารณาว่า ประกอบไปด้วย หัวข้อเรื่อง พรรคการเมือง, การเลือกตั้ง, กลุ่มผลประโยชน์, ข้าราชการกับการเมือง (บางส่วน), ตำรวจกับการเมือง และความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน)

คำว่าโครงสร้างส่วนกลางนี้ ผู้วิจัยใช้ในความหมายกว้างมาจากคำว่า intermediate structure ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ในช่วงกลางระหว่างรัฐ กับประชาชน หรือระหว่างภาครัฐ กับภาคสังคม ซึ่งในทางความเป็นจริง การสร้างภาพให้เกิดโลกและชีวิตทางการเมืองที่แบ่งเป็นสองด้าน (รัฐกับประชาชน รัฐกับสังคม รัฐกับหมู่บ้าน ฯลฯ) นั้น เป็นแนวคิดแบบ dichotomy ซึ่งมีแนวโน้มเป็นภาพนิ่ง และมุ่งให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างสองสิ่ง (ที่อยู่ตรงข้ามกัน) อันไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจภาพองค์รวม ซึ่งในที่นี้ หมายถึงไม่อาจช่วยให้เข้าใจ "รัฐและรัฐบาลไทย" อย่างเป็นองค์รวมได้

แนวคิดเรื่องโครงสร้างส่วนกลาง จึงหมายถึงกลุ่มคน สถาบัน องค์กร ความคิด กลไก ฯลฯ ที่อยู่ระหว่าง หรือเชื่อมระหว่างรัฐกับประชาชน แน่นอนว่า การพิจารณานี้จะช่วยให้เราเข้าใจสภาพความเป็นไป และกิจกรรมที่เป็นจริงตามสมควรของรัฐและรัฐบาลไทยในทางปฏิบัติได้

พิจารณาจากหัวข้อวิจัยที่เป็นเครื่องบ่งชี้ข้างต้น คงพอเห็นได้ว่า หัวข้อพรรคการเมือง การเลือกตั้ง ข้าราชการ และตำรวจ จัดเป็นหัวข้อศึกษาวิจัย "เก่า" เพราะได้มีการเรียนการสอนกันมาบ้างแล้วก่อนทศวรรษที่ 2500 ในขณะที่ หัวข้อวิจัยเรื่อง กลุ่มผลประโยชน์ กับความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง (บางส่วน) นั้น น่าจะเป็นของใหม่ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีการเรียนการสอน หรือมีการวิจัยกันในสังคมไทยมาก่อนทศวรรษที่ 2510

ในส่วนแรกคือ หัวข้อเรื่อง "พรรคการเมืองไทย" นั้น ปรากฏมีผลงานการศึกษา รุ่งเก่า อย่างเช่น งานเขียนของ หยุต แสงอุทัย เรื่อง พรรคการเมือง (พิมพ์ครั้งแรกในช่วง ทศวรรษที่ 2490 และพิมพ์ใหม่โดยสำนักพิมพ์ดวงกมล 2517) งานของ ประจวบ ทองอุไร เรื่อง พรรคการเมืองไทย (2508) การศึกษาที่เป็นวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทของ ขจรรักษ์ บุรุษพัฒน์ เรื่อง "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510 ซึ่งต่อมาได้พิมพ์เผยแพร่ในชื่อเรื่อง การเมือง และพรรคการเมืองของไทย นับตั้งแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2511 งาน ของ มนตรี เจนวิทย์การ เรื่อง พรรคการเมืองไทยยุคใหม่ (2512) และของวิทยา ภาศิริกุลกิจ "ระบบพรรคการเมืองไทย ศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างยุคก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2501 กับสมัยปัจจุบัน" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514 เป็นต้น

พิจารณาจากเนื้อหาของหนังสือ และงานวิจัยข้างต้น คงพอเห็นได้ว่าเรื่อง "พรรคการเมืองไทย" นี้ แม้ว่าจะเป็นวิชาที่มีการเรียนการสอนในประเทศไทยมานาน (นับตั้งแต่สมัยแรกก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) แต่สถานะของการวิจัย ก็คงเป็นเช่นเดียวกับเรื่อง "กฎหมาย-รัฐสภา" คือ มีผู้สนใจที่นำหลักการ และทฤษฎีพรรคการเมืองมาปรับใช้และทำการวิจัยค่อนข้างน้อย เข้าใจว่า ในประการแรก คงเป็นเพราะพรรคการเมือง มิได้มีบทบาทสำคัญในระบบการเมืองไทยหากจะเปรียบเทียบกับระบบอำมาตยาธิปไตยของไทย ประการที่สอง ลักษณะของพรรคการเมือง เกือบทั้งหมดมีแนวโน้มเป็น "พรรคเฉพาะกิจ" กล่าวคือ รวมตัวกันเพื่อการเลือกตั้งเท่านั้น และมีแนวโน้มที่จะสลายตัวไปภายหลังจากการเลือกตั้งเสร็จสิ้นแล้ว รวมทั้ง ในประการที่สาม ได้แก่การที่พรรคการเมืองของไทย ไม่ได้มีตัวแทน หรือมีสาขาของพรรคในระดับท้องถิ่น ซึ่งหากจะปรับแนวคิดของพรรคการเมืองตะวันตกมาใช้อย่างเข้มงวดก็คงต้องพิจารณาว่า ประเทศไทยยังไม่ได้มีพรรคการเมืองที่แท้จริงเกิดขึ้นตามทฤษฎีพรรคการเมืองของประเทศตะวันตกเลย

โดยฐานคติข้างต้น ได้ส่งผลอย่างสำคัญทำให้การศึกษาวิจัยเรื่อง "พรรคการเมืองของไทย" ไม่มีความงอกงามเท่าที่ควร (ในช่วงทศวรรษที่ 2500-2510) คราจนถึงช่วงทศวรรษที่ 2520 เมื่อพรรคการเมืองต่างๆ เริ่มมีบทบาททางการเมืองเพิ่มมากขึ้น สามารถเจรจาต่อรองกับพลังของระบบอำมาตยาธิปไตยได้บ้าง จึงได้ปรากฏมีงานศึกษาวิจัยเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญๆ อย่างเช่น งานของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช "การพัฒนาของพรรคการเมือง: ศึกษากรณีการขยายตัวของพรรคประชาธิปัตย์ 2518-2519" (2519) งานของ โกสินทร์ วงศ์สุรวัฒน์ และนรนิติ

เศรษฐบุตร พรการการเมือง(2521) งานของ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ พรการและกลุ่ม (2523) ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเลือกตั้งพรการการเมือง รัฐสภาและคณะทหาร(2524) ของปรีชา หงษ์ไกรเลิศพรการการเมือง และปัญหาพรการการเมืองไทย (2524) และของกนก วงษ์ตระหง่าน ประชาธิปไตยกับพรการเมืองและการเลือกตั้ง (2526) เป็นต้น นี่ต้องนับเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อ อันเนื่องมาจากนักวิชาการกลุ่มนี้ได้ "ยอมรับปรับสภาพ" ให้มีการใช้แนวคิดเรื่องพรการเมือง ที่ยืดหยุ่น อีกทั้งเป็นไปโดยบริบทของสังคมการเมืองไทย (จะเห็นได้ว่าปัญหาว่า พรการเมือง ไทยมีอยู่หรือไม่ เป็นพรการที่แท้จริงหรือไม่? กล่าวได้ว่า ไม่ได้เป็นคำถาม และไม่ได้ขวางกั้น มิให้เกิดการวิจัยอีกต่อไป)

เมื่อถึงช่วงกลางทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นไปจนถึงทศวรรษที่ 2530 การศึกษาแบบ เจาะลึกไปในรายละเอียดของพรการเมืองต่างๆ จึงได้รับการพัฒนาขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า มีการศึกษาอย่างเช่น งานของ มุรธาธีร์ รักชาติเจริญ "การก่อตัวของพรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมือง" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525 งานของ ทวีศักดิ์ พันธุ์สุระ "การต่อสู้ทางการเมืองของพรการเมืองไทย: ศึกษาเฉพาะ กรณีพรคกิจสังคม" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529; นรนิติ เศรษฐบุตร พรคประชาธิปไตย: ความสำเร็จหรือความล้มเหลว (2530); บุญธรรม เลิศสุชีเกษม "ความแตกแยกภายในพรการเมืองไทย: ศึกษาเปรียบเทียบพรคประชาธิปไตย พรคกิจสังคม และพรคชาติไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531; งานของสมบัติ จันทรวงศ์ วิวัฒนาการและแนวโน้มของพรคการเมืองใหม่: ศึกษาเฉพาะกรณีพรคพลังธรรม(2532); นิโรจน์ ขอกองประเสริฐ "ฝักฝ่ายทางการเมือง: ศึกษากรณีการแบ่งแยกฝักฝ่ายภายในพรคประชาธิปไตย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532; อภิชาติ พุ่มแก้ว "พรการเมืองไทย กับฐานคะแนนเสียง: ศึกษากรณีของพรคประชากรไทยในเขตกรุงเทพมหานคร" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533 ; การศึกษาของ วิณา เรื่อง สกุล "การก่อตั้งและการพัฒนาการของพรคชาติไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533 และงานของกวีรินทร์ อินทร์แก้ว "การก่อเกิดพรการเมืองและปัญหาพัฒนาการ: ศึกษากรณีพรคความหวังใหม่" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538 เป็นต้น

กระนั้นก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมา รวมทั้งบรรยากาศทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงหลังปี พ.ศ. 2535 ได้แสดงให้เห็นสาธารณชนตระหนักว่า ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองของประเทศ คือ นายกรัฐมนตรีได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยครอบครองโดยผู้นำของกลุ่มทหารและข้าราชการ ไปสู่ผู้นำของหัวหน้าพรรคการเมืองไปแล้ว เรื่องนี้เป็นโจทย์คำถามการวิจัยใหม่ ซึ่งเมื่อมาถึงช่วงปลายทศวรรษที่ 2530 ได้มีการศึกษาวิจัยกันในจำนวนพอสมควรถึงปัญหาว่าด้วยการควบคุม ตรวจสอบ ลงโทษ การให้เงินอุดหนุน การพัฒนาพรรคการเมืองให้สนองตอบต่อประชาชน ฯลฯ ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ สมบูรณ์ สุขสำราญ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว "การให้เงินอุดหนุนพรรคการเมือง" รายงานวิจัย เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2537; การศึกษาของ บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ รายงานการวิจัยการปรับปรุงระบบพรรคการเมืองไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538; อุทัย ทวีโชติ "การระดมเงินอุดหนุนพรรคการเมือง: ศึกษาวิเคราะห์เชิงกฎหมาย" วิทยานิพนธ์ นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538; สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ) จิตสำนึกและอุดมการณ์ของขบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย (2539); และงานวิจัยของ วิษณุ วรรณฤณ กับคณะเรื่อง แนวทางการพัฒนากฎหมายเกี่ยวกับการให้การสนับสนุนทางการเงินและประโยชน์อย่างอื่นจากรัฐและเอกชนแก่พรรคการเมืองและสมาชิกพรรคการเมือง (2540) เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องพรรคการเมืองไทย ได้เริ่มต้นและพัฒนาขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2520 ด้วยความคิดความรู้สึกว่าพรรคการเมืองนั้นเป็น "สถาบันการเมือง" ที่มีความสำคัญของประชาชนและประเทศชาติ จึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีความเติบโตใหญ่ แต่ครั้นเมื่อมาถึงช่วงปลายทศวรรษที่ 2530 ความคิดความรู้สึกดังกล่าว ก็ดูจะแปรเปลี่ยนไปโดยพิจารณา "พรรคการเมือง" ว่าเป็นมีความสำคัญก็จริง แต่ก็ดูจะเป็น "ผู้ร้าย" หรือ เป็นปัจจัย "ลบ" ในทางการเมืองมากขึ้น

สถานการณ์ของการตั้งโจทย์การวิจัย และการดำเนินการวิจัยโดยที่มีความคิดความรู้สึกเป็นฐานคติในลักษณะดังกล่าว พบได้ในการศึกษาวิจัยเรื่อง "การเลือกตั้งของไทย" เช่นเดียวกัน เนื่องด้วย การเลือกตั้งเปรียบเสมือนเป็น "หัวใจ" ของการศึกษาวิจัยเรื่องพรรคการเมือง กล่าวคือ การศึกษาเรื่องการเลือกตั้ง ได้เริ่มต้นอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษที่ 2520 และพัฒนาขึ้นอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ 2530 จนกระทั่งได้เกิดสภาพปัญหาของยุคปัจจุบัน เรียกได้ว่าเป็น "การเลือกตั้งวิกฤติ" (สมบัติ จันทรวงศ์ การเลือกตั้งวิกฤติ 2536) ซึ่งเต็มไปด้วยระบบทุจริต (พิชาย รัตนคิดถกูล ภูเก็ต ระบบการทุจริตเลือกตั้ง 2537) มีแต่การ

ซื้อขายเสียงและการที่ "คนดี" ไม่กล้าลงสมัครรับเลือกตั้ง (ไพฑูรย์ บุญวัฒน์ ระบบการเลือกตั้งที่ลดการซื้อขายเสียงและให้โอกาสคนดีลงสมัครเลือกตั้งเพื่อทดแทนระบบการเลือกตั้งที่ซื้อขายในปัจจุบัน 2538 ; และงานของ สุเมธ พรหมพันธุ์ ห่าว ปัญหาการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับความมั่นคงทางการเมืองไทย 2539) หรือไม่ก็ใช้การพนันขันต่อ (ดู อาทิเช่น วิเชียร แสงพิทักษ์ "การฉ้อโกงหาเสียงเลือกตั้งโดยใช้วิธีการพนันขันต่อ" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539 และดูเพิ่มเติม W. Callahan and D. McCargo "Vote-buying in Thailand's Northeast: The July 1995 General Election" *Asian Survey* 36:2 (1996) และ Somrudee Nicro "Thailand's NIC Democracy: Studying from General Elections" *Pacific Affairs* 66:2 (1993))

แน่นอนว่า พัฒนาการของการศึกษาวิจัยทั้งในหัวข้อพรรคการเมือง และการเลือกตั้ง ได้ก่อให้เกิดมีความงอกงาม และมีความรู้ความเข้าใจใหม่เกิดขึ้นในระดับหนึ่ง อย่างชนิดที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในช่วงทศวรรษที่ 2490-2510 กระนั้นก็ตาม ความรู้ความเข้าใจนี้ ได้พุ่งเป้าไปที่การจัดความสัมพันธ์กับรัฐ หรือรัฐบาล เป็นสำคัญ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างพรรคการเมือง และการเลือกตั้ง กับประชาชน และสังคม ดูจะเป็นเรื่องที่ไม่ได้รับความสนใจกันน้อยมาก เราพอทราบเท่านั้นว่า ได้มีพัฒนาการของ "ระบบห้วคะแนน" เกิดขึ้น (ดู สุริยพันธ์ จิรศักดิ์สมุทร "ความสัมพันธ์ระหว่างห้วคะแนน กับผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระบบเลือกตั้งของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีเขตเลือกตั้งที่ 1 จังหวัดสุราษฎร์ธานี" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531; พิชัย แก้วสำราญ การเลือกตั้งปี 2529 ศึกษากรณีกระบวนการหาเสียงและระบบห้วคะแนนกรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา, 2531; และพงษ์สนธิ คุณณะลา "สถานภาพและบทบาทของห้วคะแนนในการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้งทั่วไป 13 กันยายน 2535: ศึกษากรณีเขตเลือกตั้งที่ 3 อำเภอคลองเตย จังหวัดเชียงใหม่" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535) แต่ระบบดังกล่าวนี้ มีลักษณะอย่างไร เหมือนกันทั่วประเทศหรือไม่ สัมพันธ์กับนักการเมืองอย่างไร นักการเมืองมีระบบการบริหาร "ห้วคะแนน" อย่างไร ระบบการบริหารดังกล่าวมีกี่ระบบ นอกจากห้วคะแนนแล้ว มีระบบอื่นๆ อีกหรือไม่ ห้วคะแนนกับผู้ช่วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และผู้ติดตามต่างกันอย่างไร ผู้ให้การสนับสนุนทางการเงินเป็นห้วคะแนนด้วยหรือไม่ ฯลฯ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่จะช่วยให้เราเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนกลาง กับสังคมและประชาชน กล่าวได้ว่า ยังมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าในเชิงเปรียบเทียบ อันเป็นเหตุให้เราพิจารณา และให้ความหมายการเลือกตั้งของไทยผิดพลาดได้ง่าย

(ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างยิ่งกับการศึกษาของ Anek Laothamatas "A Tale of Two democracies: Conflicting Perceptions of Elections and Democracy as a Source of Political Impasse in Thailand" Paper presented to Conference on Elections in Southeast Asia: Meaning and Practice, Washington, DC., 1993 หรือ Anek Laothamatas "A Tale of Two Democracies: Conflicting Perceptions of Elections and Democracy in Thailand" in R.H. Taylor (ed.) The Politics of Elections in Southeast Asia Cambridge: Cambridge University Press, 1996)

เมื่อผู้วิจัยกล่าวว่า การศึกษาเรื่องพรรคการเมือง และการเลือกตั้งของไทยมี "ปัญหา" นั้น ผู้วิจัยมีเหตุผลที่ขออธิบายเพิ่มเติมอย่างน้อยในสองประการ หนึ่ง คือการใช้แนวคิดทฤษฎีว่าด้วยพรรคการเมือง และการเลือกตั้งของประเทศตะวันตกยุคใหม่ เพื่อการศึกษาการเมืองไทย ซึ่งยังคงอยู่ในสภาพคล้ายกับยุคเก่าต่อกับยุคใหม่ของประเทศตะวันตก จึงทำให้แลเห็นปัญหาและข้อขัดข้องเป็นจำนวนมาก ในทางตรงข้าม หากผู้วิจัยตระหนักว่า ทฤษฎีเรื่องพรรคการเมืองและการเลือกตั้งที่เราใช้อยู่ นั้น ในอันที่จริงก็มี "เวลา" กำกับอยู่ อย่างเช่น หากเราเปลี่ยนไปใช้ทฤษฎีรุ่นเก่าของตะวันตกเมื่อหนึ่ง หรือสองร้อยปีที่ผ่านมา เราก็คงแลเห็นปัญหาเรื่องพรรคการเมืองและการเลือกตั้งในอีกแบบหนึ่ง ซึ่งอาจน้อยลง หรือในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็เป็นไปได้มาก

ประการที่สองคือ หากการศึกษาเรื่องพรรคการเมือง และการเลือกตั้งมี "ปัญหา" อย่างมากจริงๆ ปัญหานั้น ก็คงไม่ได้อยู่ที่ระดับยอด คือหัวหน้าพรรค กับแกนนำของพรรคสองสามคนเท่านั้น หากคงเป็นปัญหาที่มาจากรากฐาน ซึ่งอยู่ "ภายใน" และสัมพันธ์กับภาคสังคม และสัมพันธ์กับประชาชน มากกว่าจะสัมพันธ์กับรัฐ หรือรัฐบาล นี่เป็นปัญหา ซึ่งผู้วิจัยแลเห็นว่า การศึกษาเรื่องดังกล่าวนี้ มีจุดอ่อนเป็นอย่างมาก ดู สมบัติ จันทรวงศ์ การเลือกตั้งวิกฤติ 2536; การศึกษาของ Eiji Murashima "Local Elections and Leadership in Thailand: A Case Study of Nakhon Sawan Province" The Developing Economies 25: 4 (December 1987) ; James Okey "Political Parties, Factions and Corruption in Thailand" Modern Asian Studies 28:2(1994); และงานของ Daniel Arghiros Political Structures and Strategies: a Study of Electoral Politics in Contemporary Rural Thailand University of Hull, 1995 ประกอบการพิจารณา)

ในอันที่จริง ความสนใจที่จะศึกษาทั่วโลก สถาบัน องค์กร ฯลฯ ในระดับโครงสร้างส่วนกลาง ที่ค่อนข้างน้อย มิได้เป็นปัญหาแต่เฉพาะเรื่องพรรคการเมือง กับการเลือกตั้ง

หากแต่เป็นปัญหาหลักของการศึกษาระบบราชการของไทยเองด้วย กล่าวคือ มีงานการศึกษาวิจัยที่ว่าด้วย ข้าราชการระดับกลางในการปฏิบัติงานในพื้นที่ต่างๆ ในระดับ กรม กอง รวมทั้งในระดับภูมิภาค ตลอดจนการให้บริการ เก็บภาษี ทำบัตร ตรวจสอบสุขภาพ จักรกม ฯลฯ ค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาที่ว่าด้วยตำรวจ ซึ่งมีบทบาททางการเมืองระดับชาติค่อนข้างน้อย แต่กลับมีบทบาทในฐานะเป็นกลไกของรัฐ และเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในการเมืองการปกครองระดับกลางที่สำคัญยิ่ง ปรากฏว่า มีงานการศึกษาที่น้อยมาก และส่วนใหญ่มักจะเป็นการศึกษาเรื่องทัศนคติ ขวัญกำลังใจ ความรู้ความเข้าใจของนายตำรวจ ฯลฯ ซึ่งไม่ได้ช่วยให้เข้าใจมากนักว่า รัฐหรือรัฐบาลสัมพันธ์กับประชาชน และสัมพันธ์กับสังคมไทยอย่างไร

อย่างไรก็ดี การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับโครงสร้างส่วนกลางของประเทศไทยได้มีการพัฒนาการและขยายความออกไปอย่างกว้างขวางยิ่ง โดยอิทธิพลของแนวคิดเรื่อง "กลุ่มผลประโยชน์" (Interest Group) ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ ที่มีการเรียนการสอนในช่วงปลายทศวรรษที่ 2500 และกลายเป็นหัวข้อวิจัยใหม่ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยการศึกษาที่ปรับใช้แนวคิดเพื่อการศึกษาสังคมไทยของ มนตรี เจนวิทย์การ "กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในประเทศไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 3: 2 (กุมภาพันธ์ 2517) และม.ร.ว.พยุหะนันท์ ชุมพล, "แนวทฤษฎีการรวมกลุ่มในสังคมไทยและกลุ่มอิทธิพลหลัง 14 - 15 ตุลาคม 2516" วารสารธรรมศาสตร์ 3:3 (พฤษภาคม 2517) ซึ่งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดงานวิจัยติดตามมา เช่นงานของ จ.เค็ง อินสว่าง "กลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ชาวจีนกับการพัฒนาระบบประชาธิปไตยในเมืองไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีชนชั้นกลางสังคมจีนบางกลุ่มกับการมีส่วนร่วมในทางการเมือง" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518 และของณรงค์ เพชรประเสริฐ "สมาคมการค้าและหอการค้าในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518 เป็นต้น

นับจากช่วงสมัยนั้นเป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ในประเทศไทย กล่าวได้ว่ามีความหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง ถึงขนาดที่อาจเรียกได้ว่าเป็นสังคมการเมืองที่แวดล้อมด้วยพหุกลุ่มผลประโยชน์เลยทีเดียว ซึ่งในที่นี้ เราอาจจัดงานการศึกษาแบ่งเป็นกลุ่มตามลักษณะของเนื้อหา และวิธีการศึกษาได้ 3 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

(1) การศึกษาที่เน้นเรื่องอำนาจเป็นศูนย์กลาง (power-centered approaches)

การศึกษาในแนวนี้นี้ พิจารณาว่า กลุ่มผลประโยชน์ มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นกลุ่มพลังทางการเมือง และแสวงหาอำนาจทางการเมือง (pressure group) ดังนั้น การจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งโดยรัฐ โดยผู้นำอาชีพ โดยนักการเมือง ฯลฯ ล้วนมีเป้าหมายประสงค์ หากไม่ใช่ว่าเพื่อการกด

ดันให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อันเป็นการสนองกับประโยชน์ของกลุ่มตน ก็จะเป็นไปเพื่อสนับสนุนให้ความชอบธรรมกับระบอบการเมืองที่ดำรงอยู่แล้ว ทั้งสิ้น ตัวอย่างของงานกลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่ การศึกษาของมนตรี เจนวิทย์การ เรื่องสมาคมการค้า (Montri Chenvidyakarn "Political Control and Economic Influence: A Study of Trade Associations in Thailand" Ph.D.Thesis, University of Chicago, 1979) งานของรอส พรืสเซีย เรื่องกลุ่มนักศึกษา (Ross Prizzia Thailand Student Activism and Political Change Bangkok: Allied Printers, 1974) และของ Marjorie A. Muecke เรื่อง "The Village Scouts of Thailand" Asian Survey 20:4 (1980) เป็นต้น

นอกจากนี้ ได้แก่ ตัวอย่างงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ มิสรา สตะเวทิน เรื่อง "การก่อตัวของกลุ่มอิทธิพลในกระบวนการทางการเมือง" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519; ของ ตระกูล มีชัย "ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจเอกชนและข้าราชการกับการเมืองไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526; ของ นันทนา นันทวโรภาส "การเมืองท้องถิ่น: ศึกษาบทบาทผู้นำชาวไร่ฮ้อยในฐานะตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533 และของ จิตติมา เศรษฐศิริวรกุล "การระดมมวลชนมาชิกเพื่อสร้างพลังกลุ่มผลประโยชน์: ศึกษากรณีกลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539 เป็นต้น

(2) การศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) จะเน้นการศึกษาการเมืองของการเมืองของ ชาวไร่ชาวนา กรรมกร คนงานป่กขาว สหภาพแรงงาน ชนชั้นกลาง กลุ่มธุรกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มนายทุน เป็นต้น ซึ่งทุกกลุ่มจัดเป็นกลุ่มที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสัมพันธ์กับโครงสร้างทางการเมือง โดยมีสถานะเป็น "พลังของการเปลี่ยนแปลง" ที่สามารถนำพาสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองของไทยไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ และเสมอภาคได้มากกว่าที่เป็นมาและเป็นอยู่ในปัจจุบัน (ตัวอย่างเช่นงานของ กนกศักดิ์ แก้วเทพ บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย 2529; เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม "บทบาทของธุรกิจเอกชนกับการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย" 2528; เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง "เกษตรกรกับการผลักดันนโยบายแห่งรัฐ" 2529; นิพนธ์ พัวพงศกร "วิเคราะห์การรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกลุ่มกรรมกร" 2529; ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ "แนวคิดด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย" วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538; สังคีต

พิริยะรังสรรค์ ประวัติการต่อสู้ของกรรมกรไทย 2529; การรวบรวมงานของสังคิต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ) **ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย 2536** เป็นต้น)

(3) การศึกษากลุ่มผลประโยชน์โดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีพหุสังคม (pluralist theories) จะพิจารณากลุ่มผลประโยชน์ในลักษณะเป็น "ธรรมชาติ" ของสังคมมนุษย์ และในประการสำคัญ ซึ่งต่างจากแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง ก็คือ กลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ ไม่ได้เกิดขึ้นมาเพื่อกระทำ "ภาระกิจ" ทางประวัติศาสตร์บางประการ เช่น ไม่ได้เป็นพลังผลักดันระบอบประชาธิปไตย หรือการปฏิวัติสังคมนิยม รวมทั้ง การนิยามเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ ก็มักมีลักษณะเฉพาะกิจ คือเป็นประเด็น (มิได้เป็นโครงสร้างที่สัมพันธ์ตายตัวตามการศึกษาในแบบแรก) ที่เกิดจากความเห็นพ้องของกลุ่มต่างๆ เป็นเรื่องๆ ไป ตัวอย่างสำคัญของการศึกษาในแนวนี้นี้ ได้แก่ งานจำนวนมากของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (ดูตัวอย่างเช่น Anek Laothamatas "Business and Politics in Thailand: New Patterns of Influence" AsianSurvey28 (April 1988); **Business Associations and the New Political Economy of Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism** Boulder: Westview Press, 1990; "From Clientelism to Partnership: Business- Government Relations in Thailand" in A. MacIntyre (ed.) **Business and Government in Industrializing Asia** St. Leonards: Allen and Unwin, 1994; และ Anek Laothamatas and James F. Guyot "Structure of the Field of Extrabureaucratic Forces" Paper presented at the Annual Meeting of Association for Asian Studies, 1987 เป็นต้น)

นอกจากงานของเอนก เหล่าธรรมทัศน์แล้ว เรายังพบงานในแนวทางนี้ ได้จากการศึกษาของ ประภัทร สุทธาเวช "บทบาทในทางการเมืองของนักธุรกิจท้องถิ่นในฐานะกลุ่มผลประโยชน์" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534; สมใจ โลหะพูนตระกูล "จ.ส.100: สำนักของชนชั้นกลางในเมือง" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539; สริดา วีระณะ "อิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ที่มีต่อการกำหนดนโยบายของรัฐบาล: ศึกษากรณีชมรมธุรกิจการค้าระหว่างประเทศระหว่าง พ.ศ.2528 -พ.ศ. 2536" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539 และงานของสุชาติ ศรียารัตน์ "กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไทย: ศึกษากรณีสมาคมการค้าส่งออกที่สำคัญ กับบทบาทด้านการค้าระหว่างประเทศ" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535 เป็นต้น

สรุปความแล้ว คงพอจะเห็นได้ว่า การศึกษาวิจัยในหัวข้อ "กลุ่มผลประโยชน์" ได้มีการขยายตัวออกไปอย่างมากในประเด็นหัวเรื่องเฉพาะ และในแนวทางการวิเคราะห์แบบต่างๆ ซึ่งนับเป็นส่วนที่มีความงอกงาม และก้าวหน้าอย่างมากต่อการสร้างความเข้าใจในโครงสร้างส่วนกลางของรัฐไทย กระนั้นก็ตาม เนื่องด้วย กลุ่มผลประโยชน์ของไทยมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ไม่ยาวนานเกินกว่าหนึ่งศตวรรษอย่างหนึ่ง และโดยภูมิหลัง ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับคนต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นเรื่องของคนจีนทั้งสิ้น ก็คงเป็นเหตุปัจจัยที่ต้องการ "เวลา" ให้กลุ่มผลประโยชน์มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องสืบไป รวมทั้ง คงต้องการแนวคิด การศึกษาวิจัย และคำอธิบายที่ซับซ้อนมากขึ้น ในอันที่จะปรับตัวให้ การดำรงอยู่และพัฒนาการของกลุ่มผลประโยชน์ที่แตกต่างกันหลากหลาย กลายเป็นลักษณะธรรมชาติสามัญของสังคมการเมืองไทย ต่อไป

ที่เพิ่งกล่าวมา หมายความว่า การศึกษาความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง นับว่ามีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจความเป็นมาของรัฐไทยในอดีต การดำรงอยู่ในปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ในอนาคต ซึ่งมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับความหมาย การหน้าที่ และความชอบธรรมของโครงสร้างส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินกิจกรรมของพรรคการเมือง การเลือกตั้ง ข้าราชการระดับกลาง และการมี หรือไม่มีกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมการเมืองไทย ดังตัวอย่างเช่น หากเรามีความคิดและเข้าใจว่า รัฐไทยที่เป็นมา และควรเป็นไป (ในเชิงอุดมคติ หรือการให้คุณค่า) เป็นเรื่องของการรวมศูนย์อำนาจ (monocratic state) การที่จะเปิดพื้นที่ที่จะคิด ศึกษาวิจัย และอธิบายการดำรงอยู่ของกลุ่มบุคคล สถาบัน ฯลฯ ในระดับโครงสร้างส่วนกลาง ก็คงไม่มีอะไรมากไปกว่า การอธิบายถึงบุคคลที่แปลกปลอม ผู้ที่คิดจะมาแสวงหาอำนาจ กอบโกยผลประโยชน์ มาเกาะกิน ฯลฯ กับรัฐ ในฐานะที่รัฐเป็นผู้ดูแลและคุ้มครองผลประโยชน์ส่วนรวม แต่เพียงผู้เดียวทั้งสิ้น

พิจารณาจากงานที่ศึกษาวิจัยเรื่องความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองไทย เห็นได้ว่าไม่มีงานเขียนที่ได้อธิบายลักษณะที่เป็น "ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ" (ใช้คำศัพท์ของเอนก, 2536) ของไทยปรากฏอยู่เลย เท่าที่พอจะเทียบเคียงกันได้ อาจจะเป็นความคิดของสำนักวัฒนธรรมชุมชน [Chatthip Nartsupha "The Community Culture School of Thought" (1991)] อย่างหนึ่ง กับความคิดของปัจเจกบุคคล ซึ่งต้องการมี "อิสระ" จากรัฐ รวมทั้งต้องการให้ "สังคม" มีบทบาทสำคัญควบคู่กับรัฐ หรือมีบทบาทเหนือรัฐอีกส่วนหนึ่ง (ดูตัวอย่างเช่นงานของ อุดุลย์ มณีโรจน์ "ความคิดทางการเมืองของสด กุระมะโรหิต" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528; สมชัย ศรีเจริญเวช "ความคิดทางการเมืองของ กุหลาบ สายประดิษฐ์" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531 และ พิรยา ภู่วณะศิริ "แนวคิดและบทบาททางการเมืองของ

ทองอินทร์ ภูริพัฒน์" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532 เป็นต้น) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิจัยในทางแนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง มิได้มีการเน้นความคิดที่เป็นขององค์กร สถาบัน ชุมชน ฯลฯ ในภาพรวม ซึ่งมีกิจกรรมความเคลื่อนไหวอยู่ "ตรงกลาง" ระหว่างรัฐ กับปัจเจกบุคคล กันเลย (ขอให้ดูความเห็นของ Ruth McVey Of Greed and Violence and Other Signs of Progress, n.d. ซึ่งได้วิเคราะห์ "ภาพรวม" ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในระดับ intermediate level ของไทย โดยสะท้อนให้เห็นปัญหาอย่างชัดเจนว่า เรื่องต่างๆ เหล่านี้ คงต้องการความอดทนพยายามจะศึกษาวิจัยกันต่อไปอีกมาก)

8. การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนล่าง

การวิจัยที่เกี่ยวกับโครงสร้างส่วนล่างนี้ ประกอบด้วยหัวข้อวิจัยในหัวเรื่อง การปกครองท้องถิ่น, วัฒนธรรมทางการเมือง (บางส่วน), ความคิดกับอุดมการณ์ทางการเมืองไทย (บางส่วน), ชนกลุ่มน้อย, สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์, และการศึกษา "การเมือง" ในรูปแบบอื่นๆ

พิจารณาจากหัวข้อข้างต้น คงพอเห็นได้ว่า หัวข้อเรื่อง การปกครองท้องถิ่น หัวข้อชนกลุ่มน้อย และหัวข้อสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ จัดเป็นหัวข้อเก่า ซึ่งมีการศึกษามาตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2490-2500 ในขณะที่ หัวข้อวัฒนธรรมการเมือง หัวข้อความคิดและอุดมการณ์การเมือง กับหัวข้อการเมืองในรูปแบบอื่นๆ จัดเป็นหัวข้อใหม่ ซึ่งสองหัวข้อแรกถือกำเนิดในทศวรรษที่ 2510 และหัวข้อสุดท้าย ได้มีพัฒนาการขึ้นอย่างเป็นรูปร่างในช่วงทศวรรษที่ 2520

ในส่วนของหัวข้อการวิจัยเรื่องการปกครองท้องถิ่นไทย คงได้กล่าวมาแล้ว (ภาคที่หนึ่ง) ว่าเป็นหัวข้อที่มีการศึกษาวิจัยกันโดยทั่วไปในช่วงทศวรรษที่ 2490-2500 แต่ครั้งถึงช่วงทศวรรษที่ 2510 การศึกษาวิจัยหัวข้อดังกล่าวกลับมีความสำคัญน้อยลง ทั้งๆ ที่เป็นยุคสมัยที่การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยกำลังจะเบ่งบาน และต่อมา จะด้วยสาเหตุใดก็ตาม ทั้งในทางวิชาการ และในทางสังคมการเมือง ปรากฏว่าการศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองท้องถิ่นได้หวนกลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงปลายทศวรรษที่ 2520 จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะและพัฒนาการของการศึกษาวิจัยในหัวเรื่องการปกครองท้องถิ่นไทย เป็นที่สังเกตได้ว่า มีความเป็นไปใน 3 ลักษณะ หนึ่ง ได้แก่ ความสนใจที่จะศึกษาการก่อตัวของการปกครองหัวเมือง หรือจังหวัดในระบบใหม่ ซึ่งภาษาทางกฎหมายปกครองเรียกว่า "การปกครองส่วนภูมิภาค" การศึกษาในส่วนนี้ พบว่ามีอย่างต่อเนื่องในหมู่นักศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์ และได้

รับแรงเสริมจากงานของนักประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2520 ว่าด้วย "การปฏิรูปการปกครอง มณฑลเทศาภิบาล" ตามภาคต่างๆ (วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล-บรรณาธิการ มณฑลเทศาภิบาล กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524)

การศึกษาในทั้งสองส่วน คือทั้งโดยนักรัฐศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ ในประเด็น ปัญหาว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของการปกครองส่วนภูมิภาคนี้ คงต้องได้รับการพิจารณา อย่างวิพากษ์วิจารณ์พอสมควรว่าเป็นการศึกษาที่เน้นให้เป็นส่วนขยายของ "รัฐบาลกลาง" เป็น สำคัญมากกว่าจะศึกษาท้องถิ่นต่างๆ (เชียงใหม่ นครศรีธรรมราช ปัตตานี ฯลฯ) โดยตัวของตัว เอง และในทางแนวคิดแล้ว ก็เน้นความชอบธรรมของหลักการ "แบ่งอำนาจ" (concentration) จากรัฐบาลกลาง มากกว่าจะเน้นหลักการกระจายอำนาจ หรือหลักการปกครองตนเองของ ประชาชน

สอง เป็นการศึกษาที่เน้นหน่วยการปกครองท้องถิ่น "นิติบุคคล" ตามกฎหมาย ปกครอง ซึ่งใช้หลักการกระจายอำนาจ อันได้แก่ เทศบาล สุขาภิบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เมืองพัทยา กรุงเทพมหานคร องค์การบริหารส่วนตำบล และสภาตำบล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จาก การพิจารณารายชื่อของงานวิจัย สังเกตพบว่า เกือบทั้งหมดเป็นงานของนักรัฐศาสตร์ กับนัก นิติศาสตร์เป็นสำคัญ มีงานของนักเศรษฐศาสตร์อยู่บ้างเล็กน้อยในโอกาสการวิจัยว่าด้วย "การ คลังท้องถิ่น" ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ ไม่ได้แสดงความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการของ "หน่วยการปกครองท้องถิ่น" ที่เป็นนิติบุคคลดังกล่าวเลย (ไม่ถึงกับไม่มีเสียเลย แต่กล่าวได้ว่ามี น้อยอย่างมาก และเป็นงานที่ไม่น่าสนใจเสียด้วย ได้แก่งานวิจัยของ ประยุทธ์ ปรีชาภรณ์ เรื่อง "การพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย ระหว่าง พ.ศ.2475-2500" วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522 และของ ประภัศร อธิธิ แสน "บทบาทของสุขาภิบาลที่มีต่อการปกครองตนเองในท้องถิ่นระหว่างปี พ.ศ.2441-2476" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523 เป็นต้น)

การที่นักประวัติศาสตร์ไม่ได้แสดงความสนใจในหัวข้อการวิจัยข้างต้น ในขณะที่สนใจที่จะศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับ "มณฑลเทศาภิบาล" เป็นอย่างมาก ในทางหนึ่งอาจจะเพราะ "เอกสาร" ทางประวัติศาสตร์เป็นตัวกำหนดหัวข้อและกำหนดทิศทางของการวิจัย แต่ในอีกทาง หนึ่งก็อาจจะแสดงสำนักทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการศึกษาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทย ได้ดีด้วยว่า ได้สนใจเรื่องราวเกี่ยวกับการรวมอำนาจ มากกว่าจะเน้นประวัติศาสตร์ของการกระจาย อำนาจ หรือพัฒนาการที่แสดงหลักการปกครองตนเองของประชาชน

สาม เป็นการศึกษา "ท้องถิ่น" ในรูปแบบธรรมชาติ รวมทั้งเน้นรูปแบบที่ "ไม่เป็นทางการ" ในท้องถิ่นของไทย ปรากฏว่าเป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจ และมีนักวิจัยจากสาขาต่างๆ เข้าทำการวิจัยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เริ่มจากงานของนักวิจัยชาวต่างประเทศ ทางด้านสังคมวิทยา มนุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ซึ่งตระหนักมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510 แล้วว่า สังคมชนบทของไทยมีโครงสร้างอำนาจที่ซ้อนทับกันระหว่างโครงสร้างที่เป็นทางการ กับที่ไม่เป็นทางการ [ดู Fred R. von der Mehden and David Wilson (eds.) *Local Authority and Administration in Thailand* Los Angeles: University of California, 1970; Charles C. Lantz "Field and Networks in Isan: A Preliminary Analysis of actional Disputes in Market Town of Northeast Thailand" Ph.D. Thesis, Michigan State University, 1971; Charles F. Keyes "Local Leadership in Rural Thailand" in C.D. Neher (ed.) *Modern Thai Politics*, 1976, pp.219-250; และ David B. Johnston "Bandit, Nakleng, and Peasant in Rural Thai Society" *Contributions of Asian Studies* 15 (1980), pp.90-101 เป็นต้น] ต่อมาหลังจากนั้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 จึงได้ปรากฏงานวิจัยของนักวิชาการชาวไทย เริ่มจากด้านสังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ ซึ่งสำเร็จมาจากต่างประเทศ และได้ทำให้ความเข้าใจในโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นทางการในระดับท้องถิ่นของไทยมีความกระจ่างขึ้นในระดับหนึ่ง [ดู ปรีชา ฤวิทรพันธุ์ "ระบบอุปถัมภ์กับเศรษฐกิจท้องถิ่น: ศึกษาเฉพาะกรณีในอำเภอวังทอง" *วารสารสังคมศาสตร์* 19: 1 (2525) หน้า 57-64 และ ชาทิชาญ ณ เชียงใหม่ "การเมืองของกลุ่มในหมู่บ้านภาคเหนือ: การวิเคราะห์โดยใช้แนวความคิดข่ายสังคม" *รัฐศาสตร์สาร* 9:2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2526) หน้า 45-126 เป็นต้น]

ประกอบกับในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 ผู้นำจากเขตชนบทของไทยในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้แทนราษฎร นักเลง เจ้าพ่อ คนใหญ่คนโต ฯลฯ ได้มีบทบาทที่ประจักษ์ชัดขึ้นในนอกเขตภูมิภาคของตนเอง และนี่ก็คือจุดแปรผันทำให้มีการศึกษาในหัวเรื่องนี้มากขึ้น ตัวอย่างเช่นงานของ คมเนตร ญาณโสภณ "อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ท้องถิ่นในยุคเทศาภิบาล" *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2533; สมบัติ จันทรวงศ์ "บทบาทของเจ้าพ่อท้องถิ่นในเศรษฐกิจและการเมืองไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น" ในผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์ (บ.ก.) *รัฐ ทูณ เจ้าพ่อท้องถิ่น กับสังคมไทย* (2535); สมเกียรติ วันทะนะ "นักธุรกิจท้องถิ่นกับประชาธิปไตยไทย" ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ) *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย* (2536); เวียงรัฐ เนติโพธิ์ "จากนักเลงสู่เจ้าพ่อท้องถิ่น"

ถิ่น" วารสารธรรมศาสตร์ 22:2 (พฤษภาคม- สิงหาคม 2539); Andrew Turton "Local Powers and Rural Differentiation" Paper presented for the Social Science Research Council Workshop on Agrarian Differentiation in Southeast Asia, Chiangmai, 3-5 January 1985; Nakharin Mektrairat Local Magnates and their Power Contexts in Upper-Central Thailand: A Prolegomenon (1993); และงานของ James Ockey "Chaopho: Capital Accumulation and Social Welfare in Thailand" Crossroads 8:1, 1993, pp.48-77. เป็นต้น

อย่างไรก็ดี มีข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับประการเกี่ยวกับการศึกษาในหัวข้อวิจัยย่อยเรื่องการปกครองท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการ ดังต่อไปนี้ หนึ่ง คือ การศึกษาเหล่านี้ได้ละข้ามหรือไม่สนใจการปกครองท้องถิ่นที่เป็นทางการเลย นั่นหมายความว่า การศึกษาวิจัยเรื่องเทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล ฯลฯ กับการศึกษาเรื่อง "ท้องถิ่น" ของไทยต่างเป็นเขตของการวิจัยที่แยกออกจากกัน สองคือ การศึกษาในเรื่องดังกล่าว ปรากฏว่า ได้มีความพยายามที่จะสร้าง "แนวคิด" เฉพาะขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องท้องถิ่นไทย หรือกำลังอยู่ในช่วงที่กำลังสร้าง "ทฤษฎี" ขึ้นจากสภาพข้อเท็จจริงของท้องถิ่นในประเทศไทย ตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่อง "เจ้าพ่อ" แนวคิดเรื่อง "local power" (เสนอโดย Andrew Turton) และแนวคิดเรื่อง "อิทธิพล" ในการเมืองไทย [ดู Yoshifumi Tamada "Itthipon and Amnat: An Informal Aspects of Thai Politics" Southeast Asian Studies 28:4 (March 1991): 5-16] เป็นต้น และในประการที่สามคือ นักประวัติศาสตร์การเมืองไทยยังมีส่วนร่วมในงานวิจัยเรื่องนี้ "น้อยมาก" ในเชิงเปรียบเทียบกับการงานของนักวิจัยสาขาอื่นๆ ข้อสังเกตข้างต้น ซึ่งสรุปมาจากหัวข้อการวิจัยเรื่องการปกครองท้องถิ่นไทย จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม (จะกล่าวต่อไปข้างหน้า) มีความสอดคล้องกับพัฒนาการของการวิจัยเรื่อง "ชนกลุ่มน้อย" ในประเทศไทยอย่างมาก เพราะสิ่งที่ทราบกันโดยทั่วไป ชนกลุ่มน้อยเป็นหัวข้อการวิจัยเก่าแก่หัวข้อหนึ่ง โดยที่ในช่วง 30-40 ปีก่อน หรือในยุคแรกๆ การศึกษาจะเน้นไปที่ "ปัญหา" ของชนกลุ่มน้อยในมิติต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาที่มีผลกระทบต่อ "ความมั่นคง" ของรัฐไทยจะได้รับการเน้นมากเป็นพิเศษกว่าเรื่องอื่นๆ (ดูงานของ ขจิตถัย บุรุษพัฒน์, 2515 และ 2519) จุดเน้นในประการต่อมา คือความสนใจในลักษณะชีวิตที่เป็นธรรมชาติของพวกชนกลุ่มน้อย และแบบแผนของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม กับการสร้างบูรณาการขึ้นในรัฐชาติไทย อย่างไรก็ตาม จุดเน้นในประการหลังนี้ พบได้ในงานวิจัยของชาวต่างประเทศรุ่นแรกๆ มากกว่าที่จะพบได้ในการศึกษาวิจัยของชาวไทย ครบจนถึงช่วงภายหลังทศวรรษที่ 2520 [ดู ฤศมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (บรรณาธิการ) รอยร้าวในสังคมไทย:

บูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531] (ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่คล้ายคลึงกับการวิจัยเรื่องการปกครองท้องถิ่นของไทยในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมาอย่างมาก) ในช่วงทศวรรษที่ 2510 จนถึงทศวรรษที่ 2520 เราจึงได้สังเกตเห็นว่าการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยของไทยมีวิวัฒนาการที่เป็นพลวัตมากขึ้น มีจุดเน้นของการศึกษาที่เป็น "วิชาการ" คือเพื่อการเข้าใจ และเพื่อสร้างเครื่องมือวิเคราะห์มนุษย์ที่มีความแตกต่างหลากหลายในสังคมด้วยกันเองเป็นสำคัญ กระนั้นก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาวิจัยที่สร้างความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เกือบทั้งหมดเป็นงานวิจัยในระดับปริญญาเอกในต่างประเทศและทำโดยชาวต่างประเทศในสัดส่วนที่มากกว่าการศึกษาของนักวิชาการชาวไทยเริ่มจากช่วงทศวรรษที่ 2510 ตัวอย่างเช่นงานของ Charles F. Keyes "Peasant and Nation: A Thai-Lao Village in a Thai State" Ph.D.Thesis, Cornell University, 1966; Brian L. Foster "Ethnicity and Economy: The Case of the Mons in Thailand" Ph.D.Thesis, University of Michigan, 1972; Snit Samuckarn "Peasantry and Modernization: A Study of the Phuan in Central Thailand" Ph.D. Thesis, University of Hawaii, 1972; Pataya Saihoo "Social Organization of an Inland Malay Village Community in Southern Thailand (with emphasis on pattern of Leadership)" Ph.D. Thesis, Oxford University, 1974; Peter Hinton "Karen Subsistence: The Limits of Swidden Economy in Northern Thailand" Ph.D.Thesis, Sydney University, 1975 เป็นต้น

ตัวอย่างของงานวิจัยในช่วงทศวรรษที่ 2520 อย่างเช่นงานของ Suthe

Soonthornpasuch "Islamic Identity in Chiangmai City: A Historical and Structural Comparison of Two Communities" Ph.D. Thesis, University of California at Berkeley, 1977 ; Michael Abd-Rehman Madha "Economic Development and Social Change: The Structures of Two Sgaw Karen Communities in North-West Thailand" Ph.D.Thesis, Cambridge University, 1980; Uthai Dulyakasem "Education and Ethnic Nationalism: A Study of the Muslim-Malays on Southern Siam" Ph.D.Thesis, Stanford University, 1981; Nicola Beth Tannenbaum "Agricultural Decision Making among the Shan of Maehongson Province, Northwest Thailand" Ph.D. Thesis, Iowa University, 1982; Paitoon Mikusol "Social and Cultural History of Northeastern Thailand from 1868-1910: A Case Study of the Huamuang Khamen Padong" Ph.D. Thesis, University of Washington, 1984; Surin Pitsuwan **Islam and Malay Nationalism: A Case Study of the Malay-Muslims of Southern Thailand** Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasat University,

1985.; Ananda Rajah "Remaining Karen: A Study of Cultural Reproduction and the Maintenance of Identity" Ph.D.Thesis, Australian National University, 1986; และ Nicholas Tapp *The Hmong of Thailand* London: Anti-Slavery Society, 1986 (ซึ่งปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก) เป็นต้น

ที่ยกให้เห็นพอเป็นตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาวิจัยเรื่อง "ชนกลุ่มน้อย" ในประเทศไทยว่า ได้เริ่มจากการศึกษาวิจัยในระดับปริญญาเอกจากต่างประเทศ ทั้งโดยนักวิชาการชาวต่างประเทศ และชาวไทย ซึ่งได้เปลี่ยนมุมมอง เป้าหมาย และวิธีการศึกษาในแบบใหม่ๆ ไปแล้วทั้งสิ้น ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่ต่างจากการศึกษาวิจัยของนักวิชาการภายในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของนักรัฐศาสตร์ และฝ่ายความมั่นคง ซึ่งยังคงรักษาเป้าหมายและวิธีการศึกษาในแบบเดิมๆ ไว้อย่างมั่นคง (ดูตัวอย่างเช่น การศึกษาของ พรพัฒน์ ผลเพิ่ม ปัญหาชาวไทยภูเขาต่อความมั่นคงประเทศ กรุงเทพฯ: โรงเรียนเสนาธิการทหารบก, 2524; วรโรจน์ ภักดี "ความสำนึกในความเป็นคนไทยของชาวเขา" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530 และ วิทวัส มติธรรมรักษ์ "สัมฤทธิ์ผลของกระบวนการบูรณาการทางการเมือง: ศึกษาเฉพาะกรณีชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยง 2 หมู่บ้านใน อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534 เป็นต้น)

ประการที่สอง คือ ในการศึกษาเรื่องชนกลุ่มน้อยดังกล่าว ปรากฏว่า มีงานวิจัยของนักประวัติศาสตร์อยู่น้อยมาก เท่าที่พบได้นอกจากงานวิจัยของไพฑูรย์ มีกุล (Paitoon, 1984) แล้ว ก็ถึงงานของ Ronald D. Renard "Kariang : History of Karen Tai Relations from the Beginnings to 1923" Ph.D.Thesis, University of Hawaii, 1980 ที่พอจัดเป็นงานทางประวัติศาสตร์ นั่นหมายความว่า การศึกษาในส่วนนี้ (ละม้ายคล้ายคลึงกับการศึกษาโครงสร้างการเมืองที่ไม่เป็นทางการในท้องถิ่นไทย) เป็นผลงานของนักวิชาการทางสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ ทั้งสิ้น

ข้อสำคัญที่ควรกล่าวอีกประการหนึ่งคือ ในการศึกษาเรื่องชนกลุ่มน้อยข้างต้น ได้ให้น้ำหนักกับการศึกษาเรื่อง "คนจีน" น้อยมาก ซึ่งต่างจากบรรยากาศทางการเมืองและทางวิชาการในช่วง 30-40 ปีที่แล้วเป็นอย่างมาก ในทางหนึ่งแสดงให้เห็นว่า สังคมการเมือง รวมทั้งทัศนะของนักวิชาการในเวลานี้ ไม่ได้พิจารณาว่า "คนจีน" เป็นชนกลุ่มน้อยอีกต่อไป [กระนั้นก็ดี พอมองงานเกี่ยวกับคนจีนปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง ที่สำคัญได้แก่ การศึกษาของ เกษียร เตชะพีระ จินตนากรรมชาติที่ไม่เป็นชุมชน: ชนชั้นกลางลูกจีนกับชาตินิยมโดยรัฐของไทย(2537)งานของ เออิจิ มูราซิม่า การเมืองจีนสยาม: การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย

ไทย(2539) และเออีจี มูราซึมา "สัมพันธมิตรไทย-ญี่ปุ่นกับชาวจีนในประเทศไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง" (2541) เป็นต้น]

ในส่วนของหัวข้อวิจัยเรื่องคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นหัวข้อที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งในการศึกษาต้องพิจารณาทั้งด้านบทบาทของรัฐกับบทบาทของประชาชน ก็มีแบบแผนของการพัฒนาที่คล้ายคลึงกับหัวข้อชนกลุ่มน้อย กล่าวคือ แต่เดิมการศึกษามีเป้าหมายเน้นไปที่ปัญหาเรื่องความมั่นคงและการต่อต้านคอมมิวนิสต์เป็นสำคัญ แต่ครั้งถึงช่วงทศวรรษที่ 2520 เนื่องจากบรรยากาศเปลี่ยนแปลงไป และโดยการฝึกฝนตามระเบียบวิธีวิจัยของการศึกษาในระดับชั้นปริญญาเอกในต่างประเทศ (ซึ่งบังคับให้ผู้ศึกษาละทิ้งเป้าหมายทางการเมืองแบบเดิมๆ) ก็ได้ทำให้การศึกษาในหัวข้อดังกล่าวมีพัฒนาการอย่างมาก อย่างไรก็ตามก็คิดเป็นที่น่าสนใจอีกเช่นกันว่า งานที่ได้สร้างความก้าวหน้าในการศึกษาวิจัยเรื่องคอมมิวนิสต์ไทย และคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยนั้น เป็นงานของนักวิชาการไทยเกือบทั้งสิ้น (ต่างจากการศึกษาเรื่องชนกลุ่มน้อย และการปกครองท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นงานของชาวต่างประเทศ เป็นส่วนใหญ่) ตัวอย่างของงานกลุ่มนี้ อย่างเช่น งานวิจัยของ Yuangrat Wedel *Modern Thai Radical Thought: the Siamization of Marxism and its Theoretical Problems* Bangkok: Thai Khadi Institute, Thammasat University, 1981; Yuangrat Wedel *The Thai Radicals and the Communist Party* Singapore: Maruzen Asia, 1983; Kanok Wongtrangan "Communist Revolutionary Process" Ph.D. Thesis, Johns Hopkins University, 1982; Ponpirom Iamtham "Social Origins and the Development of the Communist Party of Thailand" M.A. Thesis, Institute of Social Studies, The Hague, 1982; Gawin Chutima *The Rise and Fall of the Communist Party of Thailand (1973-1987)* University of Kent, Center of Southeast Asian Studies, Occasional Paper No.12, 1990; Kasian Tejapira "Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958" Ph.D. Thesis, Cornell University, 1992 และงานของ Somsak Jeamteerasakul "The Communist Movement in Thailand" Ph.D. Thesis, Monash University, 1993 เป็นต้น

นอกจากหัวข้อวิจัย "เก่า" ทั้งสามดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรมการเมือง และความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง ก็มีบางส่วนช่วยก่อให้เกิดความก้าวหน้าในประเด็นที่คาบเกี่ยวกับโครงสร้างส่วนล่างของรัฐและรัฐบาลไทยด้วย อย่างเช่น การศึกษาในแนววัฒนธรรมการเมืองแบบเดิม ก็ได้ทำการวิจัยลงไปลึกถึง ทศนคติและวัฒนธรรมของผู้นำเกษตรกร(ดูตัวอย่าง อาทิเช่น การศึกษาของ สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ "วัฒนธรรมทางการเมืองของ

กลุ่มผู้นำเกษตรกรในภาคกลาง" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520) มีการศึกษาอย่างเป็นระบบถึงการเรียนรู้ทางการเมืองของเด็ก (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และ สายทิพย์ สุกดิพันธ์ การเมืองของเด็ก: กระบวนการสังคมประกิดทางการเมือง กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2525) ในขณะที่การศึกษาค้นคว้าและวัฒนธรรมการเมืองในแนวทางใหม่ (หมายถึงการศึกษาด้วยวิธีวิจัยในเชิงคุณภาพ) ก็ได้วิเคราะห์ความคิดความเคลื่อนไหวของผู้คนจากระดับล่างทั้งในอดีต [เช่น นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ "ความนึกคิดของราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในทศวรรษที่ 2470" วารสารธรรมศาสตร์ 14:3 (กันยายน 2528), หน้า 94-133] และในยุคร่วมสมัย [นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ลัทธิเสด็จพ่อ ร.5" ศิลปวัฒนธรรม 14:10 (สิงหาคม 2536)]

อย่างไรก็ดี การเปิดประเด็นการศึกษาแบบใหม่ๆ อย่างแท้จริง ซึ่งยึดถือ "มนุษย์" เป็นแกนกลาง น่าจะได้แก่กลุ่มที่ศึกษา "การเมือง" ในความหมายใหม่ (หรือรัฐศาสตร์ทวนกระแส อุทัยวัฒน์, 2526 และ 2528) การศึกษาในแนวทางนี้ ในอันที่จริงโดยหลักแนวคิดแล้ว มีส่วนที่คาบเกี่ยว และควรมีผลกระทบทั้งต่อความเข้าใจในโครงสร้างส่วนบน ส่วนกลาง และส่วนล่างแต่เนื่องด้วย การศึกษาในแนวทางนี้ ยังเพิ่งเริ่มต้นขึ้น มีการศึกษาวิจัยในทางปฏิบัติค่อนข้างน้อยรวมทั้ง มีนักวิจัยที่จัดอยู่ในแนวทางนี้ในจำนวนที่น้อยด้วย ก็คงเป็นเรื่องธรรมดา ที่จะยังคงต้องใช้เวลาที่จะพัฒนาการต่อไปอีกระยะหนึ่ง กระนั้นก็ตาม เราได้แลเห็นงานสำคัญๆ ในแนวทางนี้บ้างแล้ว ส่วนหนึ่งได้แก่ การศึกษาเรื่องราวเกี่ยว "สตรีไทย" [ดูตัวอย่าง เช่น กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ) "ยุทธศาสตร์การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างชายหญิง แนวคิดจากเวทีกลุ่มผู้หญิงรากหญ้า" ใน เศรษฐกิจสร้างแผ่นดิน: บันทึกการต่อสู้ของผู้หญิงธรรมดา 2538; ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ "ข่มขืน: ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมในสังคมไทย" รัฐศาสตร์สาร 19: 3, 2539 เป็นต้น] อีกส่วนหนึ่ง เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน การจัดการทรัพยากร และการต่อสู้ของชาวบ้านในด้านสิ่งแวดล้อม [ตัวอย่างเช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ บริบททางสังคมของการเร่งรัดออกโฉนดที่ดินของรัฐ: กรณีศึกษาอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532; วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์ (บรรณาธิการ) สิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536; กิตติพร ใจบุญ "ความจริงในเรื่องเขื่อน: บทศึกษาภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย ตั้ง แต่ พ.ศ. 2490-2537" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538; ประภาส ปิ่นตบแต่ง "การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้าน

สิ่งแวดล้อมในสังคมไทย" วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์ดุสิตบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540 เป็นต้น]

อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมชุมชน" และผลสืบเนื่องกับชุมชน เช่น การท่องเที่ยว ฯลฯ (เช่น ยุคติ มุกดาวิจิตร "การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ. 2520-2537" วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538; James Elliott "Politics, Power and Tourism in Thailand" *Annales of Tourism Research* 10 (1983), pp.373-39 เป็นต้น) และอีกส่วนหนึ่ง เป็นการศึกษาการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน อันเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านตระหนักตัวเองว่าเป็น "พลเมือง" ซึ่งแปลว่า คนที่มี "สิทธิ" ในเรื่องต่างๆ ที่สามารถเรียกร้องเอาจากรัฐได้ [ดูตัวอย่างเช่นงานของ Peter Vandergeest "Constructing Thailand: Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship" *Comparative Studies in Society and History* 35:1 (January 1993), pp.133-158 เป็นต้น]

ภาคสาม บทสรุป: จากการอยู่อย่าง "เอกเทศ" สู่การมีปฏิสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์?

จากการสำรวจเข้าไปในพรหมแดนของการศึกษาวิจัยทั้งสองด้านข้างต้น เราจะพอเห็นได้ว่าพัฒนาการของความรู้ทางรัฐศาสตร์ของไทยโดยภาพรวม กับการวิจัยในเชิงปฏิบัติทางประวัติศาสตร์ของไทย ซึ่งแบ่งเป็นหัวข้อย่อยๆ นั้น มีความสัมพันธ์กัน มีผลกระทบต่อกัน และเกี่ยวพันกัน ในระดับที่น้อยบ้าง และมากบ้าง

ผู้วิจัยเห็นว่า อุปสรรคที่สำคัญที่สุด ที่ทำให้การศึกษาวิจัยเรื่อง "รัฐและรัฐบาลไทย" ซึ่งกระทำได้มาจากทั้งสองส่วน คือทั้งในทางหลักแนวคิด หรือหลักวิชา กับการวิจัยภาคปฏิบัติ ที่ไม่สามารถพัฒนา หรือออกมาจนขึ้นได้ มีที่มาจาก ฐานคติที่ผิดพลาด อย่างน้อย 2 ประการ ด้วยกล่าวคือ หนึ่ง ได้แก่ ฐานคติที่แยกองค์วิชาความรู้ออกเป็นส่วนๆ และเป็นการแยกแบบเด็ดขาดถึงขนาดที่ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน คือ ไม่พยายามข้ามเข้าไปในพรหมแดนของสาขาอื่นๆ ที่แม้ว่าจะมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กัน

กับสอง คือภาษา เพราะถึงแม้ว่าแต่ละฝ่ายจะพยายามข้ามไปในสาขาอื่นๆ เราก็คงต้องยอมรับว่า แต่ละสาขาวิชาล้วนมีแนวคิด ทฤษฎี มุมมอง กรอบความคิด ระเบียบวิธีวิจัย และที่สำคัญคือ "ภาษา" ของตนเอง ซึ่งทุกฝ่ายคงไม่สามารถละทิ้งระเบียบวิธี (discipline) ของตนเองลงไปได้ แต่อาจเรียนรู้ ผักผ่อน และแลกเปลี่ยนกันได้ ยกเว้นแต่การใช้ "ภาษา" ซึ่งถ้าหากมีลักษณะเป็นภาษา "ส่วนตัว" (idiosyncratic) อย่างมาก การมีปฏิสัมพันธ์กันก็คงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นไม่ได้

(ดูการโต้เถียงกันของ ชศ และอัมมาร์, 2541 คำดังกล่าวเป็นของอัมมาร์ สยามวาลา ซึ่งอยู่ในหน้า 137)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาสถานภาพของความรู้เรื่องรัฐและรัฐบาลไทยในที่นี้ ซึ่งเน้นภาพที่เป็น "พัฒนาการ" ก็ได้แสดงให้เห็นว่า หลักแนวคิดต่างๆ ทั้งหลายเมื่อแรกเข้ามาสู่สังคมการเมือง ก็ล้วนเข้ามาที่ "หน้าประตูบ้าน" ทั้งสิ้น การที่จะเข้ามาสู่ "ข้างในบ้าน" เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยเวลา และการลงแรงหรือความพยายามที่จะทำการวิจัยเรื่องราวของสังคมการเมืองไทยเอง ดังตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่องพัฒนาการทางการเมือง วัฒนธรรมการเมือง ฯลฯ ได้กระทำสำเร็จมาแล้ว

แน่นอนว่า ยังมีแนวคิด หรือหลักวิชาอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ประชาสังคม ความรู้ความเข้าใจเรื่องสถาบันสังคมที่ "อยู่ตรงกลาง" ในระหว่างรัฐ กับบุคคล (intermediate level) แนวคิดเรื่องเสรีภาพ ความเสมอภาค การเมืองมนุษย์ สัมพันธภาพทางอำนาจ ที่ดินและองค์กรสาธารณะ (ที่ไม่ใช่ของรัฐ) ฯลฯ กล่าวได้ว่า ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนักในการ "ถ่ายโอน" เข้ามาเป็นหัวข้อวิจัยในทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย ปัญหาคือ เพราะเหตุใด คำตอบหนึ่งเข้าใจว่าคงเป็นเพราะ แนวคิดต่างๆ เหล่านั้น บางแนวคิดอาจเป็นของใหม่ บางแนวคิดอาจจะยากต่อการทำความเข้าใจ หรืออาจจะไม่มี "ข้อเท็จจริง" ของไทยสอดคล้องกับความคิดนั้น จึงเป็นอุปสรรคขวางกั้น มิให้เกิดการศึกษาวิจัยในหัวข้อดังกล่าวขึ้นได้ แต่ในอีกคำตอบหนึ่ง ซึ่งเราได้แลเห็นจากความเคลื่อนไหวในการศึกษาเรื่องรัฐไทย นั่นก็คือ แนวคิดที่เกี่ยวกับรัฐ สถาบันกษัตริย์และรัฐบาลไทยนั้น ได้ถูกครอบงำโดยแนวความคิด รัฐ สถาบันกษัตริย์ และรัฐบาล ที่มีอำนาจรวมศูนย์อย่างเด็ดขาด (monocratic state) มาช้านาน ในขณะที่การเคลื่อนไหวของการรับรู้ด้วยอำนาจรัฐ-สถาบันกษัตริย์ และรัฐบาลในลักษณะที่มีอำนาจกระจาย (pluralist image of the state) กำลังอยู่ในช่วงเริ่มต้นขึ้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องราวต่าง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของรัฐ กลไกรัฐ สถาบันพรรคการเมือง กลุ่ม องค์กรประชาชน การปกครองท้องถิ่น ชนกลุ่มน้อย ฯลฯ หากศึกษาในแบบเดิม จึงได้รับการวางน้ำหนักไว้ในลักษณะที่เป็น "ส่วนขยาย" ของรัฐบาลกลาง หรือของรัฐทั้งสิ้น มิได้มีลักษณะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง ดำรงอยู่ด้วยตนเอง มีเจตจำนงของตนเอง มีสิทธิด้วยตนเอง ฯลฯ เหมือนดังที่แนวคิดหลังกำลังพยายามเสนอให้แก่สังคมการเมือง และแวดวงวิชาการไทย

ในอีกด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นผลสรุปจากการพิจารณาการศึกษาหัวข้อย่อย เราได้แลเห็นการศึกษาหัวข้อย่อยต่างๆ ว่ามีพลวัตอย่างสูงด้วยเหตุผลสองสามประการดังนี้ (1) ได้มีความพยายามลงทุนลงแรงทางสังคมของนักวิชาการในสายต่างๆ หรือในสาขาวิชาต่างๆ ที่จะสืบสานและปรับ

ใช้หลักแนวคิดบางประการ เช่น เรื่องความคิดการเมือง (เฉยๆ) มาเป็นความคิดการเมืองไทย ฯลฯ หรือลงทุนลงแรงเพื่อที่จะจัดการกับเอกสารของทางราชการบางกลุ่ม อันเป็นผลก่อให้เกิด มีพัฒนาการและความก้าวหน้าในเรื่องต่างๆ เกิดขึ้น (2) มีการเปลี่ยนรุ่นของนักวิชาการไทยใน เกือบทุกทศวรรษ ซึ่งก่อให้เกิดการศึกษาที่เพิ่มเติม หักเหแปรเปลี่ยน และวิพากษ์วิจารณ์การศึกษา ในรุ่นก่อนๆ ไปเป็นอันมาก (ดังตัวอย่างเช่น บทบาทของชัยอนันต์ สมุทวณิช, สุจิต บุญบงการ, สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, เอนก เหล่าธรรมทัศน์, และเกษียร เตชะพีระ ใน ทางด้านรัฐศาสตร์ และบทบาทของเพ็ญศรี คุ้ม, แฉมสุข นุ่มนนท์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, นิธิ เอียวศรีวงศ์, และธีรวัฒน์ ณ ป้อมเพ็ชร เป็นต้น ในทางประวัติศาสตร์ ซึ่งต่างมีบทบาทแตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา) และ (3) ได้แก่การวิจัยของนักวิชาการชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในหัวข้อเรื่องรัฐไทย ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย การปกครองท้องถิ่นที่ไม่เป็นทางการของไทย กับหัวข้อนโยบายต่างประเทศของไทย นับว่ามีความโดดเด่นเป็นพิเศษ ต่างจากการวิจัยในหัวข้อ ระบบกฎหมายไทย รัฐสภาไทย การเลือกตั้งไทย การปกครองท้องถิ่นทางการของไทย และ คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ซึ่งมีนักวิชาการต่างประเทศ ให้ความสนใจน้อยมาก

จากการพิจารณา "แบบแผน" ของพัฒนาการของการศึกษาวิจัย 3 ลักษณะข้างต้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า ผลของลักษณะของการศึกษาในแบบแรก มีแนวโน้มที่จะสืบทอด หรือขยาย ความการศึกษาจากแบบเดิมไปมากที่สุด หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือ มีลักษณะอนุรักษนิยมมากที่สุด ในขณะที่การศึกษาในแบบสอง มีแนวโน้มที่เป็นการศึกษาในแง่มุมที่ถอนรากถอนโคน (radical) หรือสร้างประดิษฐ์ใหม่มากที่สุด ซึ่งอาจจะเป็นเพราะนักวิชาการในแนวทางนี้ แลเห็นอยู่แล้วว่าการ ศึกษาในแบบเดิมๆ มีปัญหา จึงต้องการสร้างกรอบการวิเคราะห์ใหม่ หรือถอนรากถอนแล้วสร้าง แนวการพิจารณาใหม่ ในขณะที่ลักษณะที่สาม ผู้เขียนเห็นว่า มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนักวิชา การจากประเทศต่างๆ อาจจะเป็นเพราะภูมิหลังทางวัฒนธรรม การยอมรับอยู่แล้วว่าการศึกษา เรื่องไทยมีลักษณะเฉพาะ หรืออาจเป็นเพราะมีความระมัดระวังอย่างมาก ฯลฯ ได้ทำให้การศึกษา มีลักษณะเป็นทางสายกลาง (moderate) (มิใช่ในความหมายจุดยืนทางการเมือง) ในความหมาย ที่พยายามจะประสานงานเก่า กับการอธิบายแบบใหม่เข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นงานของ Clark Neher, Kevin Hewison, Yoshifumi Tamada ฯลฯ ในทางรัฐศาสตร์ และงานของ David Wyatt, Craig Reynolds จนถึง Richard Aldrich ฯลฯ ในทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ปัญหาถัดจากนี้ต่อไปคงเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ และเป็นเรื่องของวิวัฒนาการว่า เราจะ ละข้ามความมี "เอกเทศ" แบบแยกส่วน ไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ และโต้ตอบกันอย่างสร้างสรรค์ ได้ หรือไม่ เพื่อจะได้เกิดมีภาพองค์รวมที่สมบูรณ์ขึ้นเกี่ยวกับลักษณะของรัฐ และรัฐบาลไทย มาก กว่าที่จะเป็นภาพที่กระจัดกระจาย ดังเช่นในสมัยปัจจุบัน.

เชิงอรรถ

- (1) ผู้เขียนหมายความว่า นักประวัติศาสตร์เอง ก็คงจะอยู่เฉยๆ ในแบบเดิมๆ มิได้ ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวไว้เมื่อปี พ.ศ.2524 ว่า "ความก้าวหน้าของวิชาสังคมศาสตร์ (social Science) ในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา ทำให้นักประวัติศาสตร์สำนักใน interconnection ของพฤติกรรมแ่งมุมต่างๆของมนุษย์มากขึ้น และ ในปัจจุบันนี้ เราจะผลิตนักประวัติศาสตร์ที่ไร้เคียงสาในเรื่องเศรษฐกิจ สังคมวิทยา มนุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ฯลฯ โดยสิ้นเชิงไม่ได้เสียแล้ว" (นิธิ, 2524: 151)
- (2) ควรกล่าวด้วยว่า ในปี พ.ศ.2524 นั้น สมเกียรติ วันทะนะ ยังไม่ได้ใช้คำว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) แม้ว่าเขาจะมีความตระหนักและตั้งข้อสงสัยในคำอธิบายที่ว่า ด้วยการสถาปนารัฐชาติ (Nation-State) ในสมัยรัชกาลที่ 5 อยู่แล้วก็ตาม トラบจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2525 สมเกียรติ วันทะนะ จึงได้เริ่มใช้คำว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิเป็นครั้งแรก ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เหมาะสมเหลือเกินกับการศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ออกมาในช่วงต้นปี พ.ศ.2525 นั้นเอง ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวอธิบายว่า การปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยในอดีตเป็นเพียงหลักการ และเป็นแนวคิดลอยๆ ต่างจากการเมืองการปกครองของไทยในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่สยามได้ย่างก้าวเข้าสู่ "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์" อย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก (ดู นิธิ, 2525 และ สมเกียรติ, 2525)
- (3) การที่ผู้เขียนใช้คำว่าหลักการลอยๆ นั้น มิได้แปลว่าหนังสือและคำรับตำราเหล่านั้น สอนในเรื่องเท็จ หรือเรื่องไม่จริง ในทางตรงข้าม ผู้เขียนมีความเห็นและเชื่อว่า ความจริง หรือความรู้ ซึ่งเป็นวิชาการทางสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์นั้นมีหลายระดับ หลายประเภท โดยเป็นความรู้ในเชิงสัมพัทธ์เสียยิ่งกว่าจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ฉะนั้น หลักการลอยๆ ก็จัดเป็นความรู้ หรือเป็นความจริงประเภทหนึ่ง ตัวอย่างเช่น หลักการว่าด้วย มนุษย์เกิดมาล้วนมีสิทธิเสรีภาพ และมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี สำหรับการประเมินในที่นี้ ซึ่งเน้นความเข้าใจในเรื่องรัฐและการเมืองการปกครองของไทยในเชิงประวัติศาสตร์ การกล่าวแสดงหลักการว่าด้วยมนุษย์เกิดมาเท่าเทียมกัน และมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน แม้ว่าจะมีความสำคัญ แต่ก็คงไม่มีประโยชน์ หรือมีคุณูปการต่อการศึกษาเรื่องราวของสังคมการเมืองไทยมากนัก เนื่องจากมิได้แสดงให้เห็นในทางรูปธรรมว่า สังคมการเมือง

ไทยมีปัญหาเรื่องดังกล่าว หรือไม่ อย่างไร มีพัฒนาการในสังคมไทยอย่างไร ที่ส่งเสริม หรือ ขัดขวางหลักการที่ว่าด้วยมนุษยเกิดมาเท่าเทียมกันดังกล่าว

โดยการประเมิน และด้วยทัศนะดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจึงไม่อาจนับหนังสือ "ตำรา" ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ว่าเป็นงานที่ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทย เช่นเดียวกับที่ หนังสือหลักรัฐศาสตร์เบื้องต้น หรือหลัก เศรษฐศาสตร์จุลภาค ในสมัยปัจจุบัน มิใช่เป็นหนังสือที่ควรนับว่าได้อธิบายสภาพความเป็นไป ของการเมืองการปกครอง หรือแสดงให้เห็นความเป็นไปของระบบเศรษฐกิจของไทยในปัจจุบัน

(4) เอกสารของทางกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ.2500 ซึ่งในสมัยนั้น ทางกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำกับดูแลมหาวิทยาลัย (ทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์) อยู่ด้วยนั้น ได้กล่าวว่า "...เนื่องด้วยมหาวิทยาลัยจัดการสอนวิชาธรรมศาสตร์ โดยทั่วๆ ไป ไม่ได้แยกออกเป็นสาขาวิชาเฉพาะว่าจะเรียนหนักไปในทางใด เนติบัณฑิตสภา ไม่ยอมรับผู้สำเร็จธรรมศาสตร์บัณฑิตเข้าเป็นสมาชิกสามัญ มหาวิทยาลัยจึงได้ปรับปรุงหลักสูตรเสียใหม่ โดยแยกออกเป็น 4 คณะ คือคณะนิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี โดยผ่อนผันให้นักศึกษาที่กำลังเรียนในหลักสูตรเก่าเรียน ต่อไปจนถึงสิ้นปี พ.ศ.2495..." (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2500: 65) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบของทางเนติบัณฑิตสภา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการศึกษาเป็นแบบ "คณะ" รวมทั้งส่งผลให้มีการจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นเป็นการเฉพาะด้วย

(5) ขอให้ดูตัวอย่างเช่น บันทึกของนุถุ ประจวบเหมาะ เรื่อง ชีวิตที่คุ้มค่า (2539: 18-19) ซึ่งได้กล่าวบรรยายถึงความไฝฝันของนักเรียนเตรียมอุดมศึกษา ในรุ่นของตน ภายหลัง สงครามโลกครั้งที่สองไว้ว่า ต้องการไปศึกษาต่างประเทศเพื่อที่จะได้กลับมาทำงานช่วยแก้ ปัญหาความยากจนของประชาชน และช่วยเหลือประเทศชาติ โดยที่ในสมัยนั้น การศึกษาใน ประเทศสหรัฐอเมริกา นับว่าต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงสุดตกประมาณปีละ 5 หมื่นบาท ในขณะที่การ ศึกษาในประเทศอังกฤษจะตกประมาณปีละ 2-3 หมื่นบาท ซึ่งประหยัดกว่าแต่ไม่ค่อยสะดวก มากนัก เพราะประเทศอังกฤษประสบกับความอืดขัดภายหลังสงคราม นอกจากนี้ ได้แก่การ ศึกษาในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งได้กลายมาเป็นทางเลือกใหม่ เพราะประหยัดอย่างมาก คิดเป็น ค่าใช้จ่ายแล้วตกประมาณปีละหนึ่งหมื่นบาทเศษเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็คิดว่า ผู้สำเร็จ การศึกษาจากประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้งจากประเทศอังกฤษ จะได้รับเงินเดือนมากกว่าผู้

สำเร็จการศึกษาจากประเทศออสเตรเลีย รวมทั้งประเทศที่อดีตเคยตกเป็นอาณานิคม เช่น ประเทศฟิลิปปินส์ เป็นต้น อย่างเช่น หากจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากประเทศสหรัฐอเมริกา จะได้รับเงินเดือนๆ ละ 1,600 บาท (พ.ศ.2496) ในขณะที่หากสำเร็จการศึกษาจากประเทศออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ จะได้รับเงินเดือนเพียงเดือนละ 1,050 บาท เท่านั้น (นฤต, 2539:35) ซึ่งต้องนับเป็นกฎเกณฑ์ของทางราชการ และเป็นรางวัลทางสังคม ที่ช่วยส่งเสริมให้ระบบการศึกษาแบบสหรัฐอเมริกามีความ "สูงส่ง" มากยิ่งขึ้นไปอีกในสายตาของประชาชนคนไทยทั่วไป

(6) ประเด็นใจความสำคัญของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ การย้ำถึงสองครั้งสองคร่าว่า "ทิศทางของวิทยาศาสตร์ มันขึ้นอยู่กับระบอบการปกครองก่อน" ในขณะที่เสน่ห์ จามริก มีจุดเน้นที่ต่างออกไป กล่าวคือได้เน้นว่าไม่ควรนึกคิดเอาอย่างง่าย ๆ ว่าประเทศไทยจะเป็นประชาธิปไตยได้หรือไม่ได้ หรือไม่เป็นประชาธิปไตย ฯลฯ แต่ประเด็นสำคัญ คือ "สิ่งที่ต้องแจกแจงให้เกิดมีความชัดเจนพอสมควรใน context ของสังคมไทย... คือ การแปลความเรื่องของการแจกแจงคุณค่าในเชิงอำนาจ ไม่ใช่เฉพาะรัฐ ไม่ใช่เราพูดถึงกลไก หรือการสร้างสถาบันการเมืองในระดับรัฐเท่านั้น แต่ต้องลงไปดูถึงเรื่องของกลุ่มคน.. ผมคิดว่าในขณะนี้ (หมายถึงปี พ.ศ. 2528-ผู้อ้าง) วิทยาศาสตร์ไทยได้เริ่มพัฒนาการออกมาจากการอ้างอิงแบบอย่างตะวันตก มาสู่การแสวงหาเอกลักษณ์ของวิทยาศาสตร์ไทยพอสมควร แต่ว่าเป็นการแสวงหาเอกลักษณ์ (ที่เสน่ห์ จามริกเห็นว่ายังเป็นรูปแบบมากกว่าจะเน้นไปที่กระบวนการ- ผู้อ้าง)..."

(7) สมเกียรติ วันทะนะ ได้วิจารณ์ในเรื่องเดียวกันนี้ไว้ว่า "นักวิทยาศาสตร์ไทยตามกันฝรั่งมากเกินไป และไม่ค่อยมีการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของตนเองอย่างเพียงพอ ด้วยเหตุนี้ เวลาที่นักวิทยาศาสตร์ฝรั่ง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกัน) พูดถึงเรื่องการเมืองของประเทศกำลังพัฒนา เราก็ถือเอาตาม เขาพูดถึงเรื่องพฤติกรรมศาสตร์ เราก็พฤติกรรมศาสตร์ตาม เขาพูดถึงเรื่องหลังพฤติกรรมศาสตร์ เราก็หลังพฤติกรรมศาสตร์ตาม ฯลฯ คณะรัฐศาสตร์ในเมืองไทยแทบจะเหมือนในอเมริกา จะต่างกันอยู่บ้าง ก็ตรงที่เราพูดภาษาไทยสลับภาษาอังกฤษ และมีคำรำไม่ครบชุด..(เท่านั้น)" สมเกียรติ, 2524: 502-503) ซึ่งแสดงลักษณะเด่นของการเคลื่อนย้ายวิชาวิทยาศาสตร์จากต่างประเทศเข้ามาในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี ก่อนที่จะเกิดความพยายามที่จะปรับหลักทฤษฎีวิทยาศาสตร์ เข้ากับการศึกษาวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองไทยในระยะต่อมา

(8) ในส่วนของความคิดและผลงานของเสน่ห์ จามริก ขอให้ดูการสำรวจ ความคิดเห็น และการประเมินของอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (2530: 3-35) ซึ่งจะลำดับให้เห็นว่า ในช่วงเวลาสมัยแรกนี้ เสน่ห์ จามริก ให้ความสนใจกับ การแปลหนังสือตำราต่างประเทศ เป็นภาษาไทย มากกว่าจะลงมือศึกษาเรื่องประเด็นปัญหาทางการเมืองการปกครองของไทยอย่างจริงจัง

(9) Lucian W.Pye *Aspects of Political Development* Boston: Little Brown and Company, 1966.

(10) ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ประเด็นปัญหาดังกล่าว ในอันที่จริง ได้มีการศึกษาวิจัยมาก่อนหน้านี้แล้ว โดยการค้นคว้าของ จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (2506) และของเดช นูนาค (2509, 2520) เป็นต้น แต่ก็ได้รับการเน้นประเด็นโดย "กรอบความคิด" ที่แตกต่างกันในระหว่าง เป็นการปฏิรูปทางการเมืองเพื่อ "รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง" หรือเพื่อ "การรวมและการสร้างบูรณาการของชาติ" (และดูต่อไปในส่วนที่สองของงานวิจัยนี้)

(11) ในตรงจุดนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2519: 130) ได้กล่าวว่า เมื่อแรกเปิดสอนวิชานี้ ในปี พ.ศ.2517 ผู้คนมักถามเสมอว่า "มีสิ่งที่เรียกได้ว่าความคิดทางการเมืองไทย หรือ?" เพราะทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีที่มาจากประเทศตะวันตกทั้งสิ้น และไม่มีอะไรที่เป็นของไทยอย่างแท้จริงเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับความคิด อุคมการณ์ หรือปรัชญาการเมือง อย่างไรก็ดี เมื่อมาถึงบัดนี้ (พ.ศ.2541) เราคงเห็นได้ว่า การศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับความคิดและอุคมการณ์ทางการเมืองของไทย เป็นหัวข้อที่มีการศึกษากันอย่างมากหัวข้อหนึ่งเลยทีเดียว อีกทั้งมีเนื้อหาที่หลากหลายกว้างขวางมาก (ดูภาคผนวก)

(12) ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กล่าวตั้งข้อสังเกตว่า ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นกับวงวิชารัฐศาสตร์อเมริกันเช่นเดียวกัน แต่ในประเทศสหรัฐอเมริกา นักศึกษาที่มีความสามารถสูงได้ผละหนีจากวิชารัฐศาสตร์ไปสู่วิชากฎหมาย หรือบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็นอาชีพที่มีงานทำและมีค่าตอบแทนสูงกว่า ต่างจากสถานการณ์ของประเทศไทย ซึ่งนักศึกษาผละหนีไปหาศาสตร์อื่นๆ อย่างเช่น ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มนุษยวิทยา ฯลฯ ซึ่งดูจะอธิบายให้คำตอบกับปรากฏการณ์ทางการเมืองได้ "น่าพึงพอใจกว่า" คำอธิบายของทางรัฐศาสตร์ (ชัยวัฒน์, 2526: 3-4)

(13) ข้ออ้างและความพยายามที่จะทำให้วิชารัฐศาสตร์ กลายเป็น "วิทยาศาสตร์" (ตามความเข้าใจแบบปฏิฐานนิยม) นั้น กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่นักรัฐศาสตร์ในประเทศไทย หลายคนไม่เห็นด้วย และคนหนึ่งที่ทำให้เหตุผลได้อย่างน่าสนใจ ได้แก่ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ (2522) ซึ่งกล่าวว่ารัฐศาสตร์นั้นเป็น "ศิลปะ" ด้วยอย่างมาก การตั้งชื่อวิชาว่าเป็น "รัฐศาสตร์" จึงชวนให้เข้าใจผิดอยู่มาก เขาจึงเสนอให้ใช้คำใหม่ว่า "รัฐวิทยา" แทนคำว่า "รัฐศาสตร์" อันจะเป็นการเหมาะสมมากกว่า

(14) แนวคิดเรื่องการแบ่งรัฐและรัฐบาลในทางโครงสร้างเป็น 3 ส่วนดังกล่าวนี้นี้ ผู้เขียนได้แนวคิดจาก เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (ดู เอนก, 2536) และขอให้ดูคำอธิบายของเรื่องดังกล่าวเพิ่มเติมจาก Ruth McVey (mimeo, n.d.)

(15) ดู Thak Chaloemtiarana "The Evolution of the Monarchy and Government: Institutional Conflicts and Change" in L.Sharp (ed.) *Thailand Since King Chulalongkorn* (Asia Supplement no.2) (Spring 1976), pp.41-56.

(16) ดูตัวอย่างของงานจำนวนมากที่ศึกษาประวัติศาสตร์โบราณ เช่น Dhida Saraya "The Development of the Northern Thai States from the Twelfth to Fifteenth Centuries" Ph.D.Thesis, University of Sydney, 1982 ไปจนถึงงานของนักบริหารราชการ เช่น ธงชัย สันติวงษ์ การบริการของรัฐในยุคโลกาภิวัตน์สำนักงานเลขาธิการ คณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ, 2539 ซึ่งต่างใช้คำว่า "state" ในความหมายกว้าง อีกทั้ง มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงได้มาก (ขึ้นกับการรับรู้ของผู้อ่านแต่ละคนเป็นสำคัญ)

บรรณานุกรม

(เฉพาะที่อ้างอิงและมีความสำคัญต่อการอ่านส่วนบทนำเท่านั้น ส่วนที่เหลือของให้ดูภาคผนวก)

กมล สมวิเชียร **พัฒนาการเมืองไทย** โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการศึกษาพ.ศ.2485-2497 และสถิติการศึกษา 12 ปี เอกสารโรเนียว, 2500.

เกษม สุวรรณกุล "การพัฒนาทางการเมืองกับการบริหาร" ใน อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต (บรรณาธิการ) **ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, 2508.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 5:3 (ธันวาคม-กุมภาพันธ์ 2511), หน้า 25-44.

เกษม อุทยานิน **ประวัติคณะรัฐศาสตร์** พระนคร: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2501.

เกษม อุทยานิน **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส** วันที่ 16 มิถุนายน 2519.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ **รัฐวิทยาเอกสารอัดสำเนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์**, 2522.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "ทรงสนะเกี่ยวกับทิศทางของรัฐธรรมนูญไทย" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (บรรณาธิการ) **ทิศทางของรัฐธรรมนูญไทย**, 2528, หน้า 7-19.

โคริน เฟื่องเกษม "การศึกษานโยบายต่างประเทศ ในประเทศไทย" **รัฐศาสตร์สาร** 15: 3 (กันยายน-ธันวาคม 2532) หน้า 26-48.

จุมพล หนิมพานิช (บรรณาธิการ) **รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง รัฐศาสตร์กับการพัฒนาสังคมไทย: เหนียวหลังแลหน้า จัดโดยสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช** วันที่ 27 พฤศจิกายน 2534.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์ "สถานภาพการศึกษาด้านประวัติศาสตร์: รายการสำรวจเบื้องต้นจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับที่ 1 สาขาประวัติศาสตร์ พ.ศ.2515-2534" **วารสารอักษรศาสตร์** 24:2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2535), หน้า 1-15.

- เฉลิมเกียรติ ผิวฉนวน "ชะตากรรม เสรีภาพ และชีวิต: บทศึกษาโลกทัศน์ทางศาสนาของคนไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 6:2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519), หน้า 116-126.
- ชลธิรา กลัดอยู่ "ไตรภูมิพระร่วง: รากฐานอุดมการณ์ทางการเมืองไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 4:1 (มิถุนายน-กันยายน 2517), หน้า 106-127.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รายงานวิจัย เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช "อุดมการณ์ทางการเมืองของไทย" ใน ถักรทิพย์ นาถสุภา (ผู้รวบรวม) อุดมการณ์กับสังคมไทยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช สรรนิพนธ์ของเทียนวรรณ กรุงเทพฯ: มปป., 2517.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ความคิดการเมืองเรื่อง ธรรมราชาและทศพิธราชธรรม" ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน 16 มิถุนายน 2519, หน้า 130-158.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช 100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ เอกสารวิชาการ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ "รัฐศาสตร์ทวนกระแส" รัฐศาสตร์สาร 9:1 (มกราคม-เมษายน 2526) หน้า 1-50.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ การเมืองมนุษย์: รัฐศาสตร์ทวนกระแสสำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2528.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ "เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์สิบปาง" สมุดสังคมศาสตร์ 12:3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533), หน้า 173-191.
- เชาวนะ ไตรมาศ จินตนาการสู่ปี 2000 เมืองไทยในความฝันของนักคิดอาวุโส ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.
- ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ) ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร รัฐศาสตร์การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี: หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์
แนววิพากษ์ ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540.
- ณรงค์ชัย ศิริรัตน์มานะวงศ์ "การวิเคราะห์การเมืองไทยภายใต้กรอบความคิดว่าด้วย ระบบการ
เมืองแบบข้าราชการ ของ เฟรด ริกส์ ศึกษาจากกรณีนโยบายปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2533.
- เศรษฐาธิ วงศ์โกมลเชษฐ์ หลักรัฐศาสตร์พิมพ์ครั้งที่ 8 โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2515.
- ศิริก ชัยนาม "การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ในหนังสือ ชุมชุม
รัฐศาสตร์บัณฑิตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2501.
- ทวีศักดิ์ เผือกสม "การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2325-
2411" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2540.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ "ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และระบบพ่อขุนอุปถัมภ์"
ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) รักเมืองไทย
กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519, หน้า 35-63.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ รัฐศาสตร์: ทฤษฎี แนวความคิด ปัญหาสำคัญ และแนวทางการศึกษา
วิเคราะห์การเมืองจัดพิมพ์โดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสำนัก
พิมพ์บรรณกิจ, 2525.
- ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ "รัฐศาสตร์ยุคหลัง Behaviorism การปฏิบัติที่ล้มเหลว" ใน สมบัติ
จันทรวงศ์ (บรรณาธิการ) รัฐศาสตร์: สถานภาพและพัฒนาการกรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521. (พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารธรรมศาสตร์
5:2 เดือนตุลาคม 2518-มกราคม 2519)
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ "วาทกรรมการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยของไทย" สมุดสังคมศาสตร์
12:1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2532), หน้า 15-36.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, บรรณาธิการ, รัฐศาสตร์-การเมือง รวมบทความวิชาการ
ทางรัฐศาสตร์ พ.ศ.2492-2515 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี" **สังคมศาสตร์**

ปริทัศน์ 7:1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2512), หน้า 17-34.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ "วิจารณ์ความหมายของประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์" **รวมบทความ**

ประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 3 (พฤศจิกายน 2524), หน้า 148-153.

นุกูล ประจวบเหมาะ **ชีวิตที่คุ้มค่า** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2539.

บรรจง ดันตยานนท์, ร.ต.อ. "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) **การเมืองการปกครองสมัยใหม่**, 2522, หน้า 17-83.

บุญเย็น วอทอง "การจัดตั้งสถาบันการศึกษาในการปกครองประเทศไทย: บทศึกษาเฉพาะกรณีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในลักษณะที่เป็นอุปกรณ์ต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยสมัยเริ่มต้นในประเทศไทย" **วิทยานิพนธ์ปริญญาโท** มหาวิทยาลัย คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2507.

บุญรักษ์ บุญยะเจตมาลา "วิเทศคดีศึกษาในระบบโลกสมัยใหม่: ข้อพิจารณาสำหรับเมืองไทย" ใน **วิเทศคดีศึกษา: รากฐานของเมืองไทยในระบบโลกสมัยใหม่** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538, หน้า 13-40.

ปฐม มณีโรจน์ และคณะ "สถานภาพของการศึกษารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ในประเทศไทย" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, บรรณาธิการ **ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย** เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528, หน้า 242-284.

ประภาส จารุเสถียร **ข้อคิดเห็นในการพัฒนาการเมืองของไทย** โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2515.

ประวัติศาสตร์, สมาคม ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ภาษากับประวัติศาสตร์ และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย" จัดที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก วันที่ 16-18 กุมภาพันธ์ 2533.

ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ **วิวัฒนาการวิชารัฐศาสตร์ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์**

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ปรัชญา เวสารัชช์ (บรรณาธิการ) **รัฐศาสตร์ 21 ขอบเขตและแนวทางในการศึกษาวิชา**
รัฐศาสตร์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.

ปรัชญา เวสารัชช์ "หลักสูตรรัฐศาสตร์ในประเทศไทย" ใน **รวมบทความวิชาการรัฐศาสตร์**
 เนื่องในโอกาสครบ 10 ปีรัฐศาสตร์มธว. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535,
 หน้า 75-85.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์ (บ.ก.) **รัฐ ทูน เจ้าพ่อท้องถิ่นกับสังคมไทย**
 ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 จัดพิมพ์, 2535.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว **รัฐศาสตร์ พัฒนาการและแนวทางการศึกษา พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2522**
 โดยโรงพิมพ์วัชรินทร์ และพิมพ์ครั้งที่สองโดยโรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (บรรณาธิการ) **รัฐศาสตร์ ขอบข่าย สถานภาพ และการศึกษาวิชา**
 เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว "ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิวัฒนาการของรัฐศาสตร์ไทย" เอกสารประกอบการ
 สัมมนาทางวิชาการเรื่อง **ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย ณ ห้องประชุมสารนิเทศ**
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ 2527.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (บรรณาธิการ) **ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย** เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว **รัฐศาสตร์เชิงประจักษ์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2531.

มาลินี คุ้มสุภา "นัยทางการเมืองของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในสังคมไทย" วิทยานิพนธ์
 รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.

มูราซิม่า, เออิจิ "สัมพันธมิตรไทย-ญี่ปุ่น กับชาวจีนในประเทศไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง"
 ใน **ญี่ปุ่น-ไทย-อุซาคเนย์** บรรณาธิการโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ และฮาเซโอะ
 ฟูกุย จัดพิมพ์โดยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

ยศ สันตสมบัติ และ อัมมาร์ สยามวาลา **นิเวศน์วิกฤติ ความรู้กับวิวาทะสำนักพิมพ์คบไฟ**
 ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย, 2541.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ **กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย บทวิเคราะห์เชิง**
ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ-การเมือง พ.ศ.2475-2530 สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2539.

ลิขิต ธีรเวคิน "วิทยาศาสตร์การเมือง" **รัฐศาสตร์นิเทศ 6:4** (ตุลาคม 2514)

ลิขิต ธีรเวคิน (บรรณาธิการ) **การพัฒนาการเมืองไทย แพร่พิทยา**, 2519.

ลิขิต ธีรเวคิน "แนวทางการศึกษาการเมืองของสำนักพฤติกรรมศาสตร์: การวิจารณ์และเสนอตัว
 อย่างการวิเคราะห์แนว System Analysis" **รัฐศาสตร์สาร 4:2** (พฤศจิกายน
 2520), หน้า 1-28.

- ลิจิต ชีรเวทิน "ระดับการพัฒนาทางวิชาการของวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย" ใน สมบัติ
จันทรวงศ์ (บรรณาธิการ) วิทยาศาสตร์: สถานภาพและพัฒนาการ, 2521, หน้า 301-318.
- วรเดช จันทรศร การขยายตัวของหน่วยงานในระบบราชการไทย : ปัญหา อุปสรรคและ
แนวโน้ม กรุงเทพฯ: สมาคมนักวิจัยมหาวิทยาลัยไทย และมูลนิธิฟรีดริชเอแบรท,
2523.
- วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า
อยู่หัว" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2519.
- สมเกียรติ วันทะนะ "มองวิทยาศาสตร์ไทย (2524)" วารสารสังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 4:2 (มีนาคม-ตุลาคม 2524)
- สมเกียรติ วันทะนะ "ไทยศึกษายุคใหม่: ข้อจำกัดของการวิจัยเชิงปริมาณ" ใน ชัยวัฒน์
สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) จินตนาการสู่ปี 2000 นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้าน
ไทยศึกษา? สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539, หน้า 459-494.
- สมบัติ จันทรวงศ์ "ปรัชญาการเมืองและรัฐศาสตร์" รัฐศาสตร์สาร 1:1 (พฤศจิกายน 2515).
- สมบัติ จันทรวงศ์ (บรรณาธิการ) วิทยาศาสตร์: สถานภาพและพัฒนาการโรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2521.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย กรุงเทพฯ:
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ "ทิศทางของตำราวิทยาศาสตร์ไทย" เอกสาร
ประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องทิศทางวิทยาศาสตร์ไทย ณ ห้องประชุมสารนิเทศ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ 2527.
- สุจิต บุญบงการ "นิสิตนักศึกษากับวัฒนธรรมทางการเมืองประชาธิปไตย" ใน วรรณไวทยากร
สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2514.
- สุจิต บุญบงการ "วิธีการศึกษาแบบพฤติกรรมในทางรัฐศาสตร์" รัฐศาสตร์สาร 1:1
(พฤศจิกายน 2515), หน้า 25-43.
- เสน่ห์ จามริก "การศึกษการเมืองการปกครองไทย" ใน รัฐศาสตร์ 21 ขอบข่ายและแนว
ทางในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521, หน้า 235-
245.

เสน่ห์ จามริก "รัฐศาสตร์: ปรัชญา VS พฤติกรรมศึกษา" ใน สมบัติ จันทรวงศ์ (บรรณาธิการ)

รัฐศาสตร์: สถานภาพและพัฒนาการ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.

เสน่ห์ จามริก "ข้อพิจารณาเกี่ยวกับทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว

(บรรณาธิการ) ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย, 2528, หน้า 21-28.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์ เอกสารวิชาการ คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ: ความหมายของประชาสังคม เอกสารวิชาการ

คณะรัฐศาสตร์, 2536.

อนุสรณ์ ถัมมณี "พัฒนาการรัฐศาสตร์ในกระแสการเปลี่ยนแปลง: การปรับทิศทางและหลักสูตร

การศึกษา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระครบรอบ 50 ปี

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 20 สิงหาคม 2541.

อมร รักษารัตย์ และชัตติยา วรรณสูตร (บรรณาธิการ) ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนา

ประเทศ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ "ตำนานและความคิดทางประวัติศาสตร์ในตำนาน ระหว่างพุทธศตวรรษ

ที่ 20 และ 21" วารสารธรรมศาสตร์ 6:1 (มิถุนายน-กันยายน 2519), หน้า 9-21.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ "บทบาทของนักวิจัยและทุนอเมริกันในกระบวนการด้านไทยศึกษา"

ใน บทบาทของต่างประเทศในการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2537, หน้า 260-300.

อังคณาธิรักษ์, หลวง "การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ยุคล่าสุด" ใน รัฐศาสตร์ประกาศพงษ์ ที่ระลึก

รัฐศาสตร์จุฬาฯ ยุคหลังครบรอบยี่สิบปี กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2511.

อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ "เสน่ห์ จามริก: รัฐศาสตร์กับการเมืองไทย" ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

กับอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ) เสน่ห์ จามริก: รัฐศาสตร์กับการเมือง

ไทย มุลินธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

Amara Raksasatya "The Study of Political Science in Thailand" รัฐศาสตร์นิเทศ 3:1

(พ.ศ.2509).

Anderson, Benedict "Studies of Thai State: The State of Thai Studies" in Eliezer B. Ayal

(ed.) The Study of Thailand Ohio University Center for International Studies,

1978.

- Anderson, Benedict and Ruchira Mendiones **In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era** Bangkok: Duangkamol, 1985.
- Ayal, Eliezer B. (ed.) **The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, proaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science** Ohio: Ohio University Center for International Studies, 1978.
- Bell, Peter F. "Western Conceptions of Thai Society: The Politics of American Scholarship" Paper presented at the Thai-European Seminar on Social Change in contemporary Thailand, University of Amsterdam, 1980.
- Jaroon Soopharb and Supatra Soopharb "Two Centuries of Development in Political Science in Thailand: An Analytical Survey" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ 2527.
- Kasem Udyanin "Political Science in Thailand" วารสารสังคมศาสตร์(ฉบับพิเศษครบรอบ 20 ปี คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) (พ.ศ.2511).
- Kaye, Harvey J. **Why do Ruling Classes Fear History? and Other Question** New York: St.Martin's Griffin, 1997.
- Kosol Srisang "Dhammacracy in Thailand: A Study in Social Ethics as a Hermeneutic of Dhamma" Ph.D.Thesis, University of Chicago, 1973.
- McVey, Ruth **Of Greed and Violence and Other Signs of Progress**(mimeo, n.d.)
- Malai Huvanandana "The Application and Potential Value of Political Sciecne in Thailand" in G.W. Skinner (ed.) **Social Science in Thailand** Bangkok, 1956.
- Prachoom Chomchai "The Nature and Significance of Thai Political Philosophy" **The Journal of Social Science**3 (January 1965).
- Sombat Chantornvong and Chulacheeb Chinwanno "Political Science in Thailand" in Takeo Uchida (ed.) **Political Science in Asia and the Pacific**Bangkok: UNESCO Regional Office for Education, 1984, pp.69-103.
- Sombat Chantornvong "Political Science in Thailand" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (บรรณาธิการ) **ทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย**, 2528, 252-265.

Somkiat Wanthana "Thai Studies in Politics and Laws" Paper presented at the International Conferrene on Thai Studies, Chiangmai, 1996.

Suchit Boonbongkarn "Higher Education and Political Development in Thailand" Ph.D. Thesis, Fletcher School of Law and Diplomacy, 1968.

Surachat Bamrungsuk UnitedStatesForeignPolicy andThai Military Rule 1947-1977
Bangkok: Duang Kamol, 1988.

Thinapan Nakata "The Problems of Democracy in Thailand: A Study of Political Culture and Socialization of College Students" Ph.D. Thesis, Vanderbilt University, 1972 and published by Praepittaya, Bangkok, 1975.

Thrombley, Woodworth G, William J. Siffin and Pensri Vayavanda (eds.) **Thai Government and Its Setting**Bangkok: The National Institute of Development Administration, 1967.

Winch, Peter **The Idea of Social Science and Its Relation to Philosophy**Second edition,
N.J.: Humanities Press, 1990.

Zuckerman, Alan S. **Doing Political Science**Boulder: Westview Press, 1991.